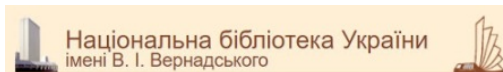

ISSN 2616-9983

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ**

НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ. СЕРІЯ: ПРАВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3 (14)

Чернігів 2021

УДК 34(051)(477)

Н34

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 14 від 21 грудня 2021 р.).

Видання «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» внесено до Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 15.04.2021 № 420, відповідно до якого журналу надано категорію «Б».

Н34 **Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернівці: Академія ДПТС, 2021. № 3 (14). 136 с.**

У цьому номері журналу «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» вміщено статті, присвячені загальним проблемам теорії та історії держави і права, філософії права; питанням конституційного та міжнародного права; актуальним питанням адміністративного, фінансового та інформаційного права; проблемам кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; питанням теорії і практики кримінально-процесуальної діяльності та криміналістики, оперативно-розшукової діяльності. Видання буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 34(051)(477)

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ РАДИ:

Тогочинський О. М., д-р пед. наук, проф., ректор Академії Державної пенітенціарної служби, заслужений працівник освіти України.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: *Ніщимна С. О.*, д-р юрид. наук, проф.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА: *Олійник О. І.*, канд. юрид. наук, доцент; *Пузирьов М. С.*, д-р юрид. наук, старший дослідник.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Андріяшко М. В., канд. юрид. наук, доцент (м. Барановичі, Республіка Білорусь);

Зливко С. В. д-р юрид. наук;

Карелін В. В., д-р юрид. наук;

Коломісць Н. В., д-р юрид. наук, проф.;

Коропатнік І. М., д-р юрид. наук, доцент;

Олефір Л. І., канд. юрид. наук, доцент;

Партенадзе О. А., д-р права, проф. (м. Батумі, Республіка Грузія);

Скаков А. Б., д-р юрид. наук, проф. (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан);

Сикал М. М., канд. юрид. наук;

Солнцева Х. В., канд. юрид. наук, доцент;

Тагієв С. Р., д-р юрид. наук, заслужений юрист України;

Чумак В. В., д-р юрид. наук, доцент;

Шевчук О. М., д-р юрид. наук, проф.;

Шумна Л. П., д-р юрид. наук, проф.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: *Денисенко К. В.*, канд. наук з держ. упр., доцент.

ISSN 2616-9983

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE**

**SCIENTIFIC HERALD
OF SIVERSHCHYNA.
SERIES: LAW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 3 (14)

Chernihiv 2021

UDC 34(051)(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 14 on December 21, 2021).

*According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 15.04.2021 № 420 scientific journal “Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law” is included to the **List of scientific professional publications of Ukraine of “B” category.***

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law: Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv: Academy of the SPS, 2021. № 3 (14). 136 p.

In this issue of the journal “Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law” the articles, dedicated to general problems of State and Law Theory and History, Philosophy of Law; issues of Constitutional and International Law; current issues of Administrative, Financial and Informational Law; Criminal Law, Criminology, Criminal and Executive Law; theory and practice of Criminalistics and activities of criminal procedure, law enforcement intelligence-gathering activities. The issue will be useful for scientists, postgraduates, masters and the students of higher educational establishments.

UDC 34(051)(477)

PRESIDENT OF EDITORIAL AND PUBLISHING COUNCIL:

Togochynskiy O. M., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor, Rector of the Academy of the State Penitentiary Service, Honored Worker of Education of Ukraine.

EDITOR-IN-CHIEF: Nishchymna S. O., Doctor of Sciences (Law), Professor.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF: Oliynyk O. I., Ph.D. in Law, Associate Professor;
Puzrov M. S., Doctor of Sciences (Law), Senior Researcher.

EDITORIAL BOARD:

Andriushko M. V., PhD in Law, Associate Professor (Baranovich, Republic of Belarus);

Zlyvko S. V., Doctor of Sciences (Law);

Karelin V. V., Doctor of Sciences (Law);

Kolomiets N. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Koropatnik I. M., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Olefir L. I., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Partenadze O. A., Doctor of Sciences (Law), Professor (Batumi, Republic of Georgia);

Skakov A. B., Doctor of Sciences (Law), Professor (Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan);

Sykal M. M., Ph.D. in Law;

Soltseva Kh. V., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Tahiiiev S. R., Doctor of Sciences (Law), Honored Lawyer of Ukraine;

Chumak V. V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Shevchuk O. M., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Shumna L. P., Doctor of Sciences (Law), Professor.

RESPONSIBLE SECRETARY OF EDITORIAL BOARD: Denysenko K. V., PhD in Public Administration, Associate Professor.

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Кеда М. К., Петровська Ю. М. Європейські регулятивні інструменти запобігання плагіату у вищій освіті..... 7

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО,
ФІНАНСОВОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Жулковський В. В., Ковальська П. Г., Маліноківська О. В. Аналіз законодавчого регулювання юридичної відповідальності за порушення антикорупційного законодавства в зарубіжних країнах..... 18

Коросташівець І. М. Дисциплінарна відповідальність персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України: поняття, особливості 31

Терехов В. Ю. Джерела адміністративно-правового забезпечення державної політики у сфері правоохоронної діяльності 44

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Єрмак О. В. Сучасний стан та перспективи розвитку законодавчого регулювання заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх 58

Ковалевський А. В. Тенденції розвитку виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк через призму реформування кримінально-виконавчої системи України 68

Музика В. В. Порівняльно-правовий аналіз позбавлення волі як виду покарання, що призначається неповнолітнім, за законодавством України, Республіки Польща та Литовської Республіки 82

Снітко М. Є. Основні порушення правового статусу ув'язнених у пенітенціарних закладах України..... 91

Тазієв С. Р., Борисенко А. А. Еволюція підготовчого судового провадження в кримінальному процесуальному законодавстві.....101

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Куц В. М. Зміст і форми кримінальної відповідальності115

Максименко М. І. Витоки становлення та розвитку використання спеціальних знань експерта в боротьбі зі злочинністю125

CONTENT

GENERAL PROBLEMS OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, PHILOSOPHY OF LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Keda M., Petrovska Yu. European regulatory instruments for plagiarism prevention in higher education 7

TOPICAL ISSUES OF ADMINISTRATIVE, FINANCIAL AND INFORMATION LAW

Zhulkovskiy V., Kovalska P., Malinkovska O. Legislative regulation analysis of legal responsibility for violation of anti-corruption legislation in foreign countries 18

Korostashivets I. Disciplinary responsibility of personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine: concepts, features 31

Terekhov V. Sources of administrative and legal support of state policy in the law-enforcement sphere 44

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

Yermak O. Current state and prospects of legislative regulation development of measures of criminal legal influence on juveniles 58

Kovalevskiy A. Development tendency of execution of punishment in the form of imprisonment for a certain period regarding the reformation of the Criminal and Executive System of Ukraine 68

Musyka V. Characteristics of imprisonment as a type of punishment imposed on minors in Ukraine in comparison with the Republic of Poland and the Republic of Lithuania 82

Snitko M. Main violations of prisoners' legal status in penitentiary institutions of Ukraine 91

Tahüev S., Borysenko A. Evolution of the preparatory judicial proceedings in the criminal procedural legislation 101

THEORY AND PRACTICE OF CRIMINAL PROCEDURAL ACTIVITY AND CRIMINALISTICS. LAW ENFORCEMENT INTELLIGENCE-GATHERING ACTIVITIES

Kuts V. Content and forms of criminal liability 115

Maksymenko M. Origins of establishment and development of the use of special expert knowledge while fighting against crime 125

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 34:378.2+001:147.7

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03.007

Кеда М. К.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-3458-1299;

Петровська Ю. М.,

кандидат історичних наук, доцент, методист навчального відділу
Академії Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9142-8541

ЄВРОПЕЙСЬКІ РЕГУЛЯТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАПОБІГАННЯ ПЛАГІАТУ У ВИЩІЙ ОСВІТІ

Стаття присвячена розгляду європейських регулятивних інструментів запобігання плагіату у вищій освіті. Підкреслено, що акумуляція зусиль у напрямку боротьби з плагіатом в академічному середовищі відбувається в рамках міжнародних структур та співпраці стейкхолдерів освітнього й наукового простору, на рівні політик окремих держав та безпосередньо закладів вищої освіти. Звернено увагу на доцільність запозичення найкращих практик європейських держав із подолання плагіату. Надано пропозиції щодо запобігання плагіату в закладах вищої освіти України.

Ключові слова: академічна доброчесність, плагіат, регулятивні інструменти, заклад вищої освіти, вища освіта.

Постановка проблеми. Академічна доброчесність в останні роки правомірно стає невід'ємним елементом якості вітчизняної вищої освіти на її шляху до європейського освітнього простору. Водночас європейські держави вже напрацювали значний досвід із запобігання виявам академічної недоброчесності у закладах вищої освіти. Академічна доброчесність стала важливим, а в окремих випадках – і ключовим, елементом європейських програм, проєктів та ініціатив. Одним із основних завдань для нашої дер-

жави на сьогодні є, безумовно, вдосконалення нормативно-правової бази, що регламентує дотримання норм академічної доброчесності, зокрема, стосується відповідальності за порушення її принципів. Досягнення цього завдання неможливе без урахування європейських регулятивних інструментів запобігання плагіату у вищій освіті, ознайомлення з політиками європейських держав, що досягли успіху в цьому питанні, а також практичного досвіду безпосередньо закладів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж публікацій, присвячених різним аспектам академічної доброчесності, потрібно відзначити праці, перш за все, вітчизняних учених: Н. Шліхти, І. Єгорченко, Я. Тицької, О. Рижко, А. Колеснікова, В. Троцької та ін. Серед зарубіжних робіт слід звернути увагу, в першу чергу, на праці Т. Галлант, І. Глендінінг, Т. Фолтинека, Д. Длаболової, Д. Лінкешової, Т. Ланкастера та ін. Однак аналіз європейських регулятивних інструментів запобігання плагіату у вищій освіті з погляду оцінки їхнього потенціалу та перспектив використання в нашій державі не знайшов належного висвітлення в науковій літературі.

Метою статті є аналіз європейських регулятивних інструментів запобігання плагіату у сфері вищої освіти, ознайомлення з європейським досвідом боротьби з плагіатом в академічному середовищі на національному та інституційному рівнях, а також вивчення можливостей використання найкращих європейських практик у вітчизняному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Поняття «академічної доброчесності» в європейському освітньому та науковому просторі є доволі широким і складається з трьох основних складових: 1) академічні проступки в наукових дослідженнях, такі як: вигадка, фальсифікація та плагіат; хижацька публікація; зловживання авторством; маніпулювання даними для отримання бажаного результату; видавання штучних (вигаданих) спостережень за справжні; 2) академічні проступки, пов'язані зі студентами, такі як: плагіат та невдалі дослідницькі практики; підробка контракту або оплата третій стороні за підготовку завдання; змова між студентами, наприклад, несанкціонована співпраця під час підготовки або презентації роботи (наприклад, надання дозволу

іншим копіювати власну роботу); обман під час екзаменів та виконання інших завдань для отримання кращої оцінки; використання підробних сертифікатів або дипломів; пропонування хабарів для вступу або для оцінок, фальсифікації інформації щодо ідентичності студентів; 3) інституційні порушення, зокрема питання управління, такі як: конфлікт інтересів, що випливає із фінансової зацікавленості державних службовців, відповідальних за вищу освіту й роботу з університетами; поступливість, хабарництво, непотизм [1, с. 2].

Необхідно зазначити, що європейські регулятивні інструменти існують у межах освітньої політики таких міжнародних структур, як, перш за все, Європейського Союзу та Ради Європи. Саме до них, зрештою, апелюють заклади вищої освіти під час розробки своїх внутрішніх нормативних документів. Так, наприклад, у *Резолюції Ради Європейського Союзу від 24.10.2019 р.*, яка стосується подальшого розвитку європейської освітньої сфери для підтримки освіти й систем навчання, орієнтованих на майбутнє, одним із ключових пріоритетів визначається розбудова високоякісної вищої освіти [2]. Керуючись цією метою, Європейська комісія розробила низку ініціатив для розбудови європейської освітньої сфери до 2025 р.

В європейській нормативно-правовій базі студентський плагіат відноситься до тих видів корупції, які складно виміряти й оцінити. Для боротьби з корупцією в освітній сфері Європи 2015 р. було створено спеціальну *Платформу з етики, прозорості та доброчесності в освіті (Platform on Ethics, Transparency and Integrity in Education – ETINED)*. Платформа дозволила об'єднати спеціалістів із держав-членів Ради Європи, які є учасниками Європейської культурної конвенції 1954 р. Місією цього потужного європейського інструменту є обмін інформацією з питань прозорості та доброчесності в освіті; пошук адекватних відповідей на нові виклики, які породжує корупція в освітній сфері; формування поваги до етичних принципів наукової та освітньої діяльності тощо. Платформа пропонує новий підхід, заснований на ідеї, що якісну освіту можна здобути, а корупцію подолати у випадку, якщо в авангарді боротьби з останньою будуть не стільки нормативно-правові акти та засо-

би «вертикального регулювання» (хоча, це є, безумовно, важливим), скільки етичні принципи публічного й професійного життя, яких будуть дотримуватися не лише учасники освітнього процесу й представники всіх дотичних до цієї проблеми секторів суспільства, але й усе суспільство загалом [3].

Крім інструментів, створених за підтримки міжнародних європейських структур, слід виділити й такі, що створені шляхом об'єднання зусиль європейських закладів вищої освіти. Так, результатом такої співпраці у сфері академічної доброчесності можна вважати *Європейську мережу з академічної доброчесності (European Network for Academic Integrity – ENAI)*, яка була створена завдяки проєкту стратегічного партнерства Erasmus+ та продовжила свою діяльність після його закінчення. Метою цього об'єднання є надання допомоги закладам вищої освіти в процесі розробки їхніх власних політик з академічної доброчесності, перегляду наявних політик, а також забезпечення їх готовими інструментами для формування культури доброчесності на інституційному рівні. На сайті цієї організації розміщено матеріали конференцій з цієї проблеми, збірки публікацій, готові інструкції з різних аспектів та методичні рекомендації щодо започаткування навчання академічній доброчесності для різних цільових аудиторій. На особливу увагу заслуговують такі інноваційні інструменти, як готові чек-листи для самоперевірки, методичні розробки на основі методів гейміфікації навчального процесу та інші навчальні матеріали для викладачів і студентів [4]. У 2019 р. ця організація також розробила «Загальне керівництво з академічної доброчесності» [5].

Європейський регіон також є учасником *Міжнародного центру академічної доброчесності (International Center for Academic Integrity – ISAI)*, створеного в США, який значною мірою зорієнтований саме на боротьбу із плагіатом. Центр також пропонує низку корисних сервісів, ресурсів та консультативних послуг з цього питання [6]. У 2021 р. центр випустив третє видання «Фундаментальних цінностей академічної доброчесності» [7], в якому значна увага приділяється змістовому наповненню поняття «академічна доброчесність», механізмам запобігання її порушення, а також формуванню навичок академічного письма.

Європейська освітня сфера в питаннях боротьби з плагіатом спрямовує свої зусилля, в першу чергу, на розбудову етичної складової стейкхолдерів освітнього процесу. Так, 16.10.2019 р. Радою Європи були оприлюднені *Рекомендації Комітету міністрів державам-членам з формування етичної культури в педагогічній професії*. Метою цих рекомендацій є формування етики, прозорості та доброчесності в освіті через розробку, впровадження й перегляд кодексів етики викладачів (під якими розуміються всі категорії, дотичні до навчально-виховного процесу). У рекомендаціях спеціально наголошується на спільній відповідальності всіх стейкхолдерів освітнього процесу. Фактично йдеться про формування підходу, заснованого на взаємній, спільній відповідальності членів академічної спільноти, спрямованого на вбудовування етичних норм в академічну культуру [8].

Про академічну доброчесність як основу Європейського простору вищої освіти (European Higher Education Area – EHEA) на рівні з академічною свободою, інституційною автономією, участю студентів та викладачів у врядуванні вищої освіти, громадською відповідальністю вищої освіти й за вищу освіту згадується, зокрема, у *Паризькому комюніке, 25 травня 2018 р.* [9] Крім того, *Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum)* містить принципи академічної свободи та інституційної автономії як орієнтиру для доброчесного управління та самовизначення університетів у майбутньому. Питаннями дотримання Великої хартії університетів займається Обсерваторія (Observatory Magna Charta Universitatum) – незалежна від політичних установ асоціація, члени якої працюють для забезпечення доброчесності інтелектуальної та наукової роботи в установах та суспільстві, зміцнюючи в такий спосіб довіру у відносинах між університетами та їх громадами [10]. У Хартії зазначається, що «університети беруть на себе обов'язок викладати та проводити дослідження етично та доброчесно, що забезпечує достовірні, надійні та доступні результати» [11]. Вона також покликана допомогти університетам адекватно реагувати на виклики сучасності та гідно здійснювати свою місію. Велика хартія університетів є вагомим і впливовим регулятором для дотримання спільних для закладів вищої освіти принципів ака-

демічної доброчесності. Показово, що заклади вищої освіти Європейського Союзу, які не підписали Хартію, не мають права брати участь у низці його програм і проєктів, зокрема, в багатьох ініціативах однієї з найбільш впливових програм Європейського Союзу Erasmus+.

Що стосується національного рівня запобігання та боротьби з плагіатом, то, як свідчать результати дослідження (Impact of Policies for Plagiarism in Higher Education Across Europe – IPHEAE), проведеного за підтримки Європейського Союзу впродовж 2010–2013 рр., щодо наявних підходів боротьби з плагіатом у сфері вищої освіти в європейських державах, питанню дотримання норм академічної доброчесності в більшості з них приділяється недостатньо уваги. На момент проведення дослідження лише в окремих державах (Фінляндська Республіка, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Королівство Швеція) існувала політика боротьби з порушеннями норм академічної доброчесності, зокрема, плагіатом. У більшості держав спостерігалася не лише відсутність єдиних освітніх стандартів, але й відсутність загального розуміння, що таке плагіат та якою має бути процедура застосування санкцій за такий вид академічної недоброчесності [12, с. 17, 35, 36, 38]. Подібна ситуація спостерігалася і в закладах вищої освіти країн Південно-Східної Європи (Республіка Албанія, Боснія і Герцеговина, Республіка Хорватії, Республіка Чорногорія, Республіка Сербія та Республіка Північна Македонія), про що свідчать результати ще одного дослідження, проведеного впродовж 2016–2017 р. з ініціативи Ради Європи на платформі ETINED (South East European Project on Policies for Academic Integrity – SEEPPAI) [13].

На інституційному рівні плагіат вважається одним із найбільш розповсюджених видів академічної недоброчесності. Таким чином, його різновиди, механізми запобігання та процедури реагування на нього щодо викладачів та студентів прописуються, перш за все, у внутрішніх нормативних документах конкретних закладів вищої освіти, наприклад, в «Етичних кодексах університетів». В останніх надається визначення поняття «плагіат», вказуються обов'язки студентів, викладачів та адміністрації університету, шляхи запобігання, виявлення пла-

гіату, а також наслідки порушення норм академічної доброчесності для всіх учасників освітнього процесу. Ці документи є невід'ємною складовою частиною політик закладів вищої освіти у сфері академічної доброчесності. Однак необхідно взяти до уваги, що станом на 2010–2013 рр., як засвідчили результати вищезазначеного дослідження, європейські заклади вищої освіти у переважній більшості продемонстрували відсутність політик із запобігання, виявлення подолання та моніторингу порушень у сфері академічної доброчесності.

Особливо складна ситуація спостерігалася у закладах вищої освіти Центрально-Східної Європи: на додачу до вищезазначеної проблеми освітні установи цього регіону толерували випадки плагіату в академічній спільноті, приховували реальну статистику порушень академічної доброчесності, не підтримували викладачів у їхньому прагненні підвищення кваліфікації, а також ігнорували потребу студентського загалу в набутті навичок академічного письма. Гострою для закладів вищої освіти залишалася проблема придбання ліцензованого програмного забезпечення з виявлення плагіату та його систематичного використання, створення репозитаріїв академічних текстів, які б містили іншомовні (насамперед, англомовні) матеріали, а також не лише роботи на здобуття ступеня магістра або доктора філософії, але й бакалаврські роботи, які теж є кваліфікаційними. Також в європейських закладах вищої освіти розповсюдженою була практика написання робіт «на замовлення», а в окремих із них (Федеративна Республіка Німеччина) здобувачі, які були не згодні з вимогою завантаження їхніх робіт до репозитарію, використовували аргументи про авторське право та його порушення [12, с. 19].

Отже, коли йдеться про необхідність врахування Україною досвіду та найкращих практик європейських держав або закладів вищої освіти з подолання плагіату, потрібно бути обережними, оскільки кожна з них як на національному, так і інституційному рівнях має низку слабких моментів, а явище плагіату навіть у таких з них, які досягли значних результатів у боротьбі з порушенням норм академічної доброчесності (Фінляндська Республіка, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Королівство Швеція, Республіка Австрія, Федеративна Республіка Німеч-

чина, Республіка Словенія, Республіка Ірландія), все одно залишається поширеним. Більше того, наявність внутрішнього нормативного забезпечення на кшталт «Кодексів академічної доброчесності», «Етичних кодексів» та ін., які розміщуються на сайтах закладів вищої освіти, не свідчить про їхнє дотримання на практиці.

Національна та інституційна політика, безумовно, є ключовими для підвищення обізнаності та прийняття ефективних рішень у процесі подолання виявів академічної недоброчесності, однак не єдиними. Позитивною європейською практикою запобігання порушення норм академічної доброчесності, яку, безумовно, можна й потрібно застосовувати в умовах вітчизняних реалій, є практика створення незалежних від держави організацій, які об'єднують представників вищих навчальних закладів, дослідницьких інститутів тощо, зацікавлених у вивченні та вирішенні проблеми академічної недоброчесності. Прикладами такої ефективної співпраці є діяльність Австрійського агентства з питань дотримання доброчесності в дослідженнях (Austrian Agency for Research Integrity) [14], організації SURF у Королівстві Нідерландів та ін. Метою останньої, до речі, є здійснення інноваційних розробок у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, у результаті чого освітяни та дослідники отримують доступ до сучасних найкращих програмних продуктів інформаційно-комунікативних технологій, необхідних для супроводу освітнього процесу та проведення наукових досліджень [15]. Тільки за рахунок об'єднання зусиль держави, академічної спільноти, здобувачів вищої освіти, роботодавців, а також інших зацікавлених осіб проблема плагіату та інших видів порушення академічної доброчесності може бути подолана.

Висновки. На сьогодні європейський освітній простір має в своєму арсеналі значну кількість регулятивних інструментів запобігання плагіату, створених у рамках освітньої діяльності міжнародних структур, міжнародної активності європейських учених, співпраці провідних європейських закладів вищої освіти тощо. Відповідні кроки в напрямку вирішення проблеми порушення норм академічної доброчесності здійснюються на національному та інституційному рівнях. На нашу думку, досягнення максимального результату можливе лише за раху-

нок мобілізації зусиль усіх стейкхолдерів освітнього процесу: держави, закладів вищої освіти, викладачів, учених, здобувачів, роботодавців та інших зацікавлених осіб. Ця співпраця, що важливо, насамперед, для нашої держави, може відбуватися, наприклад, у рамках міжнародної проектної діяльності, зокрема, через програми Erasmus+ та Horizon 2020 (з 2021 р. – Horizon Europe), які фінансуються Європейським Союзом та виступають важливими інструментами вироблення спільних політик.

Список використаних джерел

1. Academic Integrity – fighting plagiarism, academic misconduct and fraud in higher education: Concept note for Peer Learning Activity Cyprus, 24-25 October 2019 / European Commission. Brussels, 2019. 5 p.
2. Council Resolution on further developing the European Education Area to support future-oriented education and training systems 2019/C 389/01: Resolution / Council of the European Union. Brussels, 2019. P. 1–6.
3. Platform on Ethics, Transparency and Integrity in Education. URL: <https://www.coe.int/en/web/ethics-transparency-integrity-in-education/mission> (дата звернення: 01.10.2021).
4. European Network for Academic Integrity. URL: <https://www.academicintegrity.eu/wp/> (дата звернення: 01.10.2021).
5. General Guidelines for Academic Integrity. ENAI Report 3A / L. Tauginienė et al. 2019. 95 p. URL: https://www.academicintegrity.eu/wp/wp-content/uploads/2019/09/Guidelines_amended_version_1.1_09_2019.pdf (дата звернення: 01.10.2021).
6. International Center for Academic Integrity. URL: <https://academicintegrity.org/about/about-the-center> (дата звернення: 01.10.2021).
7. Fundamental Values of Academic Integrity / International Center for Academic Integrity. 2021. 14 p.
8. Recommendation CM/Rec (2019) 9 of the Committee of Ministers to member States on fostering a culture of ethics in the teaching profession / Council of Europe. 2019. 5 p.
9. Паризьке комюніке. Париж, 25 травня 2018 р. / Європейський простір вищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/06/06/12/paris-communique2018.pdf> (дата звернення: 01.10.2021).
10. Observatory Magna Charta Universitatum. URL: <http://www.magna-charta.org/about-us> (дата звернення: 01.10.2021).
11. Magna Charta Universitatum 2020. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/AAA%20-%20MCU2020%20English%20-%202020-08-10.pdf> (дата звернення: 01.10.2021).

12. Impact of Policies for Plagiarism in Higher Education Across Europe / I. Glendinning et al. 2013. 44 p.

13. South East European Project on Policies for Academic Integrity: Final Report / T. Foltýnek et al. 2017. 57 p.

14. Austrian Agency for Research Integrity. URL: <https://oeawi.at/en/> (дата звернення: 01.10.2021).

15. SURF. URL: <https://www.surf.nl/en> (дата звернення: 01.10.2021).

Keda M., Petrovska Yu.

EUROPEAN REGULATORY INSTRUMENTS FOR PLAGIARISM PREVENTION IN HIGHER EDUCATION

The article is devoted to the consideration of European regulatory instruments for plagiarism prevention in higher education. It is emphasized that the prevention and fight against plagiarism in academic environment takes place within the framework of such international structures as the European Union (for example, Council Resolution on further developing the European Education Area to support future-oriented education and training systems 2019/C 389/01), Council of Europe (for example, Recommendation CM/Rec (2019) 9 of the Committee of Ministers to member States on fostering a culture of ethics in the teaching profession), as well as stakeholders' international cooperation in education and science (Magna Charta Universitatum 2020, Platform on Ethics, Transparency and Integrity in Education, European Network for Academic Integrity, etc.). It is emphasized that appropriate steps are being taken at the national and institutional levels. Attention is drawn to the fact that at the national level, solving this problem is not on the list of priorities, and, consequently, progress in its solving is noticeable, especially at the institutional level. It is emphasized that achieving the maximum result is possible only by mobilizing the efforts of all stakeholders who take part in the educational process. Namely they are: the state, higher educational institutions, teachers, scholars, applicants of higher education, employers and other stakeholders. The examples of such successful cooperation include the activities of the Austrian Agency for Research Integrity, SURF and others. Emphasis is also placed on the fact that this cooperation can take place primarily in the framework of international project activities, in particular through the Erasmus + and Horizon 2020 programs (starting from 2021 it is called Horizon Europe), which are funded by the European Union and are important tools for creating common policies.

Key words: *academic integrity, plagiarism, regulatory instruments, higher educational institution, higher education.*

References

1. European Union (2019), *Academic Integrity – fighting plagiarism, academic misconduct and fraud in higher education*: Concept note for Peer Learning Activity Cyprus, European Commission, Brussels.

2. European Union (2019), *Council Resolution on further developing the European Education Area to support future-oriented education and*

*training systems*2019/C 389/01: Resolution, Council of the European Union, Brussels.

3. Platform on Ethics, Transparency and Integrity in Education (2021), available at: www.coe.int/en/web/ethics-transparency-integrity-in-education/mission (accessed 1 October 2021).

4. European Network for Academic Integrity (2021), available at: www.academicintegrity.eu/wp/ (accessed 1 October 2021).

5. Tauginienė, L., Ojsteršek, M., Foltýnek, T., Marino, F., Cosentino, M., Gaižauskaitė, I., Glendinning, I., Sivasubramaniam, S., Razi, S., Ribeiro, L., Odiņeca, T. and Trevisiol, O. (2019), General Guidelines for Academic Integrity. ENAI Report 3A, available at: www.academicintegrity.eu/wp/wp-content/uploads/2019/09/Guidelines_amended_version_1.1_09_2019.pdf (accessed 1 October 2021).

6. International Center for Academic Integrity (2021), available at: <https://academicintegrity.org/about/about-the-center> (accessed 1 October 2021).

7. International Center for Academic Integrity (2021), *Fundamental Values of Academic Integrity*, 2021.

8. Council of Europe (2019), *Recommendation CM/Rec (2019) 9 of the Committee of Ministers to member States on fostering a culture of ethics in the teaching profession*: Recommendation, Committee of Ministers, Strasbourg.

9. EHEA (2018), “*Paris Communiqué*”, Paris, available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/06/06/12/paris-communiqueenua2018.pdf> (accessed 1 October 2021).

10. Observatory Magna Charta Universitatum (2021), available at: www.magna-charta.org/about-us (accessed 1 October 2021).

11. Observatory Magna Charta Universitatum (2021), “*Magna Charta Universitatum 2020*”, available at: <http://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum> (accessed 1 October 2021).

12. Glendinning, I., Foltýnek, T., Demoliou, C., Joswik, K. And Stabingis, L. (2013), *Impact of Policies for Plagiarism in Higher Education Across Europe*.

13. Foltýnek, T., Dlabolová, D., Linkeschová, D., Calhoun B., Glendinning, I., Lancaster, T. and Kapet, T. (2017), *South East European Project on Policies for Academic Integrity: Final Report*.

14. Austrian Agency for Research Integrity (2021), available at: <https://oeawi.at/en/> (accessed 1 October 2021).

15. SURF (2021), available at: <https://www.surf.nl/en> (accessed 1 October 2021).

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

УДК 343.4 (342.7)

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03.018

Жулковський В. В.,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
кінології та спеціальних дисциплін,

Територіально відокремлене відділення «Хмельницька філія
Академії Державної пенітенціарної служби», м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0001-9433-5298;

Ковальська П. Г.,

старший викладач кафедри кінології та спеціальних дисциплін,

Територіально відокремлене відділення «Хмельницька філія
Академії Державної пенітенціарної служби», м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0003-0578-2630;

Малінковська О. В.,

викладач кафедри кінології та спеціальних дисциплін,

Територіально відокремлене відділення «Хмельницька філія
Академії Державної пенітенціарної служби», м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0002-1054-0997

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

У статті проаналізовано види юридичної відповідальності, яка настає за порушення антикорупційного законодавства в зарубіжних країнах. Зокрема, розкрито особливості притягнення до цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності.

Досліджено закріплення різних видів відповідальності в нормативно-правових актах зарубіжних країн. Особливу увагу приділено питанню відповідальності юридичних осіб за вчинення порушення законодавства у сфері запобігання корупції.

Ключові слова: корупція, антикорупційне законодавство, юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, цивільно-правова відповідальність, санкції, юридичні особи.

Постановка проблеми. Суспільна небезпека правопорушень, які пов'язані з корупцією, їх поширення в органах публічної влади спричиняють недовіру громадян до владних інститутів та, в свою чергу, зумовлюють необхідність запобігання будь-яким виявам корупційного спрямування. В національному законодавстві є значна кількість нормативно-правових актів, які передбачають різні напрямки й форми запобігання корупційним правопорушенням, але це не дає очікуваного результату.

Через несприятливі умови для ведення бізнесу в Україні втрачено багато можливостей щодо залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, упровадження передових технологій і підвищення економічного рівня держави.

Зазначені обставини зумовлюють важливість подолання корупції, що повинно бути одним з пріоритетних завдань державної політики. Використання досвіду зарубіжних країн, які досягли певного успіху в подоланні корупційних явищ, є надзвичайно важливим напрямком реформування національного законодавства, що сприятиме його вдосконаленню та більш ефективній боротьбі із корупційними порушеннями.

Одним з важливих аспектів, що потребує вдосконалення, є інститут юридичної відповідальності за порушення норм законодавства у сфері запобігання корупції, який з прийняттям оновленого національного антикорупційного законодавства зазнав змін, але окремі питання потребують подальшого доопрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, що стосуються відповідальності за порушення антикорупційного законодавства, розмежування видів відповідальності за подібні порушення досліджували такі вчені, як: В. А. Бабич, О. М. Бандурка, І. С. Бачинська, Т. Є. Василевська, А. В. Гайдук, В. М. Гарашук, В. Д. Гвоздецький, Ю. А. Дорогова, В. С. Журавський, В. А. Завгородній, В. А. Коновалов, Ю. А. Лавренюк, В. Я. Настюк, А. О. Селіванов та інші.

Протидія корупційним правопорушенням засобами адміністративного права стала предметом окремого дисертаційного дослідження О. В. Клока [1], адміністративно-правові засади діяльності прокурора щодо протидії адміністративним право-

порушенням, пов'язаним з корупцією в Україні, розглянуто в дисертації І. Н. Грабця [2].

Проблеми кримінальної відповідальності за корупційні злочини досліджували відомі вітчизняні вчені: Л. П. Брич, О. М. Грудзур, О. О. Дудоров, К. П. Задоя, Г. М. Зеленов, В. М. Киричко, М. І. Мельник, А. В. Мисливий, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк та інші. Особливу увагу цьому питанню у своїх публікаціях приділив П. П. Андрушко.

Аналіз праць свідчить, що науковці значну увагу приділяли у своїх роботах питанням юридичної відповідальності за порушення норм антикорупційного законодавства, не всі висловлені вченими судження є безспірними, незначна увага приділяється й досвіду зарубіжних країн. Зазначене обумовлює важливість подальшого дослідження обраної теми для удосконалення національного законодавства, що в свою чергу сприятиме викориненню корупційних виявів в Україні.

Мета статті полягає в аналізі зарубіжного досвіду закріплення юридичної відповідальності за порушення антикорупційного законодавства (адміністративної, цивільно-правової та кримінальної) для вироблення пропозицій, які варто імплементувати в національне законодавство з метою його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Використання різних видів відповідальності за корупційні діяння (цивільної, адміністративної та кримінальної) є одним з найбільш важливих інструментів боротьби з цим негативним явищем як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Перший вид відповідальності (цивільно-правової) передбачений в Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією, яка була прийнята у 1999 році та ратифікована Україною в 2005 році [3].

Як вид юридичної відповідальності цивільно-правова відповідальність не була інтегрована в цивільне законодавство на відміну від адміністративної та кримінальної. Найчастіше цивільно-правові механізми передбачені не в цивільному, а в антикорупційному та іншому законодавстві. Наприклад, Словенія включила вимогу Конвенції ООН проти корупції [4] про обов'язкове антикорупційне застереження в національне законодавство. Саме в порядку цивільного судочинства за кордоном

часто здійснюється поповнення державного бюджету за рахунок стягнень, отриманих внаслідок притягнення до відповідальності за вчинення корупційних порушень (Австралія, Велика Британія, Словенія, США, Канада).

Значно ширше в зарубіжних країнах за вчинення корупційних дій стосовно як фізичних, так і юридичних осіб застосовується адміністративна відповідальність, норми про яку також можна зустріти в антикорупційному законодавстві, законах про конфлікт інтересів, кодексах про адміністративні порушення.

Важливим кроком, наприклад для Італії, стало прийняття Декрету від 21 листопада 2007 р № 231 «Про реалізацію Директиви 2005/60/ ЕС щодо запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей та фінансування тероризму» [5]. Зазначений законодавчий акт, який є основним у сфері боротьби з відмиванням грошей, акцентує увагу на «проникненні в сутність клієнта», тобто на процедурі, яка призначена для його оцінки, як незамінний чинник для ефективної боротьби з відмиванням грошей і активами незаконного походження.

Належна перевірка клієнтів вважається найбільш важливою профілактичною мірою, яка спрямована на боротьбу з відмиванням грошей. Законодавчим декретом № 231/2007 були внесені зміни до Декрету № 231/2001 «Про адміністративну відповідальність юридичних осіб, компаній і асоціацій» [6], яким в Італії була введена відповідальність компаній у разі шахрайства з боку їхніх співробітників, а також за інші види злочинів. Наприклад, за прийом грошей і використання грошових коштів, товарів або активів незаконного походження. Це означало, що кожна компанія, банк, страхова фірма, представники бізнесу, асоціації повинні вжити відповідних заходів для перешкоджання здійсненню таких злочинів їх співробітниками.

Неодноразове вчинення правопорушень веде до накладення санкцій: звільнення з обійманої публічної посади; зобов'язання щодо повернення незаконно отриманих грошей та обов'язок відшкодувати витрати казначейства. Раніше такі ж санкції були введені Законом від 10 квітня 2006 року «Про конфлікти інтересів членів уряду і вищих посадових осіб центрального уряду» [7], яким було закріплено «принцип несумісності» та відпові-

дальність за його порушення. Крім того, до осіб, які вчинили порушення на державній службі, може бути застосовано заборона обіймати окремі державні посади на період від 5 до 10 років.

Що стосується кримінальної відповідальності за порушення корупційного законодавства, то вона існує у всіх країнах, і перелік заборонених діянь корупційної спрямованості періодично доповнюється залежно від появи нових корупційних загроз та ризиків. Підтвердженням цього є прийняття нових законів про боротьбу з хабарництвом (Велика Британія), про протидію легалізації злочинних доходів (Австралія, Канада, Корея) або доповнення кримінального законодавства новими складами злочинів (Італія, Казахстан, Молдова, Словенія). Привертають увагу такі нові склади злочинів корупційного спрямування, як торгівля впливом (Вірменія, Грузія, Італія, Молдова, Естонія), незаконне збагачення (Молдова, Киргизстан), недекларування доходів (Грузія, Молдова), порушення правил державних закупівель (Грузія, Киргизстан, Естонія), порушення присяги державних службовців (Туркменістан), незаконне збагачення (Вірменія, Білорусь, Киргизстан, Молдова) тощо.

Існує особливість індивідуалізації покарання осіб, які порушили антикорупційне законодавство. Так, відповідно до новел Кримінального кодексу Казахстану до осіб, які вчинили корупційні злочини, в обов'язковому порядку застосовується довічна заборона обіймати посади на державній службі та в підприємствах, установах, організаціях, у статутному капіталі яких частка держави становить більше 50 %.

Крім того, на них не поширюються норми про умовне засудження, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням сторін, встановленням поручительства і закінченням терміну давності. Особи, які вчинили корупційні злочини, позбавляються державних нагород, спеціальних, військових почесних та інших звань.

У Кримінальному кодексі Естонії за хабарництво, зловживання владою, вчинення кримінального економічного правопорушення та правопорушення, що підриває довіру до публічної влади, в обов'язковому порядку як додаткове покарання приз-

начається заборона заняття підприємницькою діяльністю строком від одного до п'яти років [8].

На сьогодні кримінальне законодавство Азербайджану, Грузії, Естонії доповнено нормами екстериторіального характеру про переслідування за корупційні діяння. Постійно збільшується кількість держав, які встановили кримінальну відповідальність за злочини, що здійснюються юридичними особами.

Різні міжнародні конвенції щодо юридичних осіб закріплюють відповідальність за всі відомі корупційні правопорушення. Включення таких приписів у кримінальні кодекси, на наш погляд, обумовлено високою небезпекою злочинів, які вчинені юридичними особами під час їх діяльності, які володіють більшими корпоративними ресурсами – фінансовими, організаційними, юридичними.

У зарубіжних країнах використовуються різноманітні механізми притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності, але найчастіше такі норми включаються до кримінальних кодексів.

Подібний підхід простежується практично у всіх випадках, навіть якщо ці заходи згідно із законом не є кримінальними покараннями, а відносяться до «інших правових наслідків вчинення злочину» (Швеція), «заходам примусового впливу, що застосовуються до юридичних осіб» (Азербайджан, Латвія), корпоративним (Фінляндія) або адміністративним штрафам (Аргентина).

Інший механізм впровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб – прийняття спеціальних законів про кримінальну відповідальність юридичних осіб у державах, традиційно які належать до континентальної системи права, зокрема, це Закон Республіки Хорватії «Про відповідальність юридичних осіб за кримінальні злочини» 2003 р. [9], Закон Республіки Словенії «Про відповідальність юридичних осіб за кримінальні злочини» 2005 р. [10], Закон Чеської Республіки «Про кримінальну відповідальність юридичних осіб та кримінальне судочинство щодо них» 2012 р. [11].

Зазначені нормативно-правові акти мають спільні риси: визначають основні характеристики кримінальної відповідальності

ті юридичних осіб; перераховують склади злочинів, відповідальність за які несуть юридичні особи; передбачають подібні покарання, які можуть бути застосовані до юридичних осіб; містять відсилання до кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, відповідно до яких здійснюється розслідування та розгляд кримінальних справ про злочини, вчинені юридичними особами, а також виконання призначених покарань здійснюються в загальному порядку.

Особливий інтерес викликають види санкцій для юридичних осіб, передбачені в галузевому законодавстві різних держав (адміністративному, податковому, кримінальному).

Найбільш розповсюдженим засобом фінансового характеру, який застосовується до юридичних осіб за порушення, що має корупційне спрямування, є штраф. Інші санкції вважаються нефінансовими, хоча в кінцевому рахунку всі вони здійснюють фінансовий або економічний вплив на юридичну особу, зокрема:

- позбавлення права на участь у державних угодах, наприклад заборону щодо подачі заяви на участь у договорах про державні закупівлі (Грузія, Польща, Чехія та ін.);

- включення юридичної особи у відкритий реєстр юридичних осіб, які вчинили корупційні правопорушення (Німеччина, Італія, Литва, США та ін.);

- позбавлення експортних привілеїв (США);

- заборона на ведення діяльності (практично всі країни);

- заборона на розпорядження цінними паперами (Словенія);

- корпоративний моніторинг (часто використовується Міністерством юстиції США) може бути частиною угоди про визнання провини юридичної особи і призвести до призначення незалежного корпоративного спостерігача, який є третьою особою (необов'язково судовим представником), що оцінює і контролює дотримання фізичною особою вимог угоди, розробленої з метою знизити ризик повторного вчинення нею неправомірних дій.

Фізична особа, зі свого боку, зобов'язана надавати такому спостерігачеві всю інформацію для вивчення та оцінки внутрішньої політики, практики і процедур, що діють у ній.

Встановлення подібного нагляду не виключає застосування до компанії фінансових санкцій;

– ліквідація юридичної особи як винятковий захід (Азербайджан, Грузія, Литва, Молдова, Словенія), хоча окремі юрисдикції (Німеччина) не передбачають ліквідацію, оскільки вона має далекосяжні наслідки соціального, трудового та економічного характеру;

– оприлюднення судового рішення, яке в багатьох державах здійснюється за рахунок юридичної особи, вироку в засобах масової інформації, на телебаченні, в інтернеті – цей захід має превентивний характер, переслідуючи ту ж мету, що й відкрита реєстрація факту звинувачення юридичної особи (Велика Британія, Литва, Молдова, Словенія, Сербія, Франція та ін.);

– пробація (або умовне засудження), призначаючи яку суд може вимагати від винного діяти надалі відповідно до умов, встановлених у наказі про пробацію (Велика Британія, Молдова, Канада).

За законодавством США та Великої Британії певні дії з боку юридичної особи-правопорушника можуть пом'якшити покарання або навіть звільнити її від відповідальності та санкцій на підставі угоди про відстрочення судового переслідування. Ця угода укладається в письмовій формі між правоохоронними органами і потенційною юридичною особою, що співпрацює зі слідством.

Якщо в США така практика існує вже тривалий час, то у Великій Британії вона була введена Законом «Про злочинність та суди» [12], 2013 р. На сайті Служби по боротьбі з шахрайством (Serious Fraud Office – SFO) оприлюднено Кодекс практики щодо використання так званої процедури відстрочення кримінального переслідування (Deferred prosecution agreements – DPA) [13], який було підготовлено спільно з Королівською прокуратурою.

Кодекс регулює питання, пов'язані з процедурою DPA, що надає можливість фізичній особі укласти в разі звинувачення її в кримінальному злочині (шахрайство, хабарництво та інші злочини економічної і корупційної спрямованості) угоду з прокуратурою про автоматичне призупинення кримінального переслідування. Причому процедура DPA може бути порушена як за ініціативою фізичної особи, так і за пропозицією прокурора. При цьому фізична особа зобов'язується виконати низку умов,

які можуть включати виплату грошового штрафу та компенсації, а також співробітництво щодо майбутнього переслідування фізичних осіб з числа співробітників, пов'язаних з цими злочинами. Невиконання встановлених умов тягне відновлення кримінального переслідування. Нова процедура застосовується тільки до юридичних осіб, а підставою укладення такої угоди є доцільність збереження діяльності фізичної особи, наявність публічного інтересу.

Процес застосування ДРА передбачає повну прозорість і контролюється судом. На завершення саме суд вирішує питання, чи підходить названа процедура в конкретній ситуації і чи є умови укладеної угоди справедливими, розумними та співрозмірними вчиненому порушенню.

У Великій Британії першу угоду про застосування ДРА терміном на три роки між Службою по боротьбі з шахрайством і ICBC Standard Bank було укладено Верховним Судом 30 листопада 2015 р. Згідно з судовим рішенням Standard Bank зобов'язаний виплатити уряду Танзанії компенсацію в сумі 6 млн дол. США, відсоток у сумі 1 046 196 дол. США, неустойку в сумі 8 400 000 дол. США, а також відшкодувати витрати, понесені Службою по боротьбі з шахрайством, у сумі 330 тис. дол. США.

Наявний і інший підхід законодавця, наприклад, чеський закон, прийнятий у 2012 р., що включає положення про «каяття юридичної особи», не поширює їх на вчинення корупційних злочинів – відповідно до ст. 11 Закону кримінальна відповідальність юридичної особи не знімається в разі пасивного і активного хабарництва або зловживання владою (ст. 331-333 Кримінального кодексу Чеської Республіки) [14].

Висновки. Підсумовуючи аналіз зарубіжного досвіду законодавчого регулювання боротьби з корупцією, запобігання та подолання діянь корупційного характеру, слід зазначити, що ефективність боротьби з корупцією певною мірою залежить від подібності підходів до цього негативного явища, подібності антикорупційних заходів, у тому числі підстави для притягнення до відповідальності та покарання, від гармонійності (якщо, звичайно, не досягнута уніфікація) законодавства. При цьому злочинець-корупціонер з однієї країни не зможе приховуватись в

іншій державі, а невідворотність покарання є однією з умов успішної протидії злочинності.

Значна частина злочинів корупційного характеру (принаймні за обсягом фінансових коштів) та пов'язаних з ними злочинів, таких як легалізація (відмивання) грошей, отриманих злочинним шляхом, торгівля людьми тощо, в сучасних умовах набули транскордонний характер.

Багато країн (Австралія, Азербайджан, Велика Британія, Грузія, Канада, Китай, США, Естонія) в зв'язку з цим оголосили універсальну юрисдикцію щодо корупційних злочинів, що передбачає право компетентних органів країни залучати до відповідальності осіб за відповідні діяння незалежно від місця їх знаходження.

Для України такий досвід законодавчого регулювання у сфері боротьби з корупцією становить певний інтерес, оскільки дає можливість знаходити можливі варіанти вирішення наявних проблем.

Список використаних джерел

1. Клок О. В. Протидія корупційним правопорушенням засобами адміністративного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 20 с. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/10531/1/Klok_O_V_2016.pdf (дата звернення: 17.10.2021).

2. Грабець І. Н. Адміністративно-правові засади діяльності прокурора щодо протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Київ, 2015. 20 с.

3. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення: 19.10.2021).

4. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 19.10.2021).

5. On the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering and terrorist financing : Directive of the European Parliament and of the council of 26 October 2005. № 2005/60/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:309:0015:0036:en:PDF> (дата звернення: 15.10.2021).

6. Disciplina della responsabilita' amministrativa delle persone giuridiche, delle societa' e delle associazioni anche prive di personalita'

giuridica: Legge 29 settembre 2000, № 300. URL: <http://www.camera.it/parlam/leggi/deleghe/01231dl.htm> (дата звернення: 15.10.2021).

7. Conflictos de intereses de los miembros del Gobierno y de los Altos Cargos de la Administración General del Estado : Ley de 10 de abril 2006, № 5/2006. URL: <http://www.boe.es/boe/dias/2006/04/11/pdfs/A13954-13961.pdf> (дата звернення: 15.10.2021).

8. Кримінальний кодекс Естонії від 06 червня 2002 р. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6462/file/Estonia_CC_as_of_2002_ru.pdf (дата звернення: 15.10.2021).

9. O odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela Republika Hrvatska : Zakon od 12. Lipnja 2005 № 151/03. URL: <http://www.zakon.hr/z/110/Zakon-oodgovornosti-pravnih-osoba-za-kaznena-djela> (дата звернення: 15.10.2021).

10. O odgovornosti pravnih oseb za kazniva dejanja : Zakon od 08.07.2005, Nos. 59/99. URL: http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/mp.gov.si/zakonodaja/angleski_prevodi_zakonov/071030_lia_bility_of_legal_persons.pdf (дата звернення: 17.10.2021).

11. O trestni odpovednosti pravnickych osob a řizeni proti nim : Zákon od 22.12.2011, № 418/2011. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2011-418> (дата звернення: 18.10.2021).

12. Crime and Courts: Act 25.04.2013. URL: <https://bills.parliament.uk/bills/987> (дата звернення: 15.10.2021).

13. Офіційний сайт Офісу шахрайств Великої Британії. URL: <http://www.sfo.gov.uk> (дата звернення: 19.10.2021).

14. Коротюк О. В. Кримінальний кодекс Чеської Республіки. Київ: ОБК, 2020. 264 с.

Zhulkovskyi V., Kovalska P., Malinkovska O.

LEGISLATIVE REGULATION ANALYSIS OF LEGAL RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF ANTI-CORRUPTION LEGISLATION IN FOREIGN COUNTRIES

The article analyzes the types of legal liability for violation of anti-corruption legislation in foreign countries. In particular, the article reveals the peculiarities of bringing to civil, administrative and criminal liability.

The consolidation of different types of responsibility in the regulations of foreign countries is studied with its common and distinctive features. It is also established that as a type of legal liability, civil liability is not integrated into civil law, unlike administrative and criminal law.

Most often, civil law mechanisms are not provided in civil, but in anti-corruption legislation and other legislations. In foreign countries much more widely is applied administrative liability for the corruption actions against both individuals and legal entities, the rules of which can also be found in anti-

corruption legislation, laws on interest conflicts, codes of administrative violations. As for criminal liability for violating the corruption legislation, it exists in all countries, where the list of prohibited acts of corruption is periodically updated depending on the emergence of new corruption threats and risks.

The emphasis is placed on the fact that foreign countries use various mechanisms to bring legal entities to justice, but most often such rules are contained in criminal codes. Another mechanism for introducing the institution of criminal liability of legal entities is the adoption of special laws on criminal liability for legal entities, the common features of which are: the definition of the main features of criminal liability of legal entities; transfer of body of crime for which legal entities are responsible; references to criminal, criminal-procedural and criminal-executive legislation, according to which the investigation and consideration of criminal cases on crimes committed by legal entities, as well as the execution of sentences are carried out in the general order.

The article analyses the sanctions that can be applied in committing a corruption crime. Particular attention is paid to the liability of legal entities for violations of legislation in the field of prevention of corruption and sanctions applied to legal entities.

Key words: *corruption, anti-corruption legislation, legal liability, criminal liability, administrative liability, civil liability, sanctions, legal entities.*

References

1. Klok, O. V. (2016), Counteraction to a corruption violation by means of administrative law: PhD in Law thesis, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, available at: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/10531/1/Klok_O_V_2016.pdf (accessed 17 October 2021).

2. Hrabets, I. N. (2015), Administrative and legal principles of the prosecutor's activity on counteraction to administrative offenses related to corruption in Ukraine. National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine: PhD in Law thesis, Kyiv.

3. Council of Europe (1999), Civil Convention against Corruption dated 04 November 1999, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_102 (accessed 19 October 2021).

4. United Nations Organization (2003), United nations convention against corruption dated 31 October 2003, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (accessed 19 October 2021).

5. European Parliament (2005), Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council on the Prevention of the Use of the Financial System for the Purpose of Money Laundering and Terrorist Financing, available at: <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:309:0015:0036:en:PDF> (accessed 15 October 2021).

6. Italy (2000), *Disciplina della responsabilita' amministrativa delle persone giuridiche, delle societa' e delle associazioni arche prive di personalita' giuridica, a norms dell'articolo 11 della legge 29 settembre 2000, n. 300*, available at: <http://www.camera.it/parlam/leggi/deleghe/01231dl.htm> (accessed 15 October 2021).

7. Spain (2006), *On Regulation of the Conflicts of Interest of the Members of the Government and the Senior Officials of the General State Administration: Law of Spain dated 10 April 2006, № 5/2006*, available at: <http://www.boe.es/boe/dias/2006/04/11/pdfs/A13954-13961.pdf> (accessed 15 October 2021).

8. Estonia (2001), *Estonian Criminal Code dated 06 June 2002*, available at: https://www.legislationline.org/download/id/6462/file/Estonia_CC_as_of_2002_ru.pdf (accessed 15 October 2021).

9. Croatia (2003), *On the Liability of Legal Persons for Criminal Offenses of the Republic of Croatia, Law of Croatia dated 12 July 2005, № 151/03, Official Magazine no. 151/2003*, available at: <http://www.zakon.hr/z/110/Zakon-oodgovornosti-pravnih-osoba-zakaznena-djela> (accessed 15 October 2021).

10. Slovenia (2005), *On Liability of Legal Persons for Criminal Offenses, Law dated 08 July 2005 № 59/99, Official Magazine of the Republic of Slovenia*, available at: http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/mp.gov.si/zakono_daja/angleski_prevodi_zakonov/071030_liability_of_legal_persons.pdf (accessed 15 October 2021).

11. Czech Republic (2011), *On Criminal Liability of Legal Persons and Proceedings Against Them: Law dated 22 December 2011 № 418/2011*, available at: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2011-418> (accessed 18 October 2021).

12. United States of America (2013), *Crime and Courts: Act dated 25 April 2013*, available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/22/part/2/crossheading/publishers-of-newsrelated-material-damages-and-costs/enacted> (accessed 15 October 2021).

13. Official web-site of the UK Fraud Office, available at: <http://www.sfo.gov.uk/search.aspx?search=Deferred+prosecution+agreements&x=11&y=7ю> (accessed 15 October 2021).

14. Korotiuk, O. V. (2020), *Criminal Code of the Czech Republic, OVK, Kyiv*.

УДК 347.56:005.962.15:343.83(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03.031

Коросташівець І. М.,

аспірант кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, заступник начальника відділу правового забезпечення та претензійно-позовної роботи, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5691-2370

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ

У статті узагальнено нормативні та теоретичні визначення поняття дисципліни, службової дисципліни, на підставі чого запропоновано дефініцію поняття дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС. Обґрунтовано, що дисциплінарна відповідальність персоналу ДКВС виникає на основі визначених фактичних і нормативних підстав. Установлено, що критеріями розмежування дисциплінарної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності є вид, рівень суспільної небезпеки та наслідки скоєного правопорушення.

Ключові слова: дисципліна, дисциплінарна відповідальність, державна кримінально-виконавча служба України, персонал, підстави дисциплінарної відповідальності, структуро-система дисциплінарної відповідальності, дисциплінарний проступок.

Постановка проблеми. На сучасному етапі побудови в Україні демократичної і правової держави та реформування її пенітенціарної системи важливого значення набуває вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із функціонуванням системи органів і установ Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України). Реалізація покладених на зазначену службу завдань багато в чому залежить від стану службової та трудової дисципліни її персоналу. Натомість досягнення високого рівня дисципліни забезпечується цілим комплексом організаційних, виховних, а також юридичних засобів, серед яких не останнє місце посідає інститут дисциплінарної відповідальності.

Дисциплінарна відповідальність персоналу ДКВС України є складним науковим та правовим феноменом, функціонування якого здійснюється у параметрах розвитку правової системи

України як такої, а також галузей адміністративного та трудового права зокрема. Підвищення ефективності дії правових норм, що регулюють зазначену сферу суспільних відносин, безпосередньо залежить від стану наукового супроводу відповідних законодавчих і управлінських процесів. Зазначене обумовлює необхідність формування теоретичних і нормативних засад дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС України, зокрема, обґрунтування поняття дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС України та виділення її особливостей.

Як наукова проблема поняття дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС України є недостатньо розробленим, хоча деякі її аспекти знаходили висвітлення в дослідженнях з адміністративного, трудового, кримінально-виконавчого права, присвячених проблемам управління органами і установами кримінально-виконавчої системи України у цілому та ДКВС зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури свідчить про доволі стійкий інтерес дослідників до проблем дисциплінарної відповідальності. Так, різні аспекти дисциплінарної відповідальності з позицій теорії права, адміністративного та трудового права аналізували у своїх працях Н. М. Вапнярчук, В. С. Венедіктов, К. В. Коваленко, М. С. Ковтун, А. О. Купріянова, С. В. Лозовий, О. І. Процевський, В. В. Середа, В. І. Щербина та ін. Проблематику дисциплінарних правовідносин і дисциплінарної відповідальності різних категорій працівників та службовців розробляли О. І. Гарасимів, С. В. Грищенко, Л. В. Корнута, А. М. Медведєв, А. О. Купріянова, О. Д. Новак, А. В. Шевченко та ін. Організаційно-правові засади діяльності органів і установ ДКВС України досліджували такі науковці, як А. О. Галай, Є. Ю. Бараш, С. К. Гречанюк, С. В. Зливко, А. М. Легенький, В. Ф. Пузирний та ін. Проте, попри досить вагомий доробок у вирішенні загальних проблем управління персоналом ДКВС, невирішеною залишається проблема обґрунтування поняття та змісту дисциплінарної відповідальності її персоналу. Так, установлено наявність лише двох наукових праць, предметом яких є дисциплінарна відповідальність персоналу ДКВС – зокрема, це наукова стаття, авторами якої є Л. П. Самофалов, І. В. Борисенко,

Д. М. Шевченко [1], а також наукова розвідка М. М. Сикала та А. В. Пуховець [2]. У першій із зазначених праць автори пропонують своє визначення поняття дисциплінарної відповідальності рядового і начальницького складу Кримінально-виконавчої служби та розкривають окремі аспекти, пов'язані з питанням підстав та особливостей дисциплінарної відповідальності та дисциплінарного провадження у системі органів і установ ДКВС [1, с. 75–76]. У другій праці авторами обґрунтовано важливі для розуміння поняття дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС тези про те, що призначенням зазначеного інституту є забезпечення інтересів та свободи взаємопов'язаних сторін; підставою дисциплінарної відповідальності персоналу пенітенціарної системи є дисциплінарний проступок; критеріями розмежування дисциплінарної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності персоналу системи органів і установ ДКВС є вид правопорушення, рівень його суспільної небезпеки та наслідки [2, с. 370–374]. Однак складність правового інституту дисциплінарної відповідальності, а також завдання вдосконалення адміністративно-правових засад управління персоналом в умовах нещодавніх структурно-організаційних змін у ДКВС України вимагають більш ефективного обґрунтування поняття та особливостей дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС. Отже, констатуємо важливість і актуальність досліджень теоретичних засад дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС для вдосконалення адміністративно-правового регулювання відносин у зазначеній сфері, і наголошуємо на тому, що такі дослідження мають бути системними, комплексними і реалізовуватися на основі усталених в юридичній науці принципів пізнання. Зазначене обумовлює актуальність нашої статті.

Метою статті є формування поняття дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС України та виділення його ознак. Зазначеного досягатимемо реалізацією таких **завдань**: 1) аналіз понять дисципліни, службової дисципліни, дисциплінарної відповідальності та формування поняття дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС України; 2) обґрунтування та характеристика елементів структуро-системи поняття дисциплінар-

ної відповідальності персоналу ДКВС; 3) виділення особливостей зазначеного поняття.

Виклад основного матеріалу. Формування поняття дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС розпочнемо з аналізу ключового поняття, яким є дисципліна. Нами встановлено, що дисципліна, як вимога і правило соціально відповідальної поведінки, у широкому розумінні є дотриманням особою чи групою осіб встановлених нормами певних правил соціальної взаємодії. У юридичних дослідженнях дисципліна найчастіше розглядається як сформований у суспільстві певний порядок поведінки людей, відповідної нормам права і моралі, закріплений на рівні нормативно-правових актів, а також на рівні традицій і звичаїв [3, с. 10]. Так, О. І. Гарасимов розуміє поняття дисципліни як «встановлений нормами права порядок взаємин учасників суспільних відносин, що визначає процедурні елементи реалізації останніми своїх прав та виконання ними ж обов'язків у процесі сумісної діяльності в тій чи іншій сфері суспільного виробництва» [4, с. 141–142]. У більшості випадків дисципліна позиціонується як правове явище, що має тісний зв'язок з державою та сферою публічного управління, що обумовлює пов'язаність зазначеного поняття із поняттям службової дисципліни. Нормативне визначення службової дисципліни міститься, зокрема, у ст. 2 Закону України «Про державну службу», відповідно до якої «службова дисципліна – це неухильне додержання Присяги державного службовця, сумлінне виконання службових обов'язків та правил внутрішнього трудового розпорядку» [5], а також у чинному для ДКВС Дисциплінарному статуті органів внутрішніх справ, який визначає службову дисципліну як «дотримання особами рядового і начальницького складу Конституції і законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, наказів та інших нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, підпорядкованих йому органів і підрозділів та Присяги працівника органів внутрішніх справ України» [6]. У затверджених наказом Департаменту з питань виконання кримінальних покарань № 98/СД-20 від 30 квітня 2020 року Правилах внутрішнього трудового розпорядку персоналу Департаменту визначено, що «службова дисципліна у зазначеному державному органі ґрун-

тується на засадах сумлінного та професійного виконання державним службовцем своїх обов'язків, дотримання принципів державної служби та правил етичної поведінки, неухильного виконання рішень державних органів, наказів (розпоряджень), доручень керівництва, наданих на підставі та у межах повноважень, передбачених Конституцією України та законами України» [7].

Обґрунтування дисциплінарної відповідальності як виду юридичної відповідальності здійснюється на підставі різних критеріїв. Зокрема, К. Ю. Мельник розглядає дисциплінарну відповідальність як обов'язок працівника, що порушив трудову дисципліну, понести покарання, передбачене нормами трудового законодавства [8, с. 321]. У контексті адміністративного права дисциплінарна відповідальність найчастіше обґрунтовується як захід державного примусу, що настає у разі вчинення правопорушення і полягає в обов'язку особи на підставі рішення компетентного органу зазнати певних позбавлень матеріального і морального характеру [9, с. 246]. Аналізуючи дисциплінарну відповідальність рядового і начальницького складу Кримінально-виконавчої служби, Л. П. Самофалов, І. В. Борисенко та Д. М. Шевченко акцентують на таких її ознаках, як: 1) двоаспектний характер (негативний, оскільки вона пов'язана з настанням для порушника негативних наслідків, та позитивний, бо вона відіграє виховну і мобілізуючу роль у досягненні поставленої мети); 2) наявність дисциплінарного проступку як підстави; 3) вираження у формі накладання дисциплінарного стягнення; 4) урегульованість правовими нормами; 5) можливість застосування у комплексі з іншими видами юридичної відповідальності [1, с. 75–76].

З урахуванням зазначеного пропонуємо під поняттям дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС розуміти зазнання (претерпіння) особою із числа зазначеної категорії осіб, винною у порушенні визначених законодавством норм службової та трудової дисципліни у формі дисциплінарного проступку примусових заходів (стягнень), що мають вираження у позбавленні певних благ особистого, майнового чи організаційного характеру, здійснюються посадовими особами у порядку підлеглості та у визначеній законом процедурній формі.

Розкриваючи сутність поняття дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС, необхідно проаналізувати його структуро-систему. Традиційно до елементів поняття дисциплінарної відповідальності відносять: а) підстави; б) принципи; в) мету.

У контексті теорії права під підставами юридичної відповідальності зазвичай розуміють визначену сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою і необхідною. Прийнято виділяти фактичні та нормативні підстави юридичної відповідальності. Виходячи із загального поняття нормативності нормативні підстави дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС – це закріплені на законодавчому рівні обставини (передумови), які виражаються у вчиненні суб'єктом протиправних дій (та/або бездіяльності) і своїм наслідком мають виникнення правовідносин щодо притягнення винної особи до дисциплінарної відповідальності. Нормативними підставами дисциплінарної відповідальності особи із числа персоналу ДКВС є нормативно-правові акти загального та спеціального характеру, предметом регулювання яких є дисципліна. Фактичними підставами дисциплінарної відповідальності особи із числа персоналу ДКВС є вчинення нею дисциплінарного проступку, тобто, винного протиправного невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків. У нашому випадку під поняттям дисциплінарного проступку пропонуємо вважати винне невиконання або неналежне виконання такою особою покладених на неї законодавством про службу, законодавством про працю, а також статутами, положеннями, колективним трудовим договором службових, посадових та трудових обов'язків. Згідно з теорією права зміст дисциплінарного проступку, як різновиду правопорушення, охоплюється такими елементами, як: а) об'єкт; б) об'єктивна сторона; в) суб'єкт; г) суб'єктивна сторона. Аналізуючи об'єкт дисциплінарного проступку, здійсненого особою із числа персоналу ДКВС, слід виділяти загальний та родовий об'єкти. Так, на думку В. В. Середи, загальним об'єктом дисциплінарного проступку є дисципліна (становище, за якого всі суб'єкти правовідносин неухильно додержуються порядку і правил, встановлених законами, статутами та положеннями), родовим – трудова дисципліна на підприємстві, тобто встанов-

лений порядок, правовий режим трудової діяльності [10, с. 127]. На думку О. Д. Новака, загальним об'єктом дисциплінарного проступку державного службовця є відносини, які забезпечують нормальне функціонування державного апарату; родовим – відносини, що становлять зміст службової діяльності державного службовця [11, с. 131]. Таким чином, загальним об'єктом дисциплінарного проступку особи із числа персоналу ДКВС є стан дисципліни – загальної, військової, службової, трудової. Поняття спеціального об'єкта є комплексним, до якого, на нашу думку, слід відносити: а) визначені за посадою службові обов'язки; б) вимоги щодо дотримання службової дисципліни, правил внутрішнього трудового розпорядку; в) загальні правила поведінки військовослужбовців, державних службовців; г) кодифіковані етичні вимоги. Об'єктивна сторона дисциплінарного проступку, вчиненого особою із числа персоналу ДКВС, характеризується діянням (дією або бездіяльністю), яке не збігається із визначеною нормами моделлю поведінки, є об'єктивно шкідливим та характеризується причинним зв'язком між діяннями і шкідливими наслідками, що наступили. Також об'єктивну сторону дисциплінарного проступку складають місце, час, обстановка та спосіб його здійснення. Суб'єктом дисциплінарного проступку, а отже, дисциплінарної відповідальності, у нашому випадку є фізична осудна особа, яка належить до однієї з трьох зазначених категорій: а) особи із числа рядового і начальницького складу, що проходять службу в органах і установах ДКВС; б) спеціалісти, які не мають спеціальних звань; в) інші працівники, які працюють за договорами. Суб'єктивну сторону дисциплінарного проступку складає вина у формі умислу чи необережності, тобто, психічне ставлення особи-правопорушника до наслідків своїх дій.

Визначення мети дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС здійснюємо з урахуванням того факту, що загалом метою інституту юридичної відповідальності є охорона і захист суспільних відносин від будь-яких незаконних посягань. Відповідно, метою дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС є забезпечення виконання персоналом ДКВС своїх службових, посадових і трудових обов'язків, дотримання військової,

службової та трудової дисципліни і, як наслідок – забезпечення виконання покладених на ДКВС України завдань та забезпечення стабільності її функціонування у цілому.

Відштовхуючись від акумульованого у літературі поняття принципів юридичної відповідальності як основоположних засад функціонування зазначеного інституту та його реалізації, а також з урахуванням змісту нормативно-правової бази, що регулює питання організації і діяльності ДКВС, до принципів дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС слід віднести такі принципи, як: законність, невідворотність, обґрунтованість, справедливість, гласність, презумпція невинуватості, індивідуалізація, адекватність стягнення, усебічного захисту прав працівника та ін. Зазначені принципи розглядаються нами як необхідна складова правового статусу осіб із числа персоналу ДКВС, зокрема, тієї його частини, яка забезпечує можливість та необхідність відповідати за вчинені дисциплінарні проступки, а також як чинники, що відбивають сутність і призначення дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС.

Розкриваючи зміст поняття дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС, не можна обійти увагу питання його особливостей. На нашу думку, специфіку зазначеного поняття визначають два основних чинника, а саме: а) особливості суб'єкта; б) особливості правового регулювання. Особливості змісту адміністративно-правового статусу осіб із числа персоналу органів і установ ДКВС обумовлюють можливість виділення загальної та спеціальної дисциплінарної відповідальності. Причому через неоднорідність категорії осіб, наділених спеціальною дисциплінарною відповідальністю, можливим є виділення: а) спеціальної дисциплінарної відповідальності, нормативними підставами якої є норми законодавства (в нашому випадку вона поширюється на осіб із числа персоналу системи органів ДКВС, що мають статус державного службовця, їх статус регламентується Законом України «Про державну службу»); б) спеціальної дисциплінарної відповідальності, нормативними підставами якої є норми галузевих статутів та положень про дисципліну (поширюється на осіб рядового і начальницького складу, щодо яких у дисциплінарних правовідносинах діють норми «Дисциплінарного статуту

органів внутрішніх справ», а у разі прийняття – норми Закону України «Про пенітенціарну систему» та норми Дисциплінарного статуту пенітенціарної системи). Працівники із числа осіб, які не мають спеціальних звань та працюють у ДКВС за трудовим договором, несуть загальну дисциплінарну відповідальність. Проте з огляду на особливості режиму установ, що входять у систему ДКВС, а також вимог щодо виконання своїх обов'язків персоналом, обумовлених статусом та завданнями ДКВС, загальна дисциплінарна відповідальність таких працівників також має специфічні риси, що дозволяє позиціонувати її як особливу.

Порівнюючи спеціальну і загальну дисциплінарну відповідальність, слід наголосити на таких відмінностях першої від другої: а) для спеціальної дисциплінарної відповідальності характерними є більш широкий зміст дисциплінарного проступку і більш суворі санкції; б) на осіб, що є суб'єктами спеціальної дисциплінарної відповідальності, дисциплінарні стягнення можуть накладатися не лише органом, який відає прийомом на роботу, але й іншими органами; в) у трудові чи посадові обов'язки певних категорій осіб включено обов'язок дотримуватися високих морально-етичних норм, бути прикладом для наслідування на службі і в побуті, невиконання якого також може тягти за собою дисциплінарну відповідальність. Наголосимо, що таке правило поширюється і на персонал системи органів ДКВС. Зокрема, у розділі VII «Поведінка персоналу ДКВС у позаробочий час» Кодексу професійної етики персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України зазначено, що «персонал ДКВС України зобов'язаний не чинити дій і вчинків, що можуть зашкодити інтересам чи негативно вплинути на репутацію ДКВС України. Персонал ДКВС України зобов'язаний повідомити вищому керівництву про будь-яке провадження, відкрите за фактом вчинення ним кримінального або іншого правопорушення» [12].

Отже, особливості дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС обумовлюють такі її властивості, як: 1) відповідність загальним принципам та нормативним засадам юридичної відповідальності; 2) обумовленість змісту адміністративно-правовим статусом суб'єктів-носів, що дозволяє виділяти спеціальний та загальний її види; 3) регламентація нормами, що на-

лежать до кількох галузей права, зокрема, адміністративного, трудового, службового, військового; 4) наявність прогалин у нормативному врегулюванні.

Висновки. 1. Під поняттям дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС пропонуємо розуміти зазнання (претерпіння) особою із числа зазначеної категорії осіб, винною у порушенні визначених законодавством норм службової та трудової дисципліни у формі дисциплінарного проступку примусових заходів (стягнень), що мають вираження у позбавленні певних благ особистого, майнового чи організаційного характеру, здійснюються посадовими особами в порядку підлеглості та у визначеній законом процедурній формі. До складу поняття дисциплінарної відповідальності осіб із числа персоналу ДКВС слід відносити такі елементи, як підстави, зміст, принципи, мету.

2. Дисциплінарна відповідальність персоналу ДКВС характеризується тим, що: 1) реалізується на підставі здійснення суб'єктом відповідальності дисциплінарного проступку; 2) є винним порушенням трудової дисципліни і службових обов'язків; 3) має вираз у дії чи бездіяльності, допускається свідомо чи з необережності; 4) тягне за собою дисциплінарне стягнення, метою якого є виховання в порушника сумлінного ставлення до порядку несення служби, службових та посадових обов'язків; 5) суб'єктами, уповноваженими застосовувати дисциплінарні стягнення у зазначеній системі органів і установ, є посадові особи в порядку підлеглості.

3. До особливостей дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС слід віднести: 1) відповідність загальним принципам та нормативним засадам юридичної відповідальності; 2) обумовленість змісту адміністративно-правовим статусом суб'єктів-носіїв, що дозволяє виділяти спеціальний та загальний її види; 3) регламентація нормами, що належать до кількох галузей права, зокрема, адміністративного, трудового, службового, військового; 4) наявність прогалин у нормативному, зокрема, адміністративно-правовому, врегулюванні.

4. Перспективи вивчення та вдосконалення поняття дисциплінарної відповідальності персоналу ДКВС пов'язуємо з подальшим обґрунтуванням факту багатовимірної сутності зазначено-

го правового феномена, який містить у собі ознаки елементу правового статусу особи із числа персоналу ДКВС; окремого виду відносин юридичної відповідальності; чинника забезпечення належного функціонування ДКВС та усієї пенітенціарної системи України у цілому.

Список використаних джерел

1. Самофалов Л. П., Борисенко І. В., Шевченко Д. М. До питання про поняття дисципліни і дисциплінарної відповідальності рядового і начальницького складу Кримінально-виконавчої служби. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2018. № 1 (3). С. 66–77.

2. Сикал М. М., Пуховець А. В. Особливості дисциплінарної відповідальності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави: матеріали III заочної науково-практичної конференції* (м. Чернігів, 27 листоп. 2018 р.). Чернігів: Академія ДПТС, 2018. С. 368–372.

3. Купріянова А. О. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності державних виконавців: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.05. Харків, 2019. 28 с.

4. Гарасимів О. І. Дисциплінарна відповідальність працівників органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2013. № 2. С. 138–145.

5. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

6. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ: Закон України від 22.02. 2006 р. № 3460-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 29. Ст. 245.

7. Про затвердження Правил внутрішнього трудового розпорядку персоналу Департаменту: наказ по Департаменту з питань виконання кримінальних покарань від 30.04.2021 р. № 98/СД-20. URL: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BA%D1%83.pdf> (дата звернення: 01.10.2021).

8. Мельник К. Ю. Трудове право України: підручник. Харків: Діса плюс, 2014. 480 с.

9. Миколенко А. И. Административный процесс и административная ответственность в Украине: учебное пособие. Харьков: Одиссей, 2004. 272 с.

10. Серета В. В. Поняття, ознаки та склад дисциплінарного проступку. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 125–129.

11. Новак О. Д. Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності державних службовців. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 129–133.

12. Кодекс професійної етики персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Міністерства юстиції України від 14.04.2017 р. № 1272/5. Дата оновлення: 05.03.2020. URL: <http://govua.in.ua/index.php/struktura/istoriya-2?layout=edit&id=898> (дата звернення: 01.10.2021).

Korostashivets I.

DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF PERSONNEL OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE: CONCEPTS, FEATURES

The article summarizes the normative and theoretical definitions of the concept of discipline, service discipline, on the basis of which the definition of the concept of disciplinary responsibility of the personnel of the State Criminal and Executive Service (hereinafter SCES) as for knowledge by a person from the specified category of persons regarding violation of the norms of service and labor discipline in the form of disciplinary misconduct of coercive measures (penalties), which are expressed in the deprivation of certain benefits of personal, property or organizational nature, which are carried out by officials in the order of subordination and in the procedural form prescribed by law.

The disciplinary responsibility of SCES personnel arises on the basis of certain factual and normative grounds. It is established that the criteria for distinguishing disciplinary liability from other types of legal liability are the type, level of public danger and the consequences of the offense.

The characteristic features of disciplinary responsibility of SCES personnel are highlighted, namely: 1) is realized on the basis of realization by the subject of responsibility of a disciplinary misconduct; 2) is a violation of labor discipline and official duties; 3) has an expression in action or inaction, is allowed knowingly or negligently; 4) entails a disciplinary sanction, the purpose of which is to educate the violator of conscientious attitude to the order of service, official and work responsibilities; 5) the subjects authorized to apply disciplinary sanctions in the specified system of bodies and institutions are officials in the order of subordination.

Key words: discipline, disciplinary responsibility, State Criminal and Executive Service of Ukraine, personnel, bases of disciplinary responsibility, structure system of disciplinary responsibility, disciplinary misconduct.

References

1. Samofalov, L. P., Borysenko, I. V. and Shevchenko, D. M. (2018), “On the question of the concept of discipline and disciplinary responsibility of the

rank and command staff of the Criminal and Executive Service”, *Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow*, No. 1 (3), pp. 66–77.

2. Sykal, M. M. and Pukhovets, A. V. (2018), “Peculiarities of disciplinary responsibility of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine”, *Criminal and Executive System of Ukraine and its role in building of legal and social state: materials of the III online scientific-practical conference* (November 27, 2018), Academy of the State Penitentiary Service, pp. 368–372.

3. Kuprianova, A. O. (2019), *Legal regulation of disciplinary liability of state executors: PhD in Law thesis*, Kharkiv.

4. Harasymov, O. I. (2013), “Disciplinary liability of personnel of law enforcement bodies”, *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal series*, No. 2, pp. 138–145.

5. Ukraine (2015), *On State Service: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

6. Ukraine (2006), *On the Disciplinary Statute of Law Enforcement Bodies: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

7. Ukraine (2020), *On Approval of the Rules of Internal Labor Regulations of the Personnel of the Department: Order of the Department of Issues of Execution of Criminal Punishments*, Kyiv, available at: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BA%D1%83.pdf> (accessed 01 October 2021).

8. Melnyk, K. Yu. (2014), *Labor law of Ukraine: manual*, Disa plus, Kharkiv.

9. Mykolenko, A. I. (2004), *Administrative process and administrative responsibility in Ukraine: manual*, Odissei, Kharkiv.

10. Sereda, V. V. (2014), “Concept, characteristics and composition of disciplinary misconduct”, *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*, No. 12, pp. 125–129.

11. Novak, O. D. (2012), “Disciplinary misconduct as a basis for disciplinary liability of civil servants”, *Journal of Kyiv Law University*, No. 2, pp. 129–133.

12. Ukraine (2017), *Code of Professional Ethics of the Personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine: Order of the Ministry of Justice of Ukraine*, Kyiv, available at: <http://govua.in.ua/index.php/struktura/istoriya-2?layout=edit&id=898> (accessed 01 October 2021).

УДК 342.951

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03.044

Терехов В. Ю.,

кандидат юридичних наук, адвокат,

м. Одеса, Україна

ORCID: 0000-0003-1923-8302

ДЖЕРЕЛА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті нового бачення набуло поняття «державна політика у сфері правоохоронної діяльності», проаналізовано джерела адміністративно-правового забезпечення державної політики у сфері правоохоронної діяльності. Зроблено висновок про відсутність єдиної програми розвитку правоохоронної інфраструктури для всіх суб'єктів, залучених про виконання правоохоронної функції.

Виокремлено особливості державної політики у сфері правоохоронної діяльності з доктринального погляду. Констатовано відсутність єдиної державної політики у сфері правоохоронної діяльності в Україні.

Ключові слова: правоохоронні органи, державна політика, правоохоронна діяльність, правове забезпечення, стратегія, концепція, програма.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток правової держави в Україні невід'ємно пов'язані з розвитком правоохоронної функції. Орієнтування на європейські стандарти та принципи функціонування правоохоронних органів потребує якісного нормативного забезпечення та, відповідно, оптимального державницького механізму реалізації заходів законотворця. Підвищений рівень внутрішніх та зовнішніх загроз ускладнює роботу правоохоронців, а управління ними стає чуттєвим до професійності, здатності враховувати ризики та прогнозувати їх наслідки. За таких умов одним із ключових завдань держави є побудова сучасної практично орієнтованої державної правоохоронної політики як єдиного вектору розвитку національної правоохоронної функції, об'єднаної спільними цілями та способами їх досягнення.

Протягом усього періоду незалежності України силові відомства та їх діяльність користувалися пильною увагою. Проте, на жаль, політичний підтекст такого інтересу нівелював далекоглядність у побудові ефективної правоохоронної системи в об-

мін на короткострокові амбіції. На сьогодні очевидним є лише той факт, що стабільна, професійно неупереджена робота правоохоронних органів є індикатором рівня захищеності прав людини, іміджу держави на міжнародній арені та довіри громадськості до державницького механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що джерела нормативно-правового регулювання державної політики у сфері правоохоронної діяльності досліджували Р. Г. Ботвінов, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Ю. Р. Лозинський, А. Т. Комзюк, Е. В. Третьяк та інші вчені, проте потребують додаткового аналізу єдності та послідовності нормативного забезпечення державної політики у сфері правоохоронної діяльності в Україні для його уніфікації.

Мета статті – вивчити джерела адміністративно-правового забезпечення державної політики у сфері правоохоронної діяльності з метою її подальшої уніфікації та єднання в спільний документ.

Виклад основного матеріалу. Поняття «державна політика» розглядалося в різних концептуально-теоретичних аспектах, а її загальні риси пояснювалися вітчизняною доктриною в розрізі багатьох напрямків реалізації. Проблематично знайти єдиний підхід до інтерпретації державної політики у сфері правоохоронної діяльності.

Говорячи про державну політику у правоохоронній сфері, можна констатувати, що вона є частиною державної політики, але в силу специфіки правоохоронного вектору функціонування держави, цей вид державної політики залишається одним з найбільш специфічних та чутливих для всіх верств суспільства.

Свого часу змістовно пояснила значення поняття «державна політика у правоохоронній сфері» О. І. Безпалова, вказавши, що під нею слід розуміти цілеспрямовану державно-владну діяльність тактичного та стратегічного характеру органів державної влади та громадськості, що регламентується нормами чинного національного законодавства та спрямована на охорону й захист прав, свобод і законних інтересів особи, власності, природного середовища, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, охорону державного кордону, забезпечення

пожежної безпеки, розроблення та реалізацію державної міграційної політики, проведення досудового слідства у кримінальних справах, формування правової свідомості та правової культури населення, формування позитивного іміджу правоохоронних органів [1, с. 88].

Важливо погодитись із позицією авторів навчального посібника «Правове регулювання правоохоронної діяльності» (за заг. ред. М. В. Коваля) про те, що правоохоронна функція держави реалізується через державну політику як комплексний пріоритетний напрямок державної політики; її змістом є забезпечення охорони права і правовідносин, а також захист основ конституційного ладу [2, с. 155–156]. Суб'єктами державної політики є правоохоронні органи, які як розробляють, так і реалізують правоохоронну політику.

З іншого боку, правові феномени «правоохоронна діяльність» та «діяльність правоохоронних органів» не тотожні за змістом категорії. Діалектичний аналіз повноважень деяких інституцій державницького механізму яскраво засвідчує цей факт. Наприклад, із постанови Кабінету Міністрів України від 29.08.2019 № 19-IX «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» предметом відання Комітету з питань правоохоронної діяльності як роботи правоохоронних органів, так і втілення державою правоохоронних функцій [3]. Таким чином, державна політика у сфері правоохоронної діяльності охоплює публічні відносини, що виникають у сфері роботи правоохоронних органів.

Отже, резюмуючи позиції вчених, можливо визначити такі ознаки категорії «державна політика у сфері правоохоронної діяльності», які водночас дають можливість зіставити суміжний термінологічний апарат: правоохоронна функція держави реалізується через державну політику; має бути зафіксована в єдиному нормативному документі загальнодержавного значення (Стратегія, Концепція, Програма чи ін.); положення охоплені певним часовим проміжком; охоплює коло суспільно-правових відносин, які виникають, змінюються та припиняються у сфері правопорядку, запобігання, протидії, припинення правопорушенням та роботою правоохоронних органів; мета державної

політики – формування програми дій у майбутньому; правоохоронні органи є суб'єктами, які формують та реалізують політику держави у сфері правоохорони, натомість суб'єктами, залученими до реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності, є й інші органи державної влади та місцевого самоврядування, громадське суспільство.

На сучасному етапі розвитку системи органів правоохорони, на жаль, слід констатувати про відсутність єдиної державної політики у сфері правоохоронної діяльності.

На побутовому рівні така закономірність прослідковується, наприклад, у появі нових правоохоронних органів без попередньо спланованих, очікуваних рішень, що мали б бути результатом стратегічного курсу держави. Так, наприклад, створення Національного антикорупційного бюро України є результатом реформи антикорупційної інфраструктури держави, а Державного бюро розслідувань – органів прокуратури.

Відсутність змісту терміна «правоохорона» та недосконалий зміст терміна «правоохоронні органи» в чинному законодавстві є одними із нормативно-правових детермінантів дисгармонії у вирі державної правоохоронної політики.

Натомість до політичних причин можна віднести відсутність єдиного центрального органу державної влади з питань правоохоронної роботи (як центру політичної відповідальності у сфері правоохоронної функції), на кшталт, Національного агентства із запобігання корупції як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику (ст. 4 Закону України «Про запобігання корупції»).

Важливим для спільного змісту державної правоохоронної політики є з'ясування сфери її застосування. Із буквального аналізу положень законодавства про національну безпеку випливає, що правоохоронні органи належать до блоку сил безпеки та сил оборони як правоохоронні та розвідувальні органи, а також державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями [4]. Незважаючи на складну класифікацію, очевидним є факт того, що забезпечення національної безпеки неможливе без державних органів з наявністю в них правоохо-

ронних функцій. Тому правоохоронна політика є складовою сфери національної безпеки.

Ключовий масив положень висвітлений у нормативних актах Президента України. Останній відповідно до ст. 106 Конституції України здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави та очолює Раду національної безпеки і оборони України [5].

У Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», затвердженій Указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015, реформа правоохоронної системи визначена як вектор розвитку держави у сфері безпеки. Зокрема, у п. 4 Розділу 3 Стратегії визначається досить обширна мета державної політики у цій сфері, а саме, коригування завдань та функцій правоохоронних органів, упровадження нових засад проходження служби, нових критеріїв оцінки роботи правоохоронців для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави від протиправних посягань [6]. Передбачається, що втілення державної політики в досліджуваній сфері має проходити в дусі загальнонаціональної політики ґрунтовної децентралізації та впровадження дієвих механізмів громадського контролю [6]. Останнім часом, на нашу думку, закріплюється важливий для єдиної державної політики принцип *системного зв'язку*.

Стратегія національної безпеки України, що затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, є спеціальним нормативним документом, що прямо стосується напрямків розвитку правоохоронної інфраструктури. Нею встановлено низку пріоритетних безпекових завдань правоохоронної природи: активна та ефективна протидія розвідувально-підривній діяльності, спеціальним інформаційним операціям та кібератакам, російській та іншій підривній пропаганді; запобігання, виявлення та припинення виявів сепаратизму, тероризму, екстремізму, припинення діяльності незаконних збройних формувань, політично мотивованого насильства та інших зазіхань на конституційний лад; отримання повної і достовірної упереджувальної інформації про ситуацію в Україні та світі, протидія зовнішнім загрозам національній безпеці України, сприяння реалізації національних інтересів України [7].

У 2015 році Указом Президента України № 555/2015 було затверджено нову редакцію Военної доктрини України, в якій правоохоронні органи спеціального призначення віднесено до суб'єктів забезпечення національної безпеки, збройного захисту національних інтересів держави, пов'язаних із запобіганням воєнним конфліктам [8].

Досягнення єдності та координованості дій суб'єктів правопорядку видається складним завданням для державної правоохоронної політики, навіть виходячи з протилежних за вектором соціальних завдань органів правоохорони, визначених законом. Правильно зазначає Р. Ботвінов, що, з одного боку, правоохоронна мета пов'язана із заходами охоронного, превентивного і захисного порядку, а з іншого – з об'єктивною необхідністю забезпечення прав та свобод людини і громадянина як пріоритетного завдання [9, с. 162]. Щодо цього органам прокуратури слід віднести одну із ключових позицій.

Хоча законодавство про прокуратуру не містить буквального пояснення прокуратури як правоохоронного органу, А. Т. Комзюк впевнений, що органи прокуратури посідають у цій системі особливе, незалежне та самостійне місце. Це дозволяє визначити їх як єдину систему державних органів зі спеціальним конституційним та адміністративно-правовим статусом, який наділяє їх процесуальною незалежністю для ефективного та неупередженого виконання покладених на них обов'язків, основним функціональним призначенням яких є охорона та захист прав, свобод та інтересів людини та громадянина, утвердження режиму законності та правопорядку в суспільстві та державі [10].

У частині 2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» встановлюється одна з найважливіших, на наш погляд, форм безпосереднього управління правоохоронними органами в державі – координаційна [11]. Наголошуємо, що конституційна трансформація функцій прокуратури позбавила її невластивих та неналежних функцій, таким чином принципово змінивши їх роль у державній правоохоронній діяльності. На сьогодні розвиток системи прокуратури концептуально виражає нові підходи для забезпечення не тільки органів прокуратури, їх посадових та

службових осіб, а й є прикладом для наслідування іншими правоохоронними органами.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19.09.2019 року вміщує низку положень перехідного та стратегічного характеру, які спрямовані на запровадження першочергових і, багато в чому, тимчасових заходів, пов'язаних передусім із кадровим перезавантаженням органів прокуратури шляхом атестації чинних прокурорів, а також надання можливості всім добросовісним кандидатам, які мають належні теоретичні знання та практичні навички, на конкурсних засадах обійняти посаду прокурора в будь-якому органі прокуратури [12].

На наш погляд, концептуальне бачення інституційного та функціонального розвитку прокуратури повинне бути затверджено у формі нормативно-правового акта. Загалом же можливо виокремити деякі принципи реалізації державної політики щодо реформування органів прокуратури: підвищення прозорості (становлення прокуратури як більш прозорої та відповідно, відкритої для громадськості); фаховості (підвищення ролі кадрової спроможності в органах прокуратури); оптимізація процедур та сервісу (збалансування правоохоронного призначення та підвищення сервісу в роботі з громадськістю).

Незважаючи на те, що органи прокуратури виконують значний обсяг правоохоронних завдань, предметний масив управлінських стратегій удосконалення наглядової інституції тяжіє до сфери правосуддя. Зокрема, Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, що затверджена Указом Президента України від 20.05.2015 № 276/2015, передбачено приведення повноважень та діяльності органів прокуратури до європейських стандартів у числі напрямків реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів [13]. Під європейським вектором розуміються системні кадрові, управлінські, процесуальні, етичні, інформаційно-телекомунікаційні перетворення в роботі прокуратури.

Внаслідок відсутності єдиного суб'єкта управління в системі правоохоронної діяльності джерелами нормативного забез-

печення державної політики все частіше стають відомчі акти управлінсько-стратегічного змісту. Так званий «феномен відомчих програм у сфері правоохоронної діяльності», описаний Е. В. Третьяк [14], дійсно має місце. Стосовно цього є низка особливостей як позитивного, так і негативного характеру. Формування загальнонаціональної державної політики правоохоронної діяльності обов'язково включає спеціальні програми окремих відомств. Саме в таких документах описується дійсний стан речей, потреби та напрямки розвитку правоохоронної інституції. З іншого боку, суттєвим недоліком залишається той факт, що рівень спільного міжінституційного зв'язку таких Програм низький, а то й взагалі відсутній. Вироблення єдиної моделі роботи інституцій неможливе, оскільки нормативні документи стратегічного призначення розробляються, ухвалюються та виконуються, як правило, самими ж відомствами.

Так, Стратегією розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року визначено такі стратегічні пріоритети для відомства: створення безпечного середовища; протидія злочинності; дотримання та забезпечення прав людини; ефективне інтегроване управління державним кордоном і збалансована міграційна політика; забезпечення якості і доступності адміністративних послуг; ефективне врядування, прозорість і підзвітність; розвиток кадрового потенціалу та соціальний захист працівників [15].

Державне бюро розслідувань України, як порівняно нова правоохоронна інституція, також опублікувала свою Стратегічну програму діяльності на 2017–2020 роки. На відміну від попередніх актів, Програма діяльності Державного бюро розслідувань є практично орієнтованою, оскільки містить прогнозовані строки виконання завдань [16].

Джерелами формування засад державної політики у сфері правоохоронної діяльності виступають і інші державні політики. Так, наприклад, на виконання Антикорупційної стратегії (Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки») кожен публічний орган зобов'язаний розробляти та реалізовувати положення власних антикорупційних програм [17]. Право-

охоронні органи не стали винятком необхідності розроблення та впровадження таких програм як невід'ємних елементів їх внутрішньої та зовнішньої правоохоронної роботи. Наприклад, антикорупційною Програмою Національного антикорупційного бюро України передбачено такі заходи з реалізації засад загальної відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції: створення спеціального підрозділу, на який покладено здійснення заходів з реалізації загальної відомчої політики Національного бюро щодо запобігання та протидії корупції; забезпечення контролю за дотриманням правил щодо доброчесності працівниками; контроль за фінансово-господарською діяльністю Національного бюро; забезпечення прозорості та підзвітності [18].

Кабінет Міністрів України бере безпосередню участь у розробленні засад правоохоронної діяльності. Метою Стратегії розвитку Державної прикордонної служби України, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України 23.11.2015 р. № 1189 р., є забезпечення ефективної реалізації політики у сфері безпеки державного кордону, а також охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні [19]. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. схвалено Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, яка передбачає цілковиту реформу органів виконання покарань [20].

Висновки. Отже, джерелами нормативно-правового регулювання державної політики у сфері правоохоронної діяльності є різноманітні за видами, типами, сферою охопленості акти, які досить часто не містять міжсистемного зв'язку одна з одною: закони України; укази Президента України, який здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави та очолює Раду національної безпеки і оборони України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; відомчі нормативно-правові акти правоохоронних органів; експертні висновки до законопроектів, протоколи Комітету з питань правоохоронної діяльності; рішення органів місцевої влади та самоврядування.

Про відсутність єдності та послідовності нормативного забезпечення державної політики у сфері правоохоронної діяльності в Україні сигналізують такі чинники: поява нових правоохо-

ронних органів без попередньо спланованих, очікуваних рішень, що мали б бути результатом стратегічного курсу держави; нез'ясований зміст терміна «правоохорона» та недосконалий зміст терміна «правоохоронні органи» в чинному законодавстві є одними з нормативно-правових детермінантів дисгармонії у вирі державної правоохоронної політики; відсутність єдиного центрального органу державної влади з питань правоохоронної роботи (як центру політичної відповідальності у сфері правоохоронної функції); відсутність єдиного нормативно встановленого документа з покроковим планом заходів щодо впровадження та реалізації засад державної правоохоронної діяльності.

Список використаних джерел

1. Безпалова О. І. Правові засади реалізації державної політики у правоохоронній сфері. *Право і Безпека*. 2012. № 3. С. 87–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_3_20 (дата звернення: 20.09.2021).

2. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 323 с.

3. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: постанова Верховної Ради України від 29.08.2019 р. № 19-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/19-20> (дата звернення: 20.09.2021).

4. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19> (дата звернення: 20.09.2021).

5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254 к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.09.2021).

6. Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5/2015> (дата звернення: 22.09.2021).

7. Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 14.09.2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/392/2020> (дата звернення: 22.09.2021).

8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02.09.2015 р. «Про нову редакцію Военної доктрини України»: Указ Президента України від 24.09.2015 р. № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/555/2015> (дата звернення: 22.09.2021).

9. Ботвінов Р. Г. Особливості реалізації правоохоронної функції держави в сучасному українському суспільстві. *Ефективність державного управління*. 2016. № 49. С. 156–163.

10. Комзюк А. Т. Місце органів прокуратури України в сучасній системі гілок влади. *Форум права*. 2013. № 2. С. 230–234. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 23.09.2021).

11. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18> (дата звернення: 23.09.2021).

12. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 29.08.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1032&skl=10 (дата звернення: 23.09.2021).

13. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/276/2015> (дата звернення: 23.09.2021).

14. Третяк Е. В. Феномен відомчих програм у сфері правоохоронної діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 47. С. 442–449. URL: file:///C:/Users/y.mahynich/Desktop/66784/apdp_2009_47.pdf (дата звернення: 23.09.2021).

15. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1023-2017-%D1%80> (дата звернення: 23.09.2021).

16. Стратегічна програма діяльності Державного бюро розслідувань на 2017–2020 роки. Київ. 2017. URL: https://dbr.gov.ua/sites/default/files/2018-04/program17-20_web.pdf (дата звернення: 25.09.2021).

17. Антикорупційні програми. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/pravove-zabezpechennya/> (дата звернення: 25.09.2021).

18. Антикорупційна Програма Національного антикорупційного бюро України: затв. наказом директора Національного антикорупційного бюро України від 06.04.2017 р. № 83-О. Дата оновлення: 07.08.2018. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/05.09/antukorupsiyna_programa_nacionalnogo_byuro_.pdf (дата звернення: 28.09.2021).

19. Про схвалення Стратегії розвитку Державної прикордонної служби: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р.

№ 1189-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1189-2015-%D1%80> (дата звернення: 29.09.2021).

20. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 29.09.2021).

Terekhov V.

SOURCES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF STATE POLICY IN THE LAW-ENFORCEMENT SPHERE

A new vision to the concept of “state policy in the law-enforcement sphere” is proposed in the article. The sources of legal supporting of state law-enforcement policy are analyzed. It was concluded that there was no single program for the development of law-enforcement infrastructure for all the entities involved in law-enforcement implementation.

The peculiarities of the state policy in the law-enforcement sphere from the methodological point of view are distinguished in the article. It covers the range of social and legal relations that arise, change and cease in the field of law and order, prevention, counteraction, cessation of offenses and work of law-enforcement authorities; state’s law-enforcement function is implemented through public policy; must be fixed in a single normative document of national importance (Strategy, Concept, Program, etc.); the provisions of the program are covered by a certain period of time; the purpose of public policy is to form an action program in future; law-enforcement authorities are entities that form and implement state policy in the law-enforcement sphere, while the entities involved in the implementation of state policy in the law-enforcement sphere are other bodies of state power and local government, civil society.

The lack of a unified state policy in the law-enforcement sphere in Ukraine is evidenced by the following factors: the emergence of new law-enforcement authorities without pre-planned, expected decisions that should be the result of the state’s strategic course; the unclear meaning of the term “law-enforcement” and the imperfect meaning of the term “law-enforcement authorities” in the current legis lationare one of the legal determinants of disharmony in the vortex of state law-enforcement policy; lack of a single central body of state power on law-enforcement (as a center of political responsibility in the law-enforcement sphere); lack of a single normatively established document with a step-by-step plan of measures for the implementation and realization of the principles of state law-enforcement.

Key words: law-enforcement authorities, state policy, law-enforcement activities, legal support, strategy, concept, program.

Reference

1. Bezpalova, O. I. (2012), “Legal bases of realization of the state policy in the law enforcement sphere”, Law and Security, No. 3, pp. 87–92,

available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_3_20 (accessed 20 September 2021).

2. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S. and Lozynskiy, Yu. R. (2018), *Legal regulation of law-enforcement activities*, textbook, LvDUVS, Lviv.

3. Ukraine (2019), *About the List, Quantitative Structure and Subjects of Conducting of Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine of the Ninth Convocation*: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/19-20> (accessed 20 September 2021).

4. Ukraine (2018), *On the National Security of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19> (accessed 20 September 2021).

5. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed 20 September 2021).

6. Ukraine (2015), *About the Sustainable Development Strategy "Ukraine-2020"*: Decree of the President of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5/2015> (accessed 22 September 2021).

7. Ukraine (2020), *On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated 14.09.2020 "On the National Security Strategy of Ukraine"*: Decree of the President of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/392/2020> (accessed 22 September 2021).

8. Ukraine (2015), *On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated 2.09.2015 "On the new version of the Military Doctrine of Ukraine"*: Decree of the President of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/555/2015> (accessed 22 September 2021).

9. Botvinov, R. H. (2016), "Peculiarities of realization of state's law-enforcement function in the modern Ukrainian society", *Efficiency of public administration*, No. 49, pp. 156–163.

10. Komziuk, A. T. (2013), "The place of the prosecutor's office of Ukraine in the modern system of branches of government", *Law Forum*, No. 2, pp. 230–234, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (accessed 23 September 2021).

11. Ukraine (2014), *About the Prosecutor's Office*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18> (accessed 23 September 2021).

12. Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Priority Measures for the Reform of Prosecution Bodies" dated 29.08.2019, available at:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1032&skl=10 (accessed 23 September 2021).

13. Ukraine (2015), *On the Strategy for Reforming the Judiciary, Judiciary and Related Legal Institutions for 2015–2020*: Decree of the President of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/276/2015> (accessed 23 September 2021).

14. Tretiak, Ye. V. (2009), “The phenomenon of departmental programs in the field of law-enforcement”, *Current issues of state and law*, No. 47, pp. 442–449, available at: file:///C:/Users/y.mahynich/Desktop/66784/apdp_2009_47.pdf (accessed 23 September 2021).

15. Ukraine (2017), *About Approval of the Strategy of Development of Bodies of System of the Ministry of Internal Affairs for the Period till 2020*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1023-2017-%D1%80> (accessed 23 September 2021).

16. Ukraine (2017), *Strategic Program of the State Bureau of Investigation for 2017-2020*, available at: https://dbr.gov.ua/sites/default/files/2018-04/program17-20_web.pdf (accessed 25 September 2021).

17. Anti-corruption programs, available at: <https://nazk.gov.ua/uk/pravove-zabezpechennya/> (accessed 25 September 2021).

18. Ukraine (2017), *Anti-Corruption Program of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine*: approved by the order of the Director of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, Kyiv, available at: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/05.09/antikorupciyna_programa_nacionalnogo_byuro_.pdf (accessed 28 September 2021).

19. Ukraine (2015), *On Approval of the Development Strategy of the State Border Guard Service*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1189-2015-%D1%80> (accessed 29 September 2021).

20. Ukraine (2017), *On Approval of the Concept of Reforming (Development) of the Penitentiary System of Ukraine*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/654-2017-%D1%80> (accessed 29 September 2021).

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.27

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03.058

Єрмак О. В.,

кандидат юридичних наук, головний науковий співробітник
відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-1872-0383

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА НЕПОВНОЛІТНІХ

Автором констатовано факт переосмислення розуміння домінуючої позиції законодавця про необхідність та успішність застосування каральних заходів щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння. У статті наведено приклади нормативних джерел у галузі захисту прав і свобод людини, статистичні дані, що свідчать про доцільність реформування наявної системи інших заходів кримінально-правового характеру, розширення практики їх застосування в галузі ювенальної юстиції.

Ключові слова: неповнолітній, заходи кримінально-правового характеру, злочин, покарання, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. На сьогодні кримінальне право України громадянами нашої держави сприймається винятково крізь призму таких понять, як злочин і покарання, принцип невідворотності покарання за вчинення злочину та ін. Разом з цим швидкі соціальні перетворення, глобалізація та інформатизація, євроінтеграційний вектор руху України спрямований на європейські цінності, необхідність додержання принципу верховенства права, прискорення науково-технічного прогресу впливають на трансформацію засобів, зміну форм, видів, цілей застосування заходів кримінально-правового характеру. Поступово людство відмовляється від карально-репресивних способів впливу на правопорушників і розширює сферу застосування відновного правосуддя. Ефективне виконання завдань щодо кримінально-право-

вого забезпечення охорони найважливіших людських цінностей у сучасному кримінальному праві здійснюється не лише шляхом застосування кримінальної відповідальності, основною формою якої визнається покарання, але й інші (альтернативні) кримінальної відповідальності заходи кримінально-правового реагування на злочинні вияви, особливо у сфері відновного ювенального правосуддя. Водночас упродовж декількох останніх років спостерігається позитивна тенденція до зниження рівня дитячої злочинності. Порівняно з 2019 роком у 2020 році цей показник знизився на 9 % (з 4 до 3,7 тис.). Також у 2020 році на 16 % зменшилася кількість неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення (з 3,5 до 2,9 тис.) [1]. Необхідність удосконалення забезпечення прав неповнолітніх засуджених на продовження освіти і професійного навчання визначено як один з напрямів підвищення ефективності запобігання злочинів і реабілітації засуджених та вдосконалення системи виконання покарань (абзац 3 п. 5.11 Стратегії реформування судової влади, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015) (далі – Стратегія) [2].

Вищезазначені наміри законодавця в галузі захисту прав людини отримують своє логічне продовження в комплексі заходів, що здійснюються на загальнодержавному рівні в рамках Плану з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756-р [3].

Незважаючи на те, що на сьогодні в нашому законодавстві приділено досить велику увагу імплементації міжнародних стандартів у галузі ювенальної юстиції, слід зазначити, що кожен рік більш як 6,5 тис. дітей вчиняють кримінальні протиправні діяння та стосовно понад 3 тис. з них національні суди виносять обвинувальні вироки. Серед такої кількості правопорушень значну частину злочинів становлять корисливі та корисливо-насилені злочини. Більша половина цих кримінальних правопорушень є злочинами, що вчинені групою осіб. Не вирішеною проблемою залишається повторність злочинів неповнолітніх [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що інші заходи кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення в різний час розробляли у своїх наукових доробках українські та зарубіжні вчені, зокрема М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, Т. А. Денисова, В. М. Бурдін, Є. М. Вечерова, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, В. К. Дуюнов, О. О. Книженко, О. В. Козаченко, В. М. Козирєва, В. М. Куц, Я. О. Триньова, Н. Ю. Скрипченко, М. І. Хавронюк, П. Л. Фріс, А. М. Ященко та інші. Проблемам реалізації в національному законодавстві міжнародних стандартів у галузі захисту прав засуджених присвячені праці таких науковців, як: І. В. Боднар, В. В. Василевич, А. П. Гель, О. М. Джужа, О. Г. Колб, О. М. Литвинов, Г. О. Радов, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк, І. В. Іваньков, О. І. Іваньков, С. І. Халимон, М. І. Хавронюк, С. В. Царюк, І. С. Яковець та ін.

Метою статті є розгляд інших заходів кримінально-правового характеру крізь призму вимог і рекомендацій світових та європейських стандартів у галузі ювенального правосуддя.

Для досягнення вказаної мети слід вирішити такі завдання: 1) здійснити аналіз міжнародних документів у галузі ювенальної юстиції в частині кримінально-правового забезпечення застосування інших заходів кримінально-правового реагування на кримінальні протиправні діяння неповнолітніх; 2) провести зіставлення положень міжнародних стандартів та вітчизняного кримінального закону щодо питання про застосування інших заходів кримінально-правового характеру щодо дітей; 3) зробити висновки і визначити напрями перспективних наукових розвідок у цій царині правової науки.

Виклад основного матеріалу. Рекомендацією Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» (1987 р.) наголошувалось на поступовій відмові від поширеної практики застосування каральних заходів впливу та заміні їх на альтернативні, що мають значний соціально-інтегративний потенціал через навчання, професійну освіту, громадські роботи, що відповідають рівню розвитку дитини та мають на меті не покарання за вчинене кримінально-протиправне діяння, а слугують цілі виховання дитини [5].

На жаль, серйозною проблемою на шляху розширення практик відновного правосуддя є відставання вітчизняного законодавства від міжнародних стандартів у цій галузі та від науково обґрунтованих рекомендацій, що підготовлені за результатами досліджень вітчизняних та зарубіжних криміналістів.

Робота з переорієнтування діяльності правоохоронних органів з репресивного на відновний характер відповідальності підлітків триває. З цією метою Генеральним прокурором та Міністром юстиції України 16 квітня 2020 р. підписано спільний наказ про подальшу реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину», який став підґрунтям для запровадження практики відновного правосуддя на всій території України. Водночас викликає сумнів у застосуванні запропонованої назви правового документа. На нашу думку, вона не відповідає сучасній кримінально-правовій концепції про дві кримінально-правові конструкції, якими є злочин і кримінальний проступок. Останні є видами кримінального правопорушення, але різними за своїм змістом формами протиправної поведінки, що лише своїм існуванням подвоюють категорії науки кримінального права, а отже, і повинні визначати різні підходи до підсистем засобів реагування на кримінальні протиправні діяння. Логічним, на наш погляд, є існування підсистеми засобів реагування на злочини і кримінальні проступки. Утворенням, що включатиме обидві вказані підсистеми, буде система засобів кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення. З огляду на бінарний підхід законодавця, який був не один рік предметом жвавих дискусій науковців та юристів-практиків і отримав визнання та закріплення на офіційному рівні в законі про кримінальну відповідальність, вважаємо, що програму щодо визнання, підтримки та розвитку відновного правосуддя, затверджену спільним наказом Міністра юстиції України та Генерального прокурора, доцільно було б назвати «Програмою відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення». Такий варіант назви повною би мірою відповідав букві Кримінального кодексу України, тобто зміст правового явища відповідав би її формі. Внаслідок гуманізації

кримінального судочинства з 2013 року більш ніж вдсятеро зменшилася кількість засуджених у виховних колоніях (з 890 до 63 осіб) [1].

Суттєвим поштовхом до зміни концепції кримінально-правового реагування на кримінальні протиправні діяння стали глобалізаційні процеси та міжнародні інтеграційні процеси у сфері ювенальної юстиції, до яких долучилась і Україна шляхом пересомислення українською кримінально-правовою доктриною поглядів на основні категорії науки кримінального права: заходи кримінально-правового впливу, кримінальну відповідальність, покарання, злочин і кримінальний проступок тощо.

Міжнародно-правові організації (Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи, Європейський Союз, Європейський суд з прав людини) мультивекторно впливають на розробку на теоретичному рівні та застосування на практиці спеціальних заходів протидії злочинності, в тому числі ювенальної. Одним з видів впливу міжнародного співтовариства на вироблення і реалізацію кримінально-правової політики на національному рівні є розробка, прийняття та імплементація в національні кримінально-правові системи міжнародних правових документів у галузі захисту прав людини, засуджених, жінок, дітей.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини, особливо будь-якої дитини, та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Суди як органи державної влади повинні своєчасно й дієво захищати визнані у цивілізованому суспільстві права та свободи кожної людини в кожному цивільному, адміністративному або кримінальному провадженні. Особливу увагу суди повинні приділяти своєчасному й повному виконанню судових рішень, оскільки це має важливе значення для реального поновлення прав і свобод [7, с. 362, 366] Однією з істотних проблем виконання судових рішень в Україні є гранично низька частка їх фактичного виконання (пункт третій Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 [2]. Одним

із кроків на шляху до підвищення ефективності правосуддя є розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема, шляхом практичного впровадження інституту медіації і посередництва, розширення переліку категорій справ, які можуть вирішуватися третейськими суддями або розглядатися судами у спрощеному провадженні; запровадження ефективних процесуальних механізмів для запобігання розгляду справ за відсутності спору між сторонами; вивчення питання доцільності введення інституту мирових суддів. З урахуванням положень Стратегії підвищення ефективності запобігання злочинів і реабілітації засуджених неповнолітніх та вдосконалення системи засобів кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення та виконання покарань і застосування альтернативних заходів кримінально-правового впливу на поведінку осіб, які не досягли віку, з якого можливе настання кримінальної відповідальності, можуть стати такі заходи:

1) розробка та практичне застосування сучасних підходів до управління пенітенціарними установами. Вирішення проблеми переповненості установ виконання покарань, вдосконалення тюремної інфраструктури і залучення приватного сектору;

2) вдосконалення етичних та дисциплінарних правил і механізмів внутрішнього контролю в пенітенціарних установах;

3) вдосконалення системи відбування покарання неповнолітніми із забезпеченням їм права на продовження освіти й професійного навчання;

4) впровадження індивідуалізованого підходу до відбування покарання, поліпшення заходів безпеки в пенітенціарних установах;

5) розробка ефективних не каральних заходів кримінально-правового реагування на неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення;

6) удосконалення механізмів протидії і запобігання жорсткому поводженню в пенітенціарних установах шляхом заміни органу, уповноваженого здійснювати нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних провадженнях та інших примусових заходах, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – органів прокуратури

України на «конституційний аналог» – подвійну систему регулярних пенітенціарних інспекцій (п. 9 Розділу XIV Перехідні положення Конституції України) [8];

7) удосконалення нормативно-правової бази щодо призначення інших засобів кримінально-правового характеру на кримінальні правопорушення неповнолітніх;

8) зменшення кількості покарань, пов'язаних із позбавленням волі;

9) розроблення нормативної та інституційної бази для надання послуг пробації;

10) визначення альтернативних наявним засобам впливу на посткримінальну поведінку осіб, що не досягли віку кримінальної відповідальності;

11) перепрофілювання та навчання співробітників пенітенціарної служби для створення повноцінної сучасної служби пробації; забезпечення технічної бази для функціонування служби пробації;

12) вдосконалення кримінально-правового забезпечення та суміжних інститутів інших галузей права, що визначають порядок примусового лікування та надання психіатричної допомоги дітям, що скоїли суспільно небезпечні діяння.

Висновки. Підсумовуючи проаналізований у цій публікації матеріал, можемо стверджувати, що необхідність розширення практики застосування відновлювальних (не каральних) засобів кримінально-правового реагування щодо неповнолітніх зумовлена зменшенням кількості неповнолітніх, що засуджуються до покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Варто констатувати, що активно відбувається гуманізація ювенальної кримінальної політики та законодавства, яка повинна бути відображена в нормах КК України у вигляді нових форм, альтернативних кримінальній відповідальності заходів впливу на спеціальних суб'єктів (дітей) кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Звіт про діяльність прокуратури у 2020 році. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/zvit_prok?_m=publications&_t=rec&id=289668 (дата звернення: 20.08.2021).

2. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (дата звернення: 06.08.2021).

3. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 р. № 756-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2021).

4. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 р. № 1335-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-a1335r> (дата звернення: 06.08.2021).

5. Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх: рекомендація Комітету міністрів державам-членам Ради Європи від 17.09.1987 р. № R (87) 20. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text (дата звернення: 20.08.2021).

6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.08.2021).

7. Про посилення судового захисту прав і свобод людини і громадянина: постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.1997 р. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах*: 1973–2010 рр. Видання сьоме, зі змін. та доповн. Харків: Одісей, 2011. 464 с.

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.08.2021).

Yermak O.

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF LEGISLATIVE REGULATION DEVELOPMENT OF MEASURES OF CRIMINAL LEGAL INFLUENCE ON JUVENILES

Dynamic processes of European integration in Ukraine to some extent have a positive effect on the state of Ukrainian legislation. In the criminal law of Ukraine, such positive trends include the transformation of the worldview of criminologists into forms of criminal law response, which is manifested through the adoption of the so-called “two-line response system”; official enshrinement in the Criminal Code of Ukraine and the introduction of the criminal offenses division declared in 2012 by the Criminal Procedure Code of Ukraine into crimes and criminal

offenses; etc. The author states the fact of rethinking the understanding of the dominant position of the legislator on the need and success of punitive measures against persons who have committed socially dangerous acts. A serious problem on the way to expanding the practices of restorative justice is the lag of domestic legislation from world and European standards in this area and from scientifically sound recommendations prepared on the basis of research by domestic and foreign criminologists. The article provides examples of normative sources in the field of protection of human rights and freedoms, statistical evidence of the feasibility of reforming the existing system of other measures of criminal law, expanding the practice of their application in the field of juvenile justice. A review of recent scientific sources has outlined the prospects for future scientific research on the application of other measures of criminal law response to criminal offenses of juveniles. The humanization of juvenile criminal policy and legislation is actively taking place, which should be reflected in the norms of the Criminal Code of Ukraine in the form of new forms of alternative criminal liability measures to influence special subjects (juveniles) of criminal offenses.

Key words: *juvenile, measures of criminal law nature, other measures of criminal law nature, punishment, criminal liability.*

Reference

1. Office of the Attorney General (2020), *Report on the Activities of the Prosecutor's Office in 2020 (in accordance with Art. 6 of the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office")*, available at: https://www.gp.gov.ua/ua/zvit_prok?_m=publications&_t=rec&id=289668 (accessed 20 August 2021).

2. Ukraine (2015), *Strategy for reforming the judicial system, the jurisdiction and related legal institutions for 2015-2020*: Decree of the President of Ukraine dated 20 May, 2015, № 276/2015, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (accessed 06 August 2021).

3. Ukraine (2021), *On Approval of the Action Plan on the Implementation of the National Strategy in the Field of Human Rights for 2021–2023*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 23 June, 2021, № 756-p, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-%D1%80#Text> (accessed 20 August 2021).

4. Ukraine (2019), *On approval of the Action Plan for the Implementation of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children until 2023*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 27 November, 2019, № 1335-p, available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-a1335r> (accessed 06 August 2021).

5. Council of Europe (1987), *On the Social Impact on Juvenile Delinquency*: Recommendation of the Committee of Ministers to Member

States of the Council of Europe dated 17 September 1987, № R (87) 20, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text (accessed 20 August 2021).

6. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine*: Law of Ukraine dated 5 April, 2001, № 2341-III, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed 06 August 2021).

7. Ukraine (2011), On Strengthening of Judicial Protection of the Rights and Freedoms of the Person and the Citizen: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine № 7 dated 30 May, 1997, *Collection of resolutions of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine in criminal cases: 1973–2010. 7th Edition*, Odisei, Kharkiv.

8. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine*: Law of Ukraine dated 28 June, 1996, № 254к/96-ВР, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 06 September 2021).

УДК 343.8

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03.068

Ковалевський А. В.,

старший викладач кафедри правової та спеціальної підготовки
Територіально відокремленого відділення «Кам'янська філія
Академії пенітенціарної служби», м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0002-1970-8768

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто тенденції розвитку виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк через призму реформування кримінально-виконавчої системи України. Вказано, що основною проблемою, яка спостерігається в установах виконання покарань, є нівелювання співробітниками своїх обов'язків. Зазначено, що більшість працівників формально відносяться до виконання своїх функціональних обов'язків, що негативно відбивається на виховній та ресоціалізаційній роботі.

Ключові слова: засуджений, кримінально-виконавча система, виправлення, перевиховання, позбавлення волі на певний строк, покарання, кримінальне законодавство, субкультура.

Постановка проблеми. Сучасна Україна має своїм пріоритетом розвиток кримінально-правової політики за декількома найбільш актуальними напрямками: кримінально-правовим, кримінологічним (у т. ч. – віктимологічним), кримінальним процесуальним та кримінально-виконавчим. При цьому, якщо більшість проблем вказаних напрямків можна вирішити винятково за рахунок удосконалення нормативно-правової бази та введення актуальних стратегій протидії кримінально протиправній діяльності, то що стосується кримінально-виконавчої системи, підхід має бути сукупно алгоритмним. Це пояснюється, здебільшого тим, що кримінально-виконавче право має своїм основним завданням перевиховання кримінального правопорушника за рахунок своєчасного, співрозмірного та дієвого покарання, що потребує як нормативно-правового регулювання, так і зусиль працівників кримінально-виконавчої служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень показав, що питанням розвитку та вдосконалення

кримінального покарання у виді позбавлення на певний строк під впливом правових реформ займалися такі вчені: Ю. Баулін, В. Бадира, І. Богатирьов, О. Колб, Ю. Кернякевич-Танасійчук, М. Пузирьов, А. Степанюк, С. Халімон, І. Яковець.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути сучасні недоліки покарання у виді позбавлення волі на певний строк та запропонувати шляхи вдосконалення із урахуванням реформування кримінально-виконавчої системи України.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна правова спільнота вимагає від держав мінімального застосування такого виду покарання, як позбавлення волі, що пояснюється його сумнівним позитивним впливом та значним обмеженням прав і свобод засуджених. Отже, враховуючи тенденції до реформування кримінально-виконавчої системи України, вважаємо за доцільне зупинитись більш детально на особливостях розвитку виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Таким чином, реформування кримінально-виконавчої системи України характерне не тільки для нашої держави, а й для більшості країн світу. Особливо активно за останнє десятиріччя зазнає змін кримінально-виконавча діяльність у країнах так званого «соціалістичного табору». У світовому співтоваристві триває процес щодо вдосконалення діяльності виконання позбавлення волі, тюремного ув'язнення, інституалізації, виправного виховання тощо. Так, із 13 по 17 квітня 1999 р. в Екгамі, Сарей (Англія) відбулася міжнародна конференція щодо реформування кримінальних покарань, під час якої учасники висловили занепокоєння проблемами реформування кримінально-виконавчої системи та визнали, що тюремні системи всього світу перебувають у стані кризи. З часу конференції діяльність закладів для засуджених неповнолітніх та дорослих осіб суттєво не змінилася, відповідно, і не змінилися результати їхньої роботи. Ознаками закладів, в яких відбувають кримінальне покарання у виді позбавлення волі, є: мізерність або відсутність можливостей на отримання належної юридичної допомоги, незатребуваність суспільства; ці заклади сприяють руйнуванню родини позбавлених волі осіб; їхня діяльність не задовольняє потерпілих від злочину; умови тримання у в'язницях нелюдські й не відпо-

відають стандартам Організації Об'єднаних Націй та мінімальним регіональним стандартам. Також простежується переповненість, відсутність елементарних гігієнічних умов, погане медичне обслуговування, нестача продуктів харчування, високий рівень смертності та інфекційних захворювань, насильство та корупційність, нестача кваліфікованого персоналу, нестача ресурсів та слабка координація діяльності кримінально-виконавчих систем [1]. Основною проблемою, яка спостерігається в установах виконання покарань є нівелювання співробітниками своїми обов'язками. Більшість працівників працює з формальним підходом до виконання своїх функціональних обов'язків, що, звичайно, негативно відбивається на виховній та ресоціалізаційній роботі. На сьогодні в більшості виправних та виховних колоніях залишається деструктивна кримінальна субкультура, ієрархічність тощо, що позбавляє засуджених можливості змінити стиль мислення та відійти від протиправної діяльності. Ще одним недоліком є відсутність повноцінної можливості отримати нові навички та елементарну освіту, яка надасть можливість після звільнення з місць позбавлення волі працевлаштуватись. Раціональний розподіл праці між засудженими зможе також здійснити позитивний вплив на матеріальну частину установ виконання покарань та державний бюджет. Більше того, працетерапія є одним із дієвих способів виправлення кримінальних правопорушників та навчання взаємодії з особами, які оточують, що сприятиме виробленню колективної відповідальності.

Богатирьов І. Г. наголошує, що на практиці одним із актуальних питань пенітенціарної системи України є додержання конституційних прав осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, де, зокрема, досі наявні протиправні дії щодо засуджених із боку персоналу, неналежні побутові умови й харчування, захворювання тощо [2, с. 281]. Процес реформування чи вдосконалення кримінально-виконавчої діяльності, зазначає Ю. Бакаєв, усвідомлюється суспільством, і значною мірою носіями влади найімовірніше в емоційній, образній, а не в раціональній формі, а тому втрачається людський вимір реформування та конкретні «приземлені» аспекти перетворень [3, с. 4]. Це, зокрема, можна пояснити тим, що за цю справу беруться зазвичай громадські

діячі, дилетанти, які не мають достатніх знань у цій сфері діяльності. Простежується незначна активність науковців та практиків у процесі реформування кримінально-виконавчої системи [4, с. 193]. Варто звернути увагу, що реформування кримінально-виконавчої системи повинне починатись саме із удосконалення процесу відбування покарання у виді позбавлення волі. Це пояснюється тим, що останнє є достатньо стресовим шляхом виправлення кримінального правопорушника, що обумовлює необхідність спрощення взаємодії останнього як із співкамерниками, так і з персоналом, який здійснює педагогіко-психологічну реабілітацію. Що стосується останньої, зазначимо, що, незважаючи на наполегливі рекомендації міжнародної правової спільноти, наша держава не приділяє серйозної уваги саме цьому напрямку роботи з особою, яка вчинила протиправне діяння. На наш погляд, це є достатньо серйозним упущенням, оскільки половину кримінальних правопорушень було вчинено через певні потреби та проблеми, що підтверджує можливість своєчасного виправлення девіантних настанов особи.

Сьогодні процес забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні потребує суттєвої якісної видозміни, передусім щодо питань організаційно-правового характеру. Зокрема, відповідно до Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (2017 р.) [5], основними завданнями реформи є: залучення нових кадрів до системи на всіх рівнях – насамперед шляхом підвищення рівня заробітної плати; розроблення законодавства у сфері функціонування слідчих ізоляторів (далі – СІЗО) та установ виконання покарань (далі – УВП) відповідно до законодавства Європейського Союзу; підвищення операційної ефективності 100 державних підприємств у пенітенціарній системі шляхом створення виробничих об'єднань за галузевим принципом, проведення закупівель через електронну систему «ProZorro»; будівництво нових СІЗО та УВП у великих містах України в межах державно-приватного партнерства [5]. Водночас, незважаючи на те, що вжиті протягом останніх років заходи стосовно реформування пенітенціарної системи значно поліпшили ситуацію в ній, і надалі залишається актуальним питання її подальшого

реформування та внесення деяких коректив до вже здійснених заходів [5]. На нашу думку, ще одним способом удосконалення кримінально-виконавчої системи в частині виконання покарання у виді позбавлення волі є міжнародне співробітництво та залучення зарубіжних спеціалістів. Не можна не звернути увагу на те, що зарубіжний досвід у частині функціонування пенітенціарних установ є достатньо позитивним та демонструє свою ефективність за рахунок сприятливої криминологічної ситуації. Саме тому як обмін досвідом, так і залучення інших спеціалістів є актуальним для нашої держави.

Враховуючи сучасні тенденції пенітенціарної політики в Україні, зазначимо, що система виконання покарань повинна «виправити» засудженого, який став на хибний шлях, а не карати і травмувати психіку, використовуючи при цьому засоби й методи, перелічені у Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України) для досягнення мети виправлення і ресоціалізації. Якщо звернути увагу на методи виховного впливу пенітенціарної педагогіки, то вони являють собою сукупність засобів безпосереднього чи опосередкованого педагогічного впливу на мислення, почуття та волю, поведінку засудженого з метою формування і корекції свідомості та досвіду поведінки, позитивних особистісних рис і якостей [6, с. 154; 7, с. 62]. Безумовно, що після низки неодноразових заходів зі стягнення матеріальних збитків у засудженого підсвідомо почне працювати механізм корекції поведінки та створення позитивної динаміки в його поведінці щодо будь-якого майна, яке його оточує, та ставлення до тих благ, якими він користується (навіть тими, що належать державі). Тобто стягнення матеріальних збитків із засудженого за протиправні дії стосовно державного майна повинно нести неабиякий вплив на свідомість засудженого і стимулювати правослухняну поведінку не тільки в місцях позбавлення волі, але і в майбутньому після звільнення з УВП. Методи виправлення та перевиховання засудженого являють собою сукупність методів і способів педагогічного впливу на засудженого з метою викоринення в них негативних і формування позитивних якостей, а також привчання їх до правослухняної поведінки [6, с. 154]. На сьогодні матеріальні види стягнень (у тому числі – і дисциплі-

нарні) залишаються актуальними, незважаючи на безліч доктринальних дискусій. Проте, що стосується установ виконання покарання, необхідно погодитись з тим, що матеріальна відповідальність може здійснити виправний вплив на засудженого за рахунок підвищення рівня відповідальності за речі та об'єкти, що його оточують.

Кожен із виховних методів покликаний для впливу на обрані аспекти психологічної поведінки для виправлення засудженого і розвиток та формування певних позитивних якостей. У нашому випадку засуджений привчається бережливо ставитись до майна, яке йому не належить, та до керованої поведінки в місцях позбавлення волі, що мотивує його до перегляду власних якостей психоемоційної поведінки. Безумовно, в місцях позбавлення волі є специфічні особливості педагогічного процесу, до яких можливо віднести такі: процес педагогічного процесу відбувається в умовах ізоляції особи від суспільства і регламентується кримінально-виконавчим законодавством України; засуджені зазвичай характеризуються як об'єкт впливу з відхиленням правової і моральної свідомості та соціальних ролей, із своєрідними психологічними станами; з боку засудженого засоби перевиховання сприймаються як засоби примусу і карання; не завжди можна проаналізувати результати педагогічного впливу в умовах УВП [8, с. 13]. Зневажливе ставлення персоналу до засуджених – одна із головних причин, через які останні негативно сприймають педагогічні (виховні) заходи. Цьому сприяють умови ізоляції, неповноцінне харчування та їх віктимізація як засудженими, так і співробітниками установ виконання покарання.

Синьов В. М. та Дрижак В. В. у пенітенціарній літературі виділяють поняття виправлення і перевиховання як чітко розмежовані поняття, що покликані виконувати різні функції на різних етапах педагогічного впливу. На думку науковців, перевиховання являє собою двосторонній педагогічний процес, який покликаний спочатку вплинути на об'єкт, а потім відбувається сприйняття і засвоєння об'єктом цих впливів [9, с. 47], у результаті чого особа починає наближатися до виправлення. А виправлення є процесом позитивних змін, які вже відбулися в особистості засудженого за допомогою засобів і методів впли-

ву, що виражається у процесі перевиховання особи. Процес перевиховання є впливом вихователя на вихованця незалежно від віку засудженого [10, с. 394]. На нашу думку, під перевихованням засудженого необхідно розуміти процес встановлення девіантних настанов, особливостей їх деструктивного впливу на ціннісні орієнтири та правові уявлення з метою поступового їх витіснення зі свідомості особи. Виправлення, як здається, є одним із способів перевиховання та полягає у зміні деструктивних уявлень про суспільні відносини та їх кримінально-правовий захист на прийнятні суспільством та встановленні на законодавчому рівні відповідно до нормативно-правової бази держави.

Дуже важливим кроком у реформуванні кримінально-виконавчої системи стало внесення до Верховної Ради України проекту Закону України «Про пенітенціарну систему» від 22 березня 2021 р. (реєстр. № 5293), метою якого є оптимізація структури пенітенціарної системи, застосування нових підходів до заохочення персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, запровадження ефективного управління УВП. Відповідно до Проекту, пенітенціарна система – система спеціально уповноважених органів і установ, діяльність яких спрямована на формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації. У зв'язку з цим завданнями пенітенціарної системи визначено такі: 1) формування та реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації; 2) забезпечення дотримання прав і свобод людини під час виконання та відбування кримінальних покарань та пробації, тримання під вартою; 3) виконання кримінальних покарань та пробації, а також тримання під вартою; 4) гуманізація умов відбування покарання та тримання під вартою; 5) створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, вжиття інших заходів, передбачених законом, щоб засуджені в майбутньому мали можливість жити, не вчиняючи кримінальних правопорушень; 6) усебічне забезпечення належних умов проходження служби в органах і установах пенітенціарної системи та соціальний захист персоналу органів і установ пенітенціарної системи [11]. Отже, зупинимось детальніше на п'ятому пункті. Отже, нині освіта (як середньо-спеці-

альна, так і вища) є пріоритетом для України. Держава потребує спеціалістів, які б позитивно впливали на її розбудову. Протягом тривалого часу наявність судимості була негласною перешкодою для отримання гідного місця праці, незважаючи на рівень освіти та професійні навички. Більше того, не секрет, що значна частина засуджених вчинили протиправне діяння через брак коштів та відсутність постійного (законного) місця роботи. Саме тому першочерговим пріоритетом у частині вдосконалення кримінально-виконавчої системи є забезпечення осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, можливістю отримати професійні навички, яких буде достатньо для працевлаштування та подальшого навчання.

Структуру пенітенціарної системи складають органи та установи, зокрема: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, у складі якого функціонує апарат; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, у складі якого функціонують апарат і територіальні органи з питань виконання кримінальних покарань; УВП і установи тримання під вартою; органи пробації; заклади освіти; заклади охорони здоров'я; підприємства, установи та організації, утворені для забезпечення виконання завдань функціонування пенітенціарної системи [11]. Проєктом передбачено контроль за пенітенціарною системою та нагляд за дотриманням законності в органах і пенітенціарних установах, що є важливим моментом, оскільки одними із складових частин реформи кримінально-виконавчої системи було приведення умов тримання ув'язнених у СІЗО та осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, до європейських стандартів та запобігання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню з особами, які тримаються в УВП [12, с. 197]. На жаль, першочергова проблема в удосконаленні процесу відбування покарання у виді позбавлення волі є наслідком соціально-політичного фактору. Сучасне суспільство знаходиться в кризисних умовах, вирішення яких потребує значних інтелектуальних та матеріальних вкладів. Саме тому більш духовні потреби та проблеми засу-

джених відходять на другий план. Вітчизняний законодавець намагається відповідати вимогам міжнародних правових стандартів, наприклад, Міжнародних стандартів поведінки із в'язнями (Токійські правила). Однак можна стверджувати, що суперечливість останніх кримінально-виконавчих стратегій у частині покарання у виді позбавлення волі визначається соціально-політичною напруженістю в суспільстві, недосконалістю нормативно-правової бази, рудиментарним баченням пенітенціарної системи законодавцем тощо. Необхідно завжди пам'ятати, що адекватне законодавче регулювання кримінально-виконавчої діяльності є підґрунтям для створення ідеальної моделі вдосконалення процесу виконання покарань.

У вищевказаному проєкті також запропоновано включення до деяких законів норм щодо права засуджених на психологічне супроводження під час відбування покарання у виді обмеження або позбавлення волі; вдосконалення порядку застосування до засуджених умовно-дострокового звільнення та заміни покарання більш м'яким (надання органами пробації висновків щодо ризику повторного вчинення кримінального правопорушення засудженими, які претендують на умовно-дострокове звільнення та заміни покарання більш м'яким; надання атестованому складу пенітенціарної системи можливості у вільний від виконання службових обов'язків час отримувати психологічну та душпастирську допомогу від психологів та капеланів установ; залучення релігійних організацій до реалізації пробаційних програм; надання органам пробації повноважень щодо сприяння особам, звільненим після позбавлення або обмеження волі, у веденні законслухняного способу життя шляхом надання інформаційних та консультаційних послуг, залучення до заходів соціально-виховного впливу у взаємодії з іншими державними органами та установами, громадськими організаціями [11]. Ми абсолютно погоджуємось із проєктом у цій частині, оскільки вдосконалення процесу отримання засудженими правової освіти та юридичної консультації є дуже важливим, оскільки надає можливість змінити вид кримінального покарання на більш співрозмірний із правопорушенням.

Щодо змін до КК України, які пропонуються проєктом Закону України «Про пенітенціарну систему», то і в цьому випадку є

низка зауважень. Зокрема, законопроектом пропонується виключити з ч. 2 ст. 50 «Поняття покарання та його мета» КК вказівку на кару як на мету покарання. Як виходить, це є не виправданим законодавчим кроком, оскільки, застосовуючи покарання, суд має на меті покарати винного, що необхідно для захисту суспільства, а також для забезпечення справедливості. Необґрунтованими є і зміни до КВК України, які запропоновані в Проекті. Так, законопроектом пропонується доповнити КВК України ст. 24-1, відповідно до якої представники Міжнародного Комітету Червоного Хреста та особи, які їх супроводжують, можуть вільно відвідувати УВП без спеціального дозволу в будь-який час та без будь-яких перешкод. Такі представники мають право вільно, без будь-якого обмеження в часі, з максимальною підтримкою персоналу та адміністрації УВП переміщуватись такими установами та проводити приватні бесіди з усіма особами, засудженими до позбавлення волі та обмеження волі [11]. З такою пропозицією навряд чи можна погодитись, оскільки для надання представникам цієї організації нічим не обмеженого права доступу на територію УВП (а в подальшому – пенітенціарної установи) немає підстав, а його реалізація створить умови для порушення режиму на території цих підрозділів ДКВС України [12, с. 202]. Отже, вдосконалення процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, на наш погляд, може відбуватись за рахунок удосконалення таких складових: 1) *нормативно-правова складова* – перегляд та редакція сучасних документів, що регламентують діяльність установ виконання покарання. Кримінально-виконавча система є лакмусовим папірцем для оцінки дієвості кримінально-правових та кримінальних процесуальних норм, оскільки тільки протягом відбування покарання (або звільнення від нього) можна оцінити реальну та остаточну суспільну небезпеку особи та дієвість санкції статті Особливої частини кримінального законодавства. При цьому, якщо оцінка кримінально-правових та процесуальних норм – об'єктивна, то кримінально-виконавча – суб'єктивна, та залежить від окремого суб'єкта; 2) *позитивно-конкурентна складова* – ознайомлення з міжнародним та зарубіжним досвідом виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, обмін інформацією та практичними навичками, залучення про-

відних європейських спеціалістів; 3) *соціально-побутова складова* – вдосконалення процесу виховання, виправлення та навчання засуджених шляхом проведення спеціальних тренінгів, курсів підвищення кваліфікації, демонстрації спеціальної відеопродукції, надання елементарних професій; правова освіта; розбудова бібліотечного фонду установ виконання покарання; вдосконалення медичного обслуговування; 4) *економіко-політична складова* – виділення коштів на ремонт приміщень, в яких утримуються засуджені, заміна форменого одягу, а також створення повноцінних комфортних умов, в яких основна увага кримінального правопорушника була би сконцентрована на власній поведінці, а не на відсутності елементарних засобів для нормальної життєдіяльності; створення нових установ виконання покарань (у т. ч. – нового типу, наприклад, напівпансіон тощо).

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що на сьогодні кримінально-виконавчу систему не можна назвати взірцем, гідним для демонстрації міжнародним колегам. Що стосується процесу відбування покарання у виді позбавлення волі, основними шляхами його вдосконалення є створення максимально належних умов для утримання та перевиховання засуджених осіб. Нині в нашій державі відсутні відповідні стратегії, що зумовлено кризовими тенденціями та змінами в суспільно-політичній і економічній обстановці.

Список використаних джерел

1. Топольська І. О. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби зі втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2003. 20 с.
2. Богатырев И. Г. Пенитенциарная система Украины как институт реализации государственной политики в сфере исполнения наказаний. *Вестник Владимирского юридического института*. 2008. № 4. С. 278–282.
3. Шинальський О. І. Покарання та його місце у сфері боротьби зі злочинністю. *Держава і право: зб. наук. праць*. Юридичні і політичні науки. Київ, 2002. Вип. 16. С. 295–298.
4. Стаднік В. В. Виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2018. 262 с.

5. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-p#Text> (дата звернення: 01.03.2021).

6. Левчановський Д. Е., Царюк С. В. Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі: реалії та перспективи удосконалення її застосування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 153–156.

7. Дрижак В. В., Чебоненко С. О. Пенітенціарна педагогіка: курс лекцій: навч. посіб. Чернігів: Чернігівський юридичний коледж Державного департаменту України з питань виконання покарань, 2006. 214 с.

8. Богатирьов І. Г., Богатирьова О. І., Пузирьов М. С. Запобігання пенітенціарній злочинності в Україні: посібник / за заг. ред. О. М. Джузи. Київ: Дакор, 2014. 96 с.

9. Синьов В. М., Кривуша В. І. Пенітенціарна педагогіка в основних запитаннях і відповідях: навч. посіб. Київ, 2000. 123 с.

10. Савченко О. Щодо співвідношення понять «виховний вплив» та «соціально-виховна робота» в кримінально-виконавчому законодавстві України. *Юридичний вісник*. Одеса, 2014. Вип. № 6. С. 393–396.

11. Про пенітенціарну систему: проєкт Закону України від 22.03.2021 р. № 5293. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71498 (дата звернення: 01.04.2021).

12. Василик В. В. Кримінально-виконавчі засади покарання у виді позбавлення волі на певний строк: дис. ... д-ра філософії: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 312 с.

Kovalevskyi A.

DEVELOPMENT TENDENCY OF EXECUTION OF PUNISHMENT IN THE FORM OF IMPRISONMENT FOR A CERTAIN PERIOD REGARDING THE REFORMATION OF THE CRIMINAL AND EXECUTIVE SYSTEM OF UKRAINE

The article addresses to the development tendencies of execution of punishment in the form of imprisonment for a certain term regarding the reformation the criminal and executive system of Ukraine. The main problem is pointed out and observed in correctional institutions which are the leveling of personnel duties. The author of the article notes that most personnel formally relate to the performance of their functional duties, which has a negative impact on educational and resocial work. Currently, most correctional institutions and colonies remain destructive criminal subculture, hierarchy, etc., which deprives convicts of the opportunity to change their style of thinking and move away from illegal activities. Another disadvantage is the lack of a full opportunity to acquire new skills and basic education, which will provide an opportunity to work after

release from prison. Rational division of labor between convicts will also be able to have a positive impact on the material part of correctional institutions and the state budget. The author emphasizes that occupational therapy is one of the effective ways to re-educate criminals and learn to interact with others, which will contribute to the development of collective responsibility. The contemptuous attitude of the personnel towards the convicts is one of the main reasons why the latter have a negative perception of pedagogical (educational) activities. This is facilitated by conditions of isolation, malnutrition and their victimization by both convicts and personnel. The conclusion is made that at present the criminal and executive system cannot be a model worthy of demonstration to international colleagues. With regard to the process of serving a sentence in the form of imprisonment, the main ways to improve it are to create the most appropriate conditions for the detention and re-education of convicts. Currently, our country does not have appropriate strategies, due to crisis trends and changes in the socio-political and economic situation.

Key words: convict, penitentiary system, correction, re-education, imprisonment for a certain period, punishment, criminal legislation, subculture.

References

1. Topolska, I. O. (2003), *Criminal-legal and criminological aspects of combating the involvement of juveniles in criminal or other anti-social activities*, National Academy of Sciences of Ukraine, V. M. Koretsky Institute of State and Law, Kyiv.
2. Bohatyrov, I. H. (2008), “The penitentiary system of Ukraine as an institution for the implementation of state policy in the field of execution of punishments”, *Bulletin of Vladimir Law Institute*, № 4, pp. 278–282.
3. Shynalskyi, O. I. (2002), “Punishment and its place in the fight against crime”, *State and law: collection of scientific works. Legal and political sciences*, Issue 16, pp. 295–298.
4. Stadnik, V. V. (2018), *Execution of punishments in the form of imprisonment for juveniles*, Lviv University of Business and Law, Lviv.
5. Ukraine (2017), *On Approval of the Concept of Reforming (Development) of the Penitentiary System of Ukraine*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-p#Text> (accessed 01 March 2021).
6. Levchanovskiy, D. E. and Tsariuk, S. V. (2019), “Liability of convicted to imprisonment: realities and prospects for improving its application”, *Actual problems of national jurisprudence*, № 5, pp. 153–156.
7. Dryzhak, V. V. and Chebonenko, S. O. (2006), *Penitentiary pedagogy: lessons course*, Chernihiv Law College of the State Department of Execution of Criminal Punishments of Ukraine, Chernihiv.
8. Bohatyrov, I. H., Bohatyrova, O. I. and Puzrov, M. S. (2014), *Prevention of penitentiary criminality in Ukraine*, Dakor, Kyiv.

9. Synov, V. M. and Kryvusha, V. I. (2000), *Penitentiary pedagogy in the main questions and answers*, Kyiv.

10. Savchenko, O. (2014), “On relationship between the concepts of “educational influence” and “social and educational work” in the criminal and executive legislation of Ukraine”, *Scientific journal “Legal Bulletin”*, Issue 6, pp. 393–396.

11. Ukraine (2021), *On Penitentiary System: Draft Law № 5293*, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71498 (accessed 01 April 2021).

12. Vasylyk, V. V. (2021), *Criminal and executive principles of punishment in the form of imprisonment for a certain period*, National Academy of Internal Affairs, Kyiv.

УДК 343.81

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03.082

Музика В. В.,

старший викладач центру професійної освіти,
Територіально відокремлене відділення «Білоцерківська філія
Академії Державної пенітенціарної служби», м. Біла Церква, Україна
ORCID: 0000-0001-7301-8146

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ, ЩО ПРИЗНАЧАЄТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМ, ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ТА ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті проведено порівняльний аналіз позбавлення волі як виду покарання, що признається неповнолітнім в Україні, Республіці Польща та Литовській Республіці. Порівняно строки застосування такого виду покарання у цих державах. Проаналізовано мету застосування цього виду покарання. Визначено установи, в яких неповнолітні відбувають покарання у виді позбавлення волі. Наведено пропозиції з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду щодо вдосконалення національного законодавства у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх.

***Ключові слова:** засуджені неповнолітні, позбавлення волі, порівняльний аналіз, Республіка Польща, Литовська Республіка.*

Постановка проблеми. Позбавлення волі на певний строк є найвищою мірою покарання, що застосовується в нашій державі до неповнолітніх. Його застосування насамперед покликане протидіяти новим злочинам, вчиненим неповнолітніми та молодими людьми. Останніми роками у суспільстві та засобах масової інформації спостерігаються дискусії щодо ефективності цього виду покарання, проте вони доходять згоди, що мета всіх каральних заходів, зокрема й виховних, має бути спрямована на запобігання майбутнім правопорушенням. Однак під час їх застосування слід уникати можливих шкідливих наслідків для розвитку неповнолітнього. З цієї причини, такий вид покарання, як позбавлення волі необхідно чітко регламентувати на законодавчому рівні. Адже неповнолітні є однією із найбільш вразливих категорій суспільства як у нашій державі, так і в будь-якій іншій. Особливо це стосується засуджених неповнолітніх, яким у силу своїх вікових особливостей досить важко захищати свої права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх розглядалися у працях багатьох науковців, таких як: І. Г. Богатирьова, Н. Л. Березовської, О. І. Дегтяра, О. М. Джузі, О. А. Грищенко, О. І. Іванькова, О. Г. Колба, О. М. Литвинова, Є. С. Назимка, М. С. Пузирьова, М. В. Романова, В. В. Стадніка, А. Х. Степанюка, М. І. Хавронюка, О. О. Шкути, І. С. Яковець та ін.

Незважаючи на значний обсяг наукових праць, присвячених цій проблематиці, ще чимало аспектів залишаються недостатньо вивченими.

Метою статті є порівняльний аналіз позбавлення волі як виду покарання, що призначається неповнолітнім в Україні, Республіці Польща та Литовській Республіці. Навести пропозиції з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду щодо вдосконалення національного законодавства у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. В Україні покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Існує два види позбавлення волі: позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі. Покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначене на строк від шести місяців до десяти років, крім випадків, вчинення ними особливо тяжкого злочину, поєданого з умисним позбавленням життя людини, в такому випадку може бути призначене покарання на строк до п'ятнадцяти років. Цей вид покарання застосовується завжди як основний, може призначатись як самостійно, так і в поєднанні з додатковими покараннями. Покарання у виді довічного позбавлення волі до неповнолітніх в Україні не застосовується [1].

У Республіці Польща покарання у виді позбавлення є найсуворішим з усіх покарань, передбачених Кримінальним кодексом Республіки Польща. Його використовують стосовно найтяжчих злочинів. У Кримінальному кодексі Республіки Польща передбачаються три види позбавлення волі:

1) позбавлення волі на строк від одного місяця до п'ятнадцяти років;

- 2) двадцять п'ять років позбавлення волі;
- 3) довічне позбавлення волі [2].

До винного, якому на момент вчинення злочину не виповнилося вісімнадцяти років, довічне позбавлення волі не застосовується. Також у Польщі покарання, що застосовується до підлітків у віці до сімнадцяти років, не може перевищувати двох третин передбаченої у санкції статті верхньої межі покарання [2].

Що стосується Литовської Республіки, то в ній також існують декілька видів позбавлення волі: позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі. Однак як і у попередніх випадках довічне позбавлення волі до неповнолітніх не застосовується. А покарання у виді позбавлення волі на певний строк не може перевищувати десяти років. Таке покарання призначається лише за наявності підстав вважати, що інших видів покарання недостатньо для зміни злочинних тенденцій неповнолітнього, або якщо неповнолітній вчинив тяжкий або дуже тяжкий злочин. При тому строк покарання повинен становити мінімум половину нижньої межі санкції статті, за якою судиться неповнолітній [3].

Можна сказати, що в Україні, Польщі та Литві норми законодавства щодо призначення покарання у виді позбавлення волі досить схожі. Так, по-перше, покарання у виді довічного позбавлення волі до неповнолітніх в усіх трьох державах не застосовуються, по-друге, строки покарання більш м'які, ніж в ідентичному покаранні для повнолітніх.

Що стосується віку, з якого призначають покарання у виді позбавлення волі, то в Україні відповідно до Кримінального кодексу України загальний вік кримінальної відповідальності становить шістнадцять років, але у випадку вчинення злочинів, перерахованих у ч. 2 ст. 22 цього Кодексу, кримінальна відповідальність настає з чотирнадцяти років [1].

За Кримінальним кодексом Республіки Польща загальний вік кримінальної відповідальності становить сімнадцять років, а за злочини, визначені у ч. 2 ст. 10 цього кодексу, кримінальна відповідальність може наступити з п'ятнадцяти років [2].

Відповідно до ст. 13 Кримінального кодексу Литовської Республіки особа несе кримінальну відповідальність із шістнадцяти років, а у випадках, передбачених ч. 2, з чотирнадцяти років [3].

Отже, як ми бачимо, вік, з якого призначають покарання у виді позбавлення волі в Україні та Литві, ідентичний. Однак цей вік відрізняється у Польщі, там він на один рік вищий, що можна трактувати як більш м'яке ставлення до неповнолітніх.

Метою виконання такого виду покарання, як позбавлення волі в Україні, є кара, яка полягає в позбавленні або обмеженні прав і свобод засудженого, виправлення засудженого, що передбачає процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правoslухняної поведінки, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність [1].

Виконання покарання у виді позбавлення волі відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу Республіки Польща має на меті пробудження у засудженого волі до співпраці у формуванні його суспільно бажаного ставлення, зокрема почуття відповідальності та потреби поважати правовий порядок і таким чином утримуватися від повернення до злочинності [4]. Законодавець вказує на моралізаторський характер покарання. Ізоляція злочинця має на меті змінити його поведінку. Разом з тим у ст. 73 цього кодексу законодавець зазначає, що в установах виконання покарань слід дотримуватись дисципліни та порядку забезпечення безпеки та виконання завдань позбавлення волі, в тому числі захист суспільства від злочинності [4]. Тобто в цій нормі прослідковується мета запобігання вчиненню злочинів.

У Литві покарання у виді позбавлення волі застосовується з метою:

- 1) утримувати осіб від вчинення кримінальних правопорушень;
- 2) покарати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- 3) позбавити або обмежити засудженого можливості вчиняти нові кримінальні правопорушення;
- 4) впливати на осіб, які відбули покарання, з метою дотримання ними законів та не скоєння нових злочинів;
- 5) забезпечити реалізацію принципу справедливості [3].

Порівнюючи мету покарання у виді позбавлення волі в Україні, Польщі та Литві, можна прослідкувати їх схожі риси. Так

в усіх трьох державах законодавець відводить ключове місце виправленню засуджених та запобіганню злочинності як основній меті застосування цього виду покарання.

Далі ми порівняємо місця, де неповнолітні відбувають покарання у виді позбавлення волі. Так, в Україні забезпечується роздільне тримання неповнолітніх та дорослих, засуджених до позбавлення волі. Засуджені неповнолітні відбувають покарання у виховних колоніях [5].

У Польщі дорослі та неповнолітні засуджені також тримаються окремо. Неповнолітні, засуджені до позбавлення волі, тримаються у в'язницях для неповнолітніх. Такі виправні установи поділяються на заклади: закритого типу, напіввідкритого типу та відкритого типу. Зазначені виправні установи відрізняються, зокрема, ступенем безпеки, ізоляцією засуджених та їхніми обов'язками та повноваженнями переміщатися всередині закладу та за його межами [4].

У Литві, як і у попередніх державах, неповнолітні та дорослі засуджені утримуються ізольовано один від одного. Засуджені неповнолітні відбувають покарання у виді позбавлення волі у виправній установі для неповнолітніх. Засуджені, які відбувають покарання у виправній установі для неповнолітніх, поділяються на звичайні та легкі групи [6].

Отже, можна визначити, що в усіх зазначених державах засуджені неповнолітні тримаються у спеціалізованих установах виконання покарань для неповнолітніх, в яких вони тримаються окремо від інших категорій засуджених.

Однак після досягнення ними повноліття вони можуть бути переведені до виправних установ для дорослих. Наприклад, в Україні засуджені, які досягли вісімнадцятирічного віку, переводяться із виховної колонії для дальшого відбування покарання у виді позбавлення волі до виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. Разом з тим в українському законодавстві передбачена можливість залишення їх у закладах для неповнолітніх. Так, відповідно до ст. 148 Кримінально-виконавчого кодексу України з метою закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання засуджені, які досягли вісім-

надцятирічного віку, можуть бути залишені у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не довше, ніж до досягнення ними двадцяти двох років. Залишення засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку, у виховній колонії проводиться за рішенням педагогічної ради постановою начальника колонії, погодженою із службою у справах дітей. На них поширюються умови відбування покарання, норми харчування і матеріально-побутового забезпечення, встановлені для неповнолітніх засуджених [5].

У литовському законодавстві є досить схожа норма: «засуджені, які досягли вісімнадцяти років і які явно почали виправлятися з метою закріплення результатів їх виправлення, можуть бути залишені у виправній установі для неповнолітніх до закінчення строку покарання, але не більше ніж до досягнення ними двадцяти одного року» [6].

Польський законодавець пішов дещо іншим напрямком. Так, за Кримінально-виконавчим кодексом Республіки Польща у в'язницях для неповнолітніх відбувають покарання засуджені до двадцяти одного року. Але в обґрунтованих випадках засуджений може відбувати покарання у цій установі після досягнення двадцяти одного року. Якщо це виправдано потребами впливу, особа є вперше засудженою, відрізняється хорошим ставленням, може за його згодою відбувати покарання у в'язниці для неповнолітніх. У такому випадку він буде користуватися тими ж правами, що й неповнолітній [4].

Прослідковується схожість українського та литовського законодавства у цій сфері. Такі норми є майже ідентичними, винятком лише є те, що в Литві засуджені можуть бути залишені у виправних установах для неповнолітніх до досягнення ними двадцяти одного року, а в Україні на рік довше, що надає додаткової можливості закріпити виправний вплив. Польське законодавство у цій сфері, на відміну від українського та литовського, відразу передбачає, що засуджені будуть відбувати покарання у виді позбавлення волі у виправних установах для неповнолітніх до досягнення ними двадцяти одного року та надає можливість, за наявності підстав, бути залишеними там і після досягнення двадцяти одного року, без зазначення верхньої межі віку перебування там.

Висновки. Ураховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що в Україні, Республіці Польща та Литовській Республіці позбавлення волі як вид покарання, що призначається неповнолітнім, має досить схожий характер. У всіх трьох державах покарання у виді позбавлення волі на певний строк є найбільш тяжким видом покарання, що застосовується до неповнолітніх. Строки покарань, що застосовуються до неповнолітніх є меншими у порівнянні з дорослими. Під час визначення мети покарання у вигляді позбавлення волі у всіх трьох випадках ключове місце відводиться виправленню засуджених та запобіганню злочинності. Також у кожній із перерахованих держав такий вид покарання виконується у спеціалізованих установах виконання покарань для неповнолітніх. Незважаючи на всю схожість, у кожній з цих держав є свої особливості та є норми, що змогли б покращити національне законодавство у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх.

Тому ми пропонуємо внести зміни до ст. 147 Кримінально-виконавчого кодексу України, додавши формулювання: «засуджені, які досягли двадцяти однорічного віку, переводяться із виховної колонії для дальшого відбування покарання до виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання». Та внести зміни до ст. 148 Кримінально-виконавчого кодексу України, додавши формулювання: «з метою закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання засуджені, які досягли двадцятиоднорічного віку, можуть бути залишені у виховній колонії». Такі норми нададуть змогу засудженим завершити навчання, закріпити результати виправлення та будуть стимулювати їх позитивну поведінку.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 15.09.2021).
2. Kodeks karny Rzeczypospolitej Polskiej: Ustawa z 06.06.1997 № 88 poz. 553. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu1997088_0553 (дата звернення: 15.09.2021).

3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas: Įstatymas Lietuvos Respublikos nuo 26.09.2000 № VIII-1968. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2B866DFF7D43/asr> (дата звернення: 15.09.2021).

4. Kodeks karny wykonawczy Rzeczypospolitej Polskiej: Ustawa z 06.06.1997 № 90 poz. 557. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970900557> (дата звернення: 17.09.2021).

5. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 17.09.2021).

6. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso: Įstatymas Lietuvos Respublikos nuo 27.06.2002 № IX-994. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalact/lt/tad/tais.171368?jfwid=-je7i1szj2> (дата звернення: 17.09.2021).

Musyka V.

CHARACTERISTICS OF IMPRISONMENT AS A TYPE OF PUNISHMENT IMPOSED ON MINORS IN UKRAINE IN COMPARISON WITH THE REPUBLIC OF POLAND AND THE REPUBLIC OF LITHUANIA

A comparative analysis of imprisonment as a type of punishment imposed on minors in Ukraine, the Republic of Poland, and the Republic of Lithuania was conducted in the article. The term of applying the punishment in these states was compared. It was stated that life imprisonment was not applied to juveniles in all three states, and the terms of punishment were milder than in the same sentence for adults. It was determined that the age from which imprisonment was imposed in Ukraine and Lithuania were identical. However, this age differed in Poland, where it was one year higher. The purpose of punishment in the form of imprisonment was analyzed. It was noted that the key place was given to the correction of convicts and crime prevention, as the main purpose of this type of punishment. Institutions where juveniles were serving sentences of imprisonment were compared. It was determined that in all these states, juvenile convicts were kept in specialized penitentiary institutions for juveniles, where they were kept separate from other categories of convicts. It was determined that in Lithuania convicts could be left in correctional facilities for juveniles until they reached the age of twenty-one, and in Ukraine for a year longer, which provided an additional opportunity to consolidate the correctional influence. Polish law stipulates that convicts will serve a sentence of imprisonment in juvenile correctional facilities until they reach the age of twenty-one and provides for the possibility of remaining there after reaching the age of twenty-one. It was concluded that in Ukraine, Poland and Lithuania imprisonment as a type of punishment imposed on minors is quite similar, but each of these states has its own characteristics and rules of law that could improve national legislation. The proposals were presented taking into account the positive

foreign experience in improving the national legislation in the field of execution of imprisonment for minors.

Key words: *juvenile convicts; imprisonment; comparative analysis; Republic of Poland; Republic of Lithuania.*

References

1. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Republic of Poland (1997), *Criminal Code of the Republic of Poland*: Law of the Republic of Poland, The Seim of the Republic of Poland, Warsaw.
3. Republic of Lithuania (2000), *Criminal Code of the Republic of Lithuania*: Law of the Republic of Lithuania, Seimas of the Republic of Lithuania, Vilnius.
4. Republic of Poland (1997), *Executive Penal Code of the Republic of Poland*: Law of the Republic of Poland, The Seym of the Republic of Poland, Warsaw.
5. Ukraine (2003), *Criminal Enforcement Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
6. Republic of Lithuania (2002), *Penal Enforcement Code of the Republic of Lithuania*: Law of the Republic of Lithuania, Seimas of the Republic of Lithuania, Vilnius.

УДК 343.82

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03.091

Снітко М. Є.,

ад'юнкт кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5018-1220

ОСНОВНІ ПОРУШЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УВ'ЯЗНЕНИХ У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У статті розглянуто особливості правового статусу особи, що відбуває покарання. Розглянуто структуру правового статусу засудженої особи. Наведено основні порушення прав ув'язнених у пенітенціарних установах України. До основних прав, що порушуються, автор відносить: право на працю, право на отримання медичної допомоги, право на особисту недоторканність, на створення безпечного середовища з належними умовами тримання.

Ключові слова: засуджений, пенітенціарна установа, правовий статус, покарання, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, національний превентивний механізм.

Постановка проблеми. Вимоги євроінтеграційних процесів в Україні створюють належні умови для адаптації до сучасних європейських стандартів та принципів виконання кримінальних покарань. Одним із важливих напрямків цієї діяльності є оптимізації Державної кримінально-виконавчої служби України та забезпечення діяльності пенітенціарних установ з виконання кримінальних покарань з урахуванням соціальних, економічних та історичних змін у державі. Сьогодні необхідно перейти від системи установ виконання покарань, яка була спадком радянської імперії, до системи пенітенціарних установ, які, враховуючи вимоги міжнародних документів у галузі захисту прав людини, зможуть реалізувати мету кримінально-виконавчого законодавства, створити умови для виправлення та ресоціалізації засуджених, запобігання пенітенціарного та постпенітенціарного рецидиву. Створення зазначеної системи повинно враховувати не тільки минулий позитивний досвід цього напряму діяльності, а і враховувати негативний аспект діяльності установ виконання покарань, особливо стосовно дотримання прав засуджених, що є предметом розгляду скарг Європейського суду з прав людини, рішення якого все частіше йдуть не на користь нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти реформування кримінально-виконавчих правовідносин і впровадження міжнародних стандартів затвердження правового статусу особи, що відбуває покарання, розглядали такі науковці, як: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, А. О. Галай, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, С. В. Зливко, І. В. Іваньков, О. І. Іваньков, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. І. Кіслов, О. В. Лисодед, В. Г. Павлов, Р. М. Підвисоцький, М. С. Пузирьов, А. Г. Перегудов, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк, С. Р. Тагієв, О. Г. Ткаченко, М. І. Хавронюк, С. В. Царюк, О. О. Шкута, Л. П. Шумна, О. С. Яворська, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін. Однак певні питання захисту та реалізації прав ув'язнених осіб досі лишаються не вирішеними.

Метою статті є аналіз основних порушень правового статусу ув'язнених у пенітенціарних закладах України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 3 Конституції України особа, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищою суспільною цінністю. Права і свободи визначають зміст і напрямок діяльності держави [1]. Наша держава сприймає захист особи, її прав та інтересів як мету свого існування, підкреслюючи притаманну їй характеристику багатьох розвинених країн, відносини між державою та громадянином, для яких держава існує для людини, а не навпаки. У зв'язку з цим держава встановлює певні рамки та заборони, регулюючи поведінку людини, намагаючись створити безпечні умови її існування в тісній взаємодії з іншими членами соціуму. Проте створення заборон передбачає і створення системи покарань за їх порушення. В нашій країні найсуворіші покарання є позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі. Правовий статус осіб, які відбувають ці покарання, значно відрізняється від інших осіб, засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі.

Вважається, що змістом правового статусу засудженого є права, обов'язки та законні інтереси. Однак не всі вчені підтримують таку конструкцію змістовного елемента правового статусу. Наприклад, М. В. Романов зазначає, що правовий статус засудженого, як різновид особливого статусу особи, включає до

своєї структури «статусоутворюючі» права та обов'язки. Враховуючи, що статус засудженого ґрунтується на загальному статусі особи, це означає, що засуджений має, зокрема, законні інтереси, але їх зміст виходить за межі особливого статусу засудженого, поширюється на різні галузі права та передбачає багаторівневу діяльність як засудженого, так і інших осіб (як пенітенціарної служби, так і інших підприємств, установ, організацій, громадян) [2]. Зрештою вчений заперечує проти включення законних інтересів до змісту правового статусу як окремого незалежного елемента.

У свою чергу, А. В. Панчишин вважає, що структура правового статусу включає такі елементи: а) правові норми, що визначають статус; б) основні права, свободи, законні інтереси та відповідальність; в) юридична особа; г) правові принципи; д) громадянство; е) гарантії прав і свобод; ж) юридична відповідальність; з) правовідносини загального статусного типу [3, с. 96].

З наведених прикладів видно, що погляди до елементів правового статусу засуджених дуже різняться, проте враховуючи погляди представників наукової спільноти України, погоджуємося з думкою науковців Академії Державної пенітенціарної служби, аналізуючи праці яких, можна виділити базову модель структури, яку в науці називають традиційною, є: а) суб'єктивні права, б) законні інтереси та в) обов'язки засуджених.

У свою чергу під суб'єктивним правом засудженого в науці кримінально-виконавчого права розуміють можливість, закріплену законом і гарантовану державою певної поведінки засудженого або використання певних соціальних благ, передбачених юридичними обов'язками посадових осіб установ виконання покарань та інших суб'єктів правовідносин, що виникають у цьому випадку.

Іншими словами, погоджуючись з О. В. Лисоседом, слід зазначити, що зміст суб'єктивного права включає можливість засудженого: а) вільно користуватися соціальними благами в межах, встановлених законом; б) вимагати виконання обов'язків, що відповідають конкретному закону, адміністрацією пенітенціарних органів та установ, іншими суб'єктами кримінального

права та іншими правовідносинами; в) звертатися за захистом свого суб'єктивного права [4, с. 120].

Наступний елемент складової класифікації правового статусу засудженого є законні інтереси. Останні визначаються як бажання засуджених, закріплене законодавством, до конкретних дій щодо отримання певних благ, які задовольняються, як правило, в результаті оцінки посадовими особами органів чи адміністрації пенітенціарних установ ступеня виправлення засудженого [5, с. 78; 6, с. 148].

Іншим елементом є обов'язки засудженого, які встановлені в обов'язкових та заборонних нормах закону мірою їхньої необхідної поведінки під час вироку, забезпечення досягнення цілей останнього, підтримання правопорядку під час служби, поваги до права та законні інтереси засудженого та інших осіб [7, с. 97–98].

Правовий статус засуджених закріплений у Кримінально-виконавчому кодексі України, в якому зазначені основні його засади. Більш детально він знаходить своє відображення в підзаконних нормативних актах Міністерства юстиції України. Так відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5, який затверджує «Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» [8], останні регулюють порядок та умови виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі на певний строк та довічного ув'язнення. Ці Правила є обов'язковими для працівників пенітенціарних установ, засуджених та інших осіб, які відвідують ці установи.

Слід зазначити, що покарання у виді позбавлення волі та довічного позбавлення волі стосується покарань, пов'язаних із виправним впливом на засудженого, і полягають в утриманні засуджених в установах виконання покарань, в яких: а) на засуджених здійснюється психологічний та виховний вплив; б) за особами, які в них перебувають, здійснюється цілодобовий нагляд та постійний контроль за їх поведінкою, що передбачає обмеження прав особистості, свобод та потреб засуджених; в) значно обмежуються права засуджених, встановлюються додаткові обов'язки та заборони, пов'язані з вимушеною необхідністю дотримуватися елементів режиму виконання та відбування покарання; г) залу-

чення засуджених до заходів з їх виправлення та ресоціалізації [9, с. 146]. При цьому слід зазначити, що при обмеженні прав засуджених, встановлення їм своєрідних обов'язків необхідно приділяти особливу увагу дотримання тих прав, які в них залишились. А діяльність у цьому напрямку далека від ідеалу.

Одним з недоліків у діяльності установ виконання покарань є порушення права засуджених на працю. Так за результатами моніторингових візитів Національного превентивного механізму (далі – НПМ), на вебсайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини постійно відзначається неадекватне дотримання прав на гідну працю, зокрема засуджених (ув'язнених): «Умови праці засуджених у Білоцерківській виправній колонії Київської області не відповідає встановленим вимогам» (22 квітня 2019 р.) [10]; «У жіночій колонії в Чернігівській області засуджених утримують у жахливих умовах» (23 липня 2019 р.) [11]. Виявлені порушення норм європейських пенітенціарних правил, зокрема у сфері трудової діяльності засуджених (ув'язнених), фіксуються моніторами національного превентивного механізму. Громадським результатом цієї роботи є пресреліз вебсайту омбудсмена, на якому вказано основні висновки візиту.

У сучасних умовах реформування пенітенціарної системи України в цій сфері необхідність концептуального перегляду праці як засобу виправлення та ресоціалізації, гармонізації правового регулювання праці засуджених як з конституційними положеннями, так і з європейськими стандартами є загальною ниткою.

Не можна не звернути увагу і на питання, пов'язані із застосуванням превентивних заходів співробітниками установ. Так моніторингові візити НПМ Уповноваженого у 2018–2020 роках показали, що факти неправомірного застосування фізичної сили та спеціальних засобів щодо засуджених продовжують мати місце в пенітенціарних установах. Запровадження спеціальних режимів не передбачає відеозйомки всіх етапів та заходів застосування превентивних заходів та діяльності груп швидкого реагування щодо засуджених та ув'язнених, що призводить до численних порушень прав таких осіб. Так, під час моніторингового візиту до Кропивницького слідчого ізолятора (візит відбувся у грудні 2019 р.) велика кількість скарг стосувалась катувань

та жорстокого поводження працівників груп швидкого реагування під час проведення спеціальних заходів у установі – використання стрічки для обмеження руху, побої. Травми, отримані в'язнями, не реєструвалися. Були вжиті заходи для приховування фактичної кількості осіб, які їх прийняли. Постраждалим медична допомога не надавалася. Всього було поранено 82 ув'язнених та засуджених. Лише після втручання Уповноваженого були забезпечені права ув'язнених на медичну допомогу та правовий захист [12].

Певні проблемні питання існують і при забезпеченні права на гідність. Факти принизливого поводження з боку персоналу пенітенціарних установ та загальна кількість засуджених певних категорій, так званих осіб, які мають високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності, носять системний характер. Такі особи змушені перебувати у непридатних приміщеннях, виконувати найбруднішу роботу, постійно відчуваючи вияви жорстокого поводження з боку персоналу та інших засуджених.

На теперішній час гостро стоїть питання щодо створення належних умов тримання, особливо в слідчих ізоляторах та установах виконання покарань, створення умов тримання, які б відповідали національним санітарно-гігієнічним нормам та вимогам міжнародних норм у галузі захисту прав засуджених, створювали безпечні умови перебування в установах відбування покарань [13, с. 205; 14, с. 95]. Проте в межах однієї статті ці питання розкрити неможливо.

Ще одна з гострих проблем дотримання правового статусу засуджених існує у сфері їх медико-санітарного забезпечення. Сьогодні в контексті пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини продовжує стежити за дотриманням прав людини в місцях позбавлення волі. Так, з урахуванням рекомендацій Підкомітету ООН з питань запобігання катуванням (25.03.2020 р. та 07.04.2020 р.) та Переліку принципів щодо поводження з особами, позбавленими свободи в контексті пандемії коронавірусу COVID-19, затвердженого Європейським комітетом проти катувань), такий контроль здійснюється шляхом: моніторингових відвідувань місць

позбавлення волі з метою вивчення стану забезпечення заходів щодо запобігання та розповсюдження гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2; онлайн-моніторинг (телефоном) місць тримання під вартою та надсилання інформаційних запитів до обласних державних адміністрацій та інших суб'єктів, у сфері правового регулювання яких є місця тримання під вартою.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що в Україні правовий статус особи, що відбуває покарання, продовжує порушуватися. До прав, що порушуються, можна віднести право на працю, право на отримання медичної допомоги, право на особисту недоторканність на створення безпечного середовища з належними умовами тримання. На жаль, європейські стандарти та світова позитивна пенітенціарна практика відбування покарання та підтримання правового статусу ув'язненої особи впроваджуються дуже повільно, що не забезпечує реалізації однієї з мети покарання – обмеження особи в певних правах, а не її приниження.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Романов М. В. Законні інтереси засудженого. *Теорія і практика правознавства*. Харків, 2014. Вип. 2 (6). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_36 (дата звернення: 08.09.2021).
3. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–97.
4. Лисодєд О. В. Зміст правового статусу засуджених і його закріплення у Кримінально-виконавчому кодексі України. *Проблеми законності*. Харків, 2007. Вип. 91. С. 119–127.
5. Боднар І. В., Олійник О. І. Умовно-дестрокове звільнення від відбування покарання: окремі питання законодавчої та правозастосовної практики. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 48. С. 77–83.
6. Боднар І. В., Кондратов Д. Ю., Олійник О. І. Відображення елементів прогресивної тюремної системи в законодавстві України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 146–154.
7. Уголовно-исполнительное право: учебник / под ред. И. В. Шмарова. Москва: БЕК, 1996. 418 с.
8. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018р. № 2823/5. Дата оновлення: 04.06.2021.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 08.09.2021).

9. Лисодєд О. В. Еволюція виконання покарання у виді обмеження волі на пострадянському просторі. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* 2012. № 23. С. 145–157.

10. Умови праці засуджених у Білоцерківській виправній колонії № 35 на Київщині не відповідають встановленим вимогам. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/22419-zh-umovi-pratsidlya-zasudzhenix-u-bilotserkivskijvipravnij-koloniii-35/> (дата звернення: 08.09.2021).

11. У жіночій колонії на Чернігівщині засуджених утримують у жахливих умовах. URL: <https://chernigiv.depo.ua/ukr/chernigov/uzhinochiy-kolonii-na-chernigivshchinizasudzhenikh-utrimuyut-uzhakhlivikh-umovakh-201907231000322> (дата звернення: 08.09.2021).

12. Звіт за результатами позапланового моніторингового візиту до Державної установи “Кропивницький слідчий ізолятор”. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/files/marina/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%94%D0%A3%20%20%D0%9A%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%A1%D0%86%D0%97%D0%9E%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%A7%D0%9F%20%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%D1%83.pdf> (дата звернення: 08.09.2021).

13. Боднар І. В., Снітко М. Є. Забезпечення права ув'язнених на особисту безпеку. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2021: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 22–23 квітня 2021 р.)*. Чернігів: Академія ДПтС, 2021. С. 204–207.

14. Боднар І. В. Забезпечення безпеки в установах виконання покарань. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2021. № 1 (12). С. 92–102.

Snitko M.

MAIN VIOLATIONS OF PRISONERS' LEGAL STATUS IN PENITENTIARY INSTITUTIONS OF UKRAINE

The peculiarities of the legal status of a person serving a sentence is considered in the article. The structure of convict's legal status is considered.

The main elements of convicts' legal status include convicts' subjective rights, legitimate interests and responsibilities.

Under convict's subjective right in the science of criminal and executive law they understand the possibility enshrined in law and guaranteed by the state of

convict's certain behavior or the use of certain social benefits provided by the legal obligations of officials of penal institutions and other legal entities.

The author points out that legitimate interests are defined as convicts' desire, enshrined in law, to take specific actions in order to obtain certain benefits, which are usually satisfied as a result of assessment by the officials or administration or administration of penitentiary institutions of a degree of convict's correction.

European standards and the world's positive penitentiary practice of serving a sentence and maintaining prisoner's legal status are being implemented very slowly.

In turn, convict's duties are established in the mandatory and prohibitive norms of the law to the extent of their necessary conduct during the sentence, ensuring the achievement of the latter's goals, maintaining law and order during service, respect for the law and legitimate interests of a convict and others.

The main violations of prisoners' rights in penitentiary institutions of Ukraine are provided. The author considers the basic rights that are violated to be the following: the right to work, the right to receive medical care, the right to personal inviolability, the right to create a safe environment with appropriate conditions of detention. European standards and the world's positive penitentiary practice of serving a sentence and maintaining prisoner's legal status are being implemented very slowly.

Key words: *convict, penitentiary institution, legal status, punishment, Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights, national preventive mechanism.*

References

1. Ukraine (1996), Constitution of Ukraine: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Romanov, M. V. (2014), "Convict's legitimate interests", *Theory and Practice of Jurisprudence*, Vol. 2 No. 6, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_36 (accessed 08 September 2021).
3. Panchyshyn, A. V. (2010), "The concept, characteristics and structure of the category "legal status", *Journal of Kyiv University of Law*, No. 2, pp. 95–97.
4. Lysodied, O. V. (2007), "The content convict's legal status and its enshrinement in the Criminal Executive Code of Ukraine", *Problems of Legality*, Vol. 91, pp. 119–127.
5. Bodnar, I. V. and Oliinyk, O. I. (2018), "Release on parole from serving a sentence: specific issues of legislative and law-enforcement practice", *Journal of Eastern European Law*, No. 48, pp. 77–83.
6. Bodnar, I. V., Kondratov, D. Yu. and Oliinyk, O. I. (2020), "Reflection of the elements of progressive prison system in the legislation of Ukraine", *Bulletin of Criminological Association of Ukraine*, No. 2 (23), pp. 146–154.
7. Shmarov, I. V. (1996), *Criminal and Executive Law: textbook*, BEK, Moscow.

8. Ukraine (2018), On the Approval of the Rules of the Internal Order for Penal Institutions: Order of the Ministry of Justice of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

9. Lysodied, O. V. (2012), “The evolution of the execution of punishment in the form of restraint of liberty at the post-soviet area”, *The issue of fighting against crime*, No. 23, pp. 145–157.

10. The working conditions of convicts in Bila Tserkva Correctional Colony № 35 in Kyiv Region do not meet the established requirements (2019), available at: www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/22419-zh-umovi-pratsi-dlya-zasadzhenix-u-bilotserkivskijvipravnij-koloniii-35/ (accessed 08 September 2021).

11. Convicts are being held in awful conditions in the women’s colony in Chernihiv region, (2019), available at: <https://chernigiv.depo.ua/ukr/chernigov/u-zhinochiy-kolonii-na-chernigivshchini-zasadzhenikh-utrimuyut-u-zhakhlivikh-umovakh-201907231000322> (accessed 08 September 2021).

12. Report on the results of an unscheduled monitoring visit to the State Institution “Kropyvnytskyi Remand Prison” (2019), available at: www.ombudsman.gov.ua/files/marina/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%94%D0%A3%20%20%D0%9A%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%A1%D0%86%D0%97%D0%9E%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%A7%D0%9F%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%D1%83.pdf (accessed 08 September 2021).

13. Bodnar, I. V. and Snitko, M. Ye. (2021), “Ensuring prisoners’ right to personal security”, *Actual Issues of Theory and Practice in the Field of Law, Education, Social and Behavioral Sciences – 2021: materials of International scientific and practical conference* (Chernihiv, April 22–23, 2021), Academy of the SPS, Chernihiv, pp. 204–207.

14. Bodnar, I. V. (2021), “Ensuring security in penitentiary institutions”, *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law*, No. 1 (12), pp. 92–102.

УДК 343.1/13

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03.101

Тарієв С. Р.,

доктор юридичних наук, заслужений юрист України,
завідувач кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та криминології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів Україна,
ORCID: 0000-0001-9338-47-92;

Борисенко А. А.,

студентка 2-го року навчання, ОР «Магістр»,
Навчально-науковий інститут права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-6054-8807

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДГОТОВЧОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У статті на основі аналізу наукових джерел, вітчизняного законодавства, узагальнення практики застосування приписів законодавства розглянуто генезу нормативного регулювання стадії підготовчого провадження як одну із стадій Кримінального процесуального кодексу України.

Окреслено змістовне наповнення нормативних документів, що в різні періоди регулювали цю стадію кримінального процесу. Уточнено значення та мету стадії підготовчого провадження. Визначено місце підготовчого провадження у системі стадій кримінального процесу.

Розкрито поняття і сутність стадій судового провадження, схарактеризовано стадії судового провадження, досліджено еволюцію підготовчого судового провадження в кримінальному процесуальному законодавстві.

Ключові слова: *стадії судового провадження, підготовче судове провадження, еволюція, нормативне регулювання.*

Постановка проблеми. Питання стадії підготовчого судового провадження актуалізувалося на сучасному етапі судово-правової реформи в Україні, який характеризується як докорінною перебудовою вітчизняного інституту судового провадження, так і оновленням моделі кримінального процесу. В умовах сьогодення в середовищі науковців та практиків сформовано запит на переосмислення ролі та правового становища суб'єктиву підготовчому судовому провадження, оскільки попередні наукові напрацювання з цих питань недостатньо відповідають сучасним потребам.

Аналіз останніх досліджень. У юридичній літературі проблематику стадії підготовчого судового провадження частково досліджувались у працях Ю. П. Аленіна, І. В. Гловюк, В. О. Гринюка, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, С. О. Кахновець, В. В. Колодчина, А. В. Лапкіна, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, І. Є. Марочкіна, Н. В. Марчук, Б. Е. Маїлунц, О. І. Медведька, Г. В. Мовчана, Г. А. Ніколайчука, В. Т. Нора, Д. П. Письменного, М. А. Погорецького, М. П. Тахтарова, А. Р. Туманянц, Л. Д. Удалової, О. Г. Шило, В. М. Юрчишина, В. П. Шибіко, М. Є. Шумила та іншими вченими.

Науково-теоретичний аналіз праць учених юристів засвідчує значний науковий інтерес до зазначеної проблематики, водночас, ураховуючи сучасний стан і динаміку розвитку суспільства та держави, їх провідних інституцій, зокрема, органів прокуратури, питання учасників кримінального провадження в підготовчому судовому провадженні потребує новітнього осмислення та вдосконалення через призму здійснення реформування системи органів влади, новітньої кодифікації законодавства.

Мета статті. Дослідити генезу нормативного регулювання підготовчого судового провадження в кримінальному процесуальному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Дотримання прав і свобод людини є однією із найважливіших умов для побудови демократичної держави. Під час здійснення кримінального судочинства це положення набуває особливого значення, оскільки, як слушно зазначив Б. М. Пошва, «саме суд у силу своєї незалежності та відсутності відомчих інтересів у питаннях боротьби зі злочинністю є найбільш надійним гарантом прав особи в кримінальному судочинстві» [1, с. 8]. Стадія підготовчого провадження є однією із новел Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, адже варто зазначити, що змінилася не тільки назва, але і змістовне наповнення цієї стадії кримінального процесу, її завдання та цілі, що потребує ґрунтовного наукового дослідження. Доцільним є розкриття значення та мети стадії підготовчого провадження через призму генезису її становлення та розвитку.

Відання до суду як стадія кримінального процесу була законодавчо закріплена з прийняттям Статуту кримінального судочинства 1864 року [2, с. 15]. «Саме після судової реформи 1864 року здійснення кримінального судочинства зазнало ґрунтових змін, основною з яких стало розділення судової влади та обвинувальної. До цього часу відання до суду як окремої стадії кримінального процесу не існувало. Так, наприклад, у період дії Литовських статутів 1529, 1566 та 1588 років судовий розгляд починався на підставі скарги потерпілого. З появою Статуту кримінального судочинства після закінчення попереднього слідства справа підлягала направленню прокурору окружного суду. Так, відповідно до положень ст. 510 Статуту прокурор, отримавши справу, був зобов'язаний розглянути: 1) чи підлягає справа веденню прокурорської влади; 2) чи проведено слідство із належною повнотою; 3) чи підлягає обвинувачений направленню до суду або справа щодо нього повинна бути припинена або зупинена. У ст. 519 Статуту було вказано на те, що висновок прокурора про відання обвинуваченого до суду повинен бути викладений у формі обвинувального акту. Після цього Судова палата починала розгляд обвинувальних актів або подань про припинення/зупинення кримінального переслідування. Попереднє слідство розглядалося по доповіді одного з членів судової палати щодо приводу справи, переліку слідчих дій. Після висловлювання думки прокурора судової палати виносилося рішення щодо відання справи до суду, припинення справи або про її дослідження» [3, с. 104].

Після отримання справи під час попереднього розгляду справи Окружний суд на підставі доповіді одного з його членів, що признався головою, обговорював такі питання: 1) чи не вимагає справа особливих розпоряджень суду; 2) визначав порядок подальшого провадження. До особливих розпоряджень відносилися такі: призначення підсудному захисника, надання копії обвинувального акта та переліку осіб, що підлягали виклику до суду, вирішення питання про виклик до суду свідків, що не були допитані під час попереднього слідства, залучення перекладача тощо. Відповідно до ст. 548 Статуту під час попереднього розгляду справи невідкладно вирішувалися також усі

порушені скаргами або заявами сторін питання щодо порядку провадження. За наслідками прийнятого рішення судом виносилася ухвала.

Положення Статуту передбачали особливий порядок віддання до суду справ, в яких особа обвинувачувалася у вчиненні державних злочинів. Так, відповідно до п. 13 розд. 2 Статуту після закінчення попереднього слідства зазначена категорія справ надсилалася прокурору судової палати, який, в свою чергу, приймав одне з таких рішень: 1) у випадку, коли справа була підслідна судовій палаті, складав обвинувальний акт або висновок про припинення слідства; 2) у випадку, коли предмет злочину був підслідний особливій присутності Урядовому Сенату, справа підлягала відправленню міністру юстиції. Міністр юстиції, у свою чергу, повинен був впевнитися в тому, що предмет злочину дійсно підсудний Урядовому Сенату, після чого призначав особу з числа прокурорського нагляду для виконання прокурорських обов'язків при особливій присутності (п. 13 розд. 2 Статуту) [2, с. 550].

Таким чином, предметом перевірки матеріалів попереднього слідства під час попереднього розгляду справи була достатність доказів [4, с. 15]. Столітній А. зазначає, що «в подальшому, після прийняття Кримінально-процесуального кодексу УСРР (далі – КПК) 1922 року, стадія відання до суду була трансформована [5, ст. 44]. Так, відповідно до ст. 226 КПК УСРР 1922 року у кримінальних справах, за якими проведення попереднього слідства не передбачалось, прокурор, отримавши матеріал дізнання, розглядав, чи встановлені всі обставини справи, після чого приймав одне із таких рішень: 1) направляв справу для провадження додаткового дізнання; 2) направляв справу для провадження попереднього слідства; 3) припиняв провадження по справі; 4) постановляв про віддання обвинуваченого до суду. Статтею 227 КПК УСРР 1922 року було передбачено, що направлення постанови про віддання обвинуваченого до суду здійснювалося прокурором разом із справою в триденний термін після складання такої постанови» [5, с. 44].

У випадку, коли проведення попереднього слідства було обов'язковим, віддання обвинуваченого до суду здійснювалося

в такому порядку: прокурор, отримавши від слідчого повідомлення про направлення кримінальної справи до суду для припинення, або погоджувався із зазначеним рішенням, або, вважаючи, що справа не підлягає закриттю, звертався до суду із запереченням. При цьому прокурор мав право підтримати особисто своє заперечення під час розпорядчого засідання суду. «Після отримання справи із обвинувальним висновком прокурор приймав одне із таких рішень: 1) визнавши проведене слідство неповним, повертав кримінальну справу слідчому для проведення додаткового розслідування; 2) визнавши, що обставини вчиненого кримінального правопорушення з'ясовані в повному обсязі, але для віддання обвинуваченого до суду немає законних приводів або достатніх підстав, прокурор звертався до суду із пропозицією про закриття справи і у випадку необхідності особисто підтримувати свою пропозицію в розпорядчому засіданні суду; 3) повідомляв суду про свою згоду з обвинувальним висновком (статті 229–233)».

По справам, що надходили безпосередньо до Народного суду, народний суддя особисто виносив постанову про віддання обвинуваченого до суду та призначав справу до слухання. «Кримінальні справи, що направлялися прокурором із постановою про віддання обвинуваченого до суду, призначалися до слухання. Розпорядче засідання призначалося народним суддею або головою трибуналу по таким категоріям кримінальних справ: 1) отриманих від слідчого із постановою про припинення справи; 2) направлених прокурором із погодженням щодо віддання обвинуваченого до суду (статті 237–239)».

Під час розпорядчого засідання судом вирішувалися такі питання: «1) чи достатньо обґрунтовано пред'явлене обвинувачення даними, наведеними у першій описовій частині обвинувального висновку; 2) чи правильно сформульоване обвинувачення відповідно до даних описової частини обвинувального висновку; 3) чи передбачено пред'явлене обвинувачення Кримінальним кодексом і якою саме статтею; 4) чи підлягає зміні перелік осіб, що викликаються в судове засідання. За наслідками розпорядчого засідання судом виносилося рішення у формі ухвали про припинення справи або про направлення її на дослі-

дування, або про затвердження обвинувального висновку і віддання обвинуваченого до суду (статті 240–244). Одночасно відбувався розгляд клопотань про допуск захисника або його призначення; зміну чи обрання запобіжного заходу; роз'єднання кримінальних справ».

Наступним етапом розвитку процедури віддання до суду стало прийняття КПК УРСР 1927 року [6, ст. 167–168]. Основними новелами, що стосувалися віддання обвинуваченого до суду, стали такі: орган дізнання отримав повноваження на безпосереднє направлення кримінальної справи до суду; розпорядче засідання було ліквідовано, з'явилася глава «Підготовчі до суду дії». Повноваження суду щодо підготовчих дій майже повністю дублювали діяльність суду під час розпорядчого засідання за КПК УРСР 1922 року [7]. Так, до компетенції суду на цій стадії відносилися вирішення питання про повернення кримінальної справи на додаткове дізнання; зупинення або закриття кримінальної справи; призначення до розгляду; обрання, скасування чи зміна запобіжного заходу; призначення захисника; розгляд клопотань сторін; тощо (статті 234–235). Принциповою відмінністю повноважень суду під час підготовчих дій за КПК УРСР 1927 року від компетенції суду, що мала місце на етапі розпорядчого засідання за КПК УРСР 1922 року, стало розширення меж судового розгляду: предметом перевірки стала вся кримінальна справа, а не тільки обвинувальний висновок.

Слід звернути увагу на те, що 28 грудня 1960 року було прийнято КПК України, положення якого застосовувались протягом більше ніж 50 років [8]. Відповідно до положень КПК України 1960 року прокурор після отримання кримінальної справи приймав одне із таких рішень: 1) затверджував обвинувальний висновок або складав новий; 2) повертав справу органу дізнання або слідчому із наданням письмових вказівок для провадження додаткового розслідування; 3) закривав справу, склавши про це постанову (ст. 229).

У випадку затвердження обвинувального висновку, постанови слідчого про направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності прокурор надсилав кримінальну справу до суду із

дотриманням правил визначення підсудності (ст. 232). Попередній розгляд кримінальної справи, що надходила до суду, відбувався під час розпорядчого засідання, за наслідками якого суд приймав одне із рішень: віддання обвинуваченого до суду; повернення справи на додаткове розслідування; зупинення провадження по справі; направлення справи за підсудністю; закриття справи. При цьому у ст. 245 КПК України 1960 року з'явилася чітка вказівка на заборону вирішення судом наперед питання про винуватість особи.

У результаті змін, внесених Законом від 21 червня 2001 року № 2533-III, стадію розпорядчого засідання було замінено на попередній розгляд справи суддею, під час якого вирішувалися загальні питання щодо підсудності, наявності підстав для закриття або зупинення кримінальної справи, відповідність обвинувального висновку вимогам КПК України, наявності порушень, що були допущені під час дізнання або досудового слідства, наявності підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, кваліфікації дій обвинуваченого за статтею Кримінального кодексу, яка передбачає відповідальність за більш тяжке кримінальне правопорушення чи для пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було пред'явлено. Відповідно до ст. 241 КПК України 1960 року попередній розгляд кримінальної справи повинен був призначений не пізніше десяти діб, а у разі складності справи – не пізніше тридцяти діб з дня надходження її до суду. Метою стадії попереднього розгляду справи на цьому етапі розвитку кримінального процесуального законодавства стало встановлення межі судового розгляду, перевірка відповідності обвинувального висновку положенням КПК України, підготовка умов для проведення судового засідання.

У подальшому, із прийняттям КПК України 2012 року, попередній розгляд справи суддею трансформовано у стадію підготовчого провадження. Загурський О. Б. констатує, що «в ракурсі тематики цього дослідження доцільним є звернення до положень Модельного кримінально-процесуального кодексу для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 17 лютого 1996 року. Так, попереднє слухання справи полягало у

вирішенні за участю сторін питань, необхідних для призначення судового розгляду. В ході попереднього слухання за участю сторін вирішуються питання: 1) про задоволення заявлених клопотань і відводів або відмову в їх задоволенні; 2) про перелік доказів, що пред'являються в судовому розгляді обвинуваченням і захистом; 3) про виключення з розгляду матеріалів, що не можуть бути визнані доказами; 4) про подальший рух справи. Під час вирішення як письмових, так і усних клопотань та відводів сторін останні мають право висловити свою думку, незалежно від того, клопотання якого учасника процесу розглядається. У разі відмови суду задовольнити клопотання воно може бути повторно заявлено в судовому розгляді» [9, с. 168].

Розглядаючи це питання, зазначимо, що в результаті попереднього слухання суддя приймає одне з таких рішень: 1) про віддання обвинуваченого до суду і призначення судового розгляду; 2) про припинення провадження у кримінальній справі; 3) про зупинення провадження у кримінальній справі; 4) про повернення справи державному обвинувачу для уточнення юридичної кваліфікації пред'явленого обвинувачення; 5) про повернення кримінальної справи для виробництва необхідних слідчих дій; 6) про направлення справи за підсудністю [10, с. 63].

Отже, положення Модельного кодексу досить чітко та повно сформулювали всі необхідні завдання, що мають бути вирішені під час підготовчого провадження, беззаперечно, з метою, щоб до судового розгляду були допущені тільки ті кримінальні провадження, за якими досудове розслідування проведено якісно та без порушень прав та свобод особи.

Вважаємо за доцільне застосувати у КПК України положення щодо надання можливості сторонам провадження заявляти клопотання, беззаперечно, у чинній редакції КПК України таке право обмежено випадками щодо обрання, заміни чи скасування заходу забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжного заходу, обраного стосовно обвинуваченого, здійснення судових викликів конкретних осіб до суду для допиту, витребування доказів.

Стаття 30 КПК України, у кримінальному провадженні правосуддя здійснюється лише судом, згідно з правилами, перед-

баченими КПК України. Відмова у здійсненні правосуддя не допускається. Відповідно до п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України судове провадження – це кримінальне провадження в суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими обставинами чи виключними обставинами [11].

Отримавши для розгляду обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, суд не пізніше п'яти днів із дня надходження до суду призначає підготовче судове засідання, викликає учасників судового провадження: обвинуваченого, його законного представника, захисника, потерпілого, представника потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, представника персоналу органу пробації, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників, особу, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, їх законного представника та захисника, прокурора (ч. 1, 2 ст. 314 КПК).

Згідно зі ст. 314 КПК України у підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: 1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 468–475 цього Кодексу; 2) закрити провадження у випадку встановлення підставою, передбачених пунктами 4–8, 10 частини першої або частиною другою ст. 284 цього Кодексу 9 Пункт 2 частини третьої ст. 314 із змінами згідно із Законом № 2213-VIII від 16.11.2017); 3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам цього Кодексу; 4) надіслати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення невідповідності кримінального впровадження; 5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання

про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; 6) доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь (частина третя ст. 314 доповнено пунктом 6 згідно із Законом № 1492-VIII від 07.09.2016).

У 2016 році у кримінальному провадженні України список суб'єктів кримінального провадження доповнили представником органу пробації (Закон України № 1492-VIII від 07.09.2016).

На підставі ухвали суду з метою забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про міру покарання, представник уповноваженого органу з питань пробації складає досудову доповідь (ст. 314-1 КПК).

Аналіз діяльності органу пробації, а також практика використання досудової доповіді судами першої інстанції свідчить, що під час прийняття рішення судами ігнорується інформація, отримана органами пробації, що, на нашу думку, суперечить засадам верховенства права.

Однак слід вважати, що згідно з ч. 1 ст. 91 КПК України у кримінальному провадженні підлягає доказуванню також обставини, які характеризують особу обвинуваченого, обтяжують або пом'якшують покарання (ч. 1 ст. 91 КПК).

Крім того, в підготовчому судовому засіданні, передбачених цим Кодексом, за власною ініціативою або клопотанням обвинуваченого, його захисника чи законного представника, чи за клопотанням прокурора і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини вирішує питання щодо складання досудової доповіді, про що постановляє ухвалу із зазначення строку підготовки такої доповіді (ч. 5 ст. 314 КПК України) (Статтю 314 доповнено частиною п'ятою згідно із Законом № 1492- VIII від 07.09.2016).

Якщо під час підготовчого засідання не будуть встановлені підстави для прийняття рішень, передбачених пп. 1-4 ч. 3 ст. 314 КПК, суд проводить підготовку до судового розгляду (ч. 1 ст. 315 КПК).

А з метою підготовки до судового розгляду суд: 1) визначає дату та місце проведення судового розгляду; 2) з'ясовує, у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд; 3) з'ясовує питання про склад осіб, які бра-

тимуть участь у судовому розгляді; 4) розглядає клопотання учасників судового провадження про: здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту; витребування певних речей чи документів; здійснення судового розгляду в закритому судовому засіданні; 5) вчиняє інші дії, необхідні для підготовки до судового розгляду (ч. 2 ст. 315 КПК України).

Конституційний Суд (далі – КСУ) за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини 3 ст. 315 КПК України у своєму рішенні № 1-28/2017 від 23 листопада 2017 року визнав неконституційним положення цього речення.

Відповідно до ч. 3 ст. 315 КПК України під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжних заходів, обраних щодо обвинуваченого. Під час розгляду таких клопотань суд додержується правил, передбачених розділом II цього Кодексу. *За відсутності зазначених клопотань сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважають продовженим (третє речення – курсив наш).*

Визнаючи неконституційним третє речення цієї частини, КСУ аргументував, що продовження судом під час підготовчого судового засідання застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо запобіжних заходів у виді домашнього арешту та тримання під вартою за відсутності клопотань прокурора порушує принцип рівності усіх учасників судового процесу, а також принцип незалежності та безсторонності суду, оскільки суд стає на сторону обвинувачення у визначенні наявності ризиків за статтею 177 Кодексу, які впливають на необхідність продовження домашнього арешту або тримання під вартою на стадії судового провадження у суді першої інстанції. Коли суддя за відсутності клопотань сторін (прокурора) ініціює питання продовження тримання обвинуваченого під вартою або домашнім арештом, він виходить за межі судової функції і фактично стає на сторону обвинувачення, що

є порушенням принципів незалежності і безсторонності судової влади (п. 5 п.п. 9 рішення КСУ).

Такі підходи КСУ кореспондуються з рішеннями Європейського Суду у справах «Харченко проти України» від 10 лютого 2011 року, «Ігнатов проти України» від 15 грудня 2016 року, «Шишков проти Болгарії» (п. 66) від 9 січня 2003 року, «Гасе проти Румунії» (п. 40) від 10 червня 2008 року.

Висновок. Стадія підготовчого провадження протягом свого існування зазнала значних змін, беззаперечно, основними завданнями цієї стадії кримінального процесу є створення передумов для швидкого та якісного розгляду кримінального провадження на стадії судового розгляду.

Отже, маємо можливість надати визначення підготовчого провадження. Це – стадія кримінального провадження, на якій суд у відповідному складі за участі: обвинуваченого, захисника, потерпілого його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, прокурора, а за необхідності і інших суб'єктів кримінального провадження, здійснює процесуальну діяльність, яка спрямована на вирішення питання про подальшу можливість розгляду матеріалів кримінального провадження по суті у судовому засіданні та прийнятті під час судового розгляду справедливого та законного рішення.

Список використаних джерел

1. Пошва Б. М. Судовий контроль за дотриманням конституційних прав особи під час досудового розслідування кримінальної справи: практика та проблеми вдосконалення. *Вісник Центру суддівських студій*. 2005. № 4–5. С. 8–15.
2. Устав уголовного судопроизводства 1864 года. Москва. Берлин: Директ-Медия, 2015. 646 с.
3. Замкова Я. В. Виникнення та значення стадії підготовчого провадження у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. № 38 (2). С. 103–106.
4. Якушев Г. Ю. Стадія предання суду по Уставу уголовного судопроизводства 1864 года. *Российское правосудие*. 2014. № 11 (103). С. 12–17.
5. Столітній А. Реалізація прокурором повноважень з виявлення кримінальних правопорушень проти доквілля. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1. С. 41–49.

6. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР: затв. постановою ВУЦВК від 20.07.1927 р. *ЗУ УРСР*. 1927. № 36–38. Ст. 167–168.

7. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 р. URL: <https://sites.google.com/site/igroupteamsite/istoria-derzavi-ta-prava-ukraieni/kriminalnij-kodeks-usrr-1922-r> (дата звернення: 05.10.2021).

8. Кримінально-процесуальний кодекс від 28.12.1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (дата звернення: 05.10.2021).

9. Загурський О. Б. Застосування кримінальних процесуальних норм на стадії підготовчого провадження як важливий елемент судової діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. № 43 (2). С. 167–170.

10. Бабаєва О. В. Досудова доповідь у підготовчому кримінальному провадженні. *Юрист України*. 2018. № 2. С. 61–67.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 04.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/annot/4651-17> (дата звернення: 05.10.2021).

Tahiev S., Borysenko A.

EVOLUTION OF THE PREPARATORY JUDICIAL PROCEEDINGS IN THE CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION

The article deals with the genesis of the preparatory judicial proceedings phases in the criminal procedural legislation. The stages, that took place at different period throughout the history of national criminal trial development are characterized.

The article aims at investigating the specific features of every stage of the preparatory judicial proceedings. Special focus is placed on revealing the essence and purpose of the preparatory judicial proceedings phase.

The paper provides an overview of the Criminal Legislation Statute that caused the reform in the judicial system in 1864; the Code of Criminal Procedure dated 1922, 1927 that resulted in transformation of the pre-trial stage; the Criminal Procedural Code of Ukraine dated 1960, 2012.

The key tasks to be solved at every stage of preparatory judicial proceeding are also outlined. The essence of the stage of preparatory proceedings according to current Criminal Procedural Code is considered.

As the probation agency was included to the parts of the court proceedings, its role in terms of investigating for the court and writing pre-sentence reports (also known as probation reports, the main aim of which is to give information characterizing an offender) at the stage of preparatory judicial proceedings is also highlighted in the paper.

The article also covers main objectives of the court at the preparatory stage; as well as measures to ensure criminal proceedings that may be used at the stage of pre-trial investigation in order to achieve the effectiveness of criminal proceedings. From

the analysis made, it can be affirmed that preparatory judicial proceedings are constantly changing; and its main task is to create prerequisite for resolving criminal proceeding in a legal, fair and efficient manner at the stage of pre-trial hearing.

Key words: *stages of preparatory judicial proceedings, pre-trial proceedings, evolution, statutory regulation.*

References

1. Poshva, B. M. (2005), "Judicial control over the observance of the Constitutional rights of a person during the criminal case pre-trial investigation: practice and problems of improvement", *Scientific herald of Center for Judicial Studies*, № 4–5, pp. 8–15.
2. Statute of Criminal Procedure dated 1864 (2015), Moscow, Berlin: Direct-Media.
3. Zamkov, Ya. V. (2016), "Emergence and significance of preparatory proceeding stage in the criminal process of Ukraine", *Scientific herald of the Uzhhorod National University: series: Law*, Vol. 2, Issue 38, pp. 103–106.
4. Yakushev, H. Yu. (2014), "The stage of bringing to trial according to the Statute of Criminal Procedure of 1864", *Russian Justice*, № 11 (103), pp. 12–17.
5. Stolitnii, A. (2018), "Implementation of the Prosecutor powers to detect criminal offenses against the environment", *Bulletin of the National Academy of Prosecution of Ukraine*, № 1, pp. 41–49.
6. USSR (1927), *Criminal Procedural Code of USSR dated 1927*: Confirmed by the Resolution of the All-Ukrainian Central Executive Committee of July 20, 1927, ZU USSR, № 36–38, pp. 167–168.
7. USSR (1922), *Criminal Procedural Code of USSR dated 1922*, available at: <https://sites.google.com/site/igroupteam/site/istoria-derzavi-ta-prava-ukraieni/kriminalnij-kodeks-usrr-1922-r> (accessed 05 October 2021).
8. USSR (1960), *Criminal Procedural Code dated 28.12.1960*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (accessed 05 October 2021).
9. Zahurskyi, O. B. (2017), "Application of criminal procedural norms at the stage of preparatory proceedings as an important element of judicial", *Scientific herald of the Uzhhorod National University. Series: Law*, Vol. 2, № 43, pp. 167–170.
10. Babaieva, O. B. (2018), "Pre-trial report in the preparatory criminal proceedings. Lawyer of Ukraine", *Lawyer of Ukraine*, № 2, pp. 61–67.
11. Ukraine (2012), *Criminal Procedural Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 13.04.2012 № 4651-VI*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/annot/4651-17> (accessed 05 October 2021).

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.24

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03.115

Куц В. М.,

кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-9227-3775

ЗМІСТ І ФОРМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті доведено, що зміст кримінальної відповідальності утворюють обов'язкові та факультативні її ознаки. Обов'язковими є: а) засудження суб'єкта кримінального правопорушення; б) судимість, зумовлена таким засудженням; в) обмеження або позбавлення прав і свобод засудженого, зумовлене його судимістю. Факультативними є: а) покарання чи його альтернативи; б) додаткові обмеження статусу засудженого, зумовлені покаранням чи його альтернативами. Змістом кримінальної відповідальності зумовлюються її форми.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, зміст кримінальної відповідальності, обов'язкові ознаки, факультативні ознаки, форми кримінальної відповідальності.

Постановка проблеми. Фахівці у сфері правового забезпечення протидії злочинності сходяться в тому, що кримінальна відповідальність залишається основним матеріально-правовим засобом здійснення такої протидії. Незважаючи на виключну роль кримінальної відповідальності, узгодженого розуміння змісту цього кримінально-правового явища не існує. Кожен з його дослідників пропонує власну версію визначення кримінальної відповідальності та її кримінально-правової характеристики. Відсутність консолідованого уявлення щодо змісту кримінальної відповідальності має своїм наслідком різне бачення її форм, що не сприяє забезпеченню їх належного законодавчого закріплення, а втім і очікуваної ефективності їх практичного застосу-

вання. Вказаним вище й зумовлюється актуальність теми пропонуваної публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі кримінальної відповідальності присвячено безліч наукових публікацій. Серед вітчизняних фахівців, які досліджували загально-теоретичні її аспекти, імена таких учених, як: П. П. Андрушко, Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. К. Грищук, О. О. Дудоров, О. В. Козаченко, І. В. Красницький, В. О. Навроцький, В. О. Меркулова, І. І. Митрофанов, А. О. Пінаєв, П. П. Сердюк, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко, А. М. Яценко та інші.

Попри значний теоретичний інтерес до теми, низка її актуальних аспектів залишається невирішеною. Особливо це стосується змісту кримінальної відповідальності та її форм.

Метою статті є обґрунтування можливих шляхів вирішення зазначених проблемних аспектів вказаної теми. Для досягнення цієї мети вирішувались такі основні завдання: на основі офіційно визнаного розуміння кримінальної відповідальності визначено її кримінально-правову природу та зміст, тобто сукупність ознак, якими характеризується вказане явище, що дозволило внести пропозиції щодо визначення форм кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Правовою формою кримінальної відповідальності є санкція кримінально-правової норми, передбачена кримінальним законодавством; індивідуально визначена судом і реалізована уповноваженими органами. За сучасними доктринальними уявленнями кримінальна відповідальність існує в таких вимірах: теоретичному, законодавчому, судовому та виконавчому. У пропонованій статті розглядаються лише перші два з них. Це зумовлено низкою обставин, зокрема, досить високою суперечливістю уявлень щодо змісту і форм кримінальної відповідальності та наявним нині процесом створення проєкту нового Кримінального кодексу України (далі – КК України), в ході якого можливе використання положень цієї публікації.

У дискусії щодо змісту та форм кримінальної відповідальності висловлюється різноманітна аргументація теоретичного характеру [1; 2; 3; 4; 5; 6], але чомусь недооцінюється офіційне визначення цього явища, що витікає з рішення Конституційного

Суду України (далі – КСУ) від 27 жовтня 1999 року № 9 у справі про депутатську недоторканність. Згідно з ним, кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, особливим елементом механізму кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин. Вона полягає в *засудженні* правопорушника обвинувальним вироком суду, що набув законної сили. Природно, що в зазначеній дефініції відображено лише об'єктивні, тобто зовнішні ознаки кримінальної відповідальності, адже суб'єктивні її ознаки, тобто психічні процеси, що відбуваються в інтелектуальній, вольовій та емоційній сферах засудженої особи, виходять за межі предмета кримінального права і мають вивчатись у межах кримінальної психології.

Вказане розуміння кримінальної відповідальності, а також аналіз відповідних законодавчих положень надають підстави для висновку, що об'єктивна сторона її змісту має дві складові: обов'язкову та факультативну.

Обов'язкова полягає в офіційній державно-правовій оцінці судом поведінки особи як кримінально протиправної. Державно-правова оцінка діяння – це не просто констатація його шкідливого характеру, а *засудження* особи, яка його вчинила, обвинувальним вироком суду, тобто публічно-правовий осуд цієї особи та її вчинку. Засудження особи, осуд її вчинку самі по собі містять певний каральний потенціал, незалежно від призначення чи не призначення покарання, адже офіційне від імені держави визнання суб'єкта винуватцем кримінального правопорушення, негативна оцінка його вчинку ганьблять члена суспільства, принижують його соціальний статус і обмежують реалізацію законних інтересів. Такий осуд, по-перше, спроможний викликати позитивні зрушення в правосвідомості засудженого навіть без застосування до нього покарання. Осуд здатний справити запобіжний вплив на осіб, які цінують свій соціальний престиж; по-друге, він здатний задовольнити громадську правосвідомість, обурену фактом вчинення злочину, задовольнити почуття соціальної справедливості.

Засудження особи обвинувальним вироком суду об'єктивно породжує стан *судимості* такої особи, як негативний її правовий стан, що обмежує реалізацію можливостей особистості. На жаль,

законодавець пов'язав судимість не із засудженням, як елементом змісту кримінальної відповідальності, а лише з одним із її факультативних виявів – покаранням. Виходить, що судимість мають лише покарані особи, а засуджені без призначення покарання її не мають. Навряд чи це правильно. У всякому випадку прив'язка судимості до покарання, а не до факту засудження, виглядає не зовсім природною. Насправді (об'єктивно) судимою стає засуджена обвинувальним вироком, а не покарана особа. Особливо яскраво це виявляється у випадках засудження без призначення покарання.

Сприйняття такого розуміння судимості відповідатиме природним уявленням про засудження. За аналогією з тим, що захворівши людина стає хворою, а вбита – мертвою, засуджена в установленому порядку особа автоматично стає судимою. А на який період та з яким «комплектом» обмежень, вирішується законодавцем та судом.

Факультативна складова змісту кримінальної відповідальності полягає у визначенні обвинувальним вироком суду передбачених законом *додаткових* обмежень статусу засудженої особи. Зазначені обмеження частіше за все виявляються у призначенні покарання, але не вичерпуються ним. Крім покарання, вони можуть набути форму примусових заходів виховного чи медичного характеру. Щодо останніх варто зробити застереження: вони можуть згадуватись у контексті розкриття змісту кримінальної відповідальності лише у разі їх застосування на підставі обвинувального вироку суду. Так, суд, засуджуючи обмежено осудного за вчинене кримінальне правопорушення, замість покарання може призначити примусовий захід медичного характеру (ст. ст. 20, 93, 94 КК України), або засуджуючи неповнолітнього за певні кримінальні правопорушення, замість покарання застосовує примусовий захід виховного характеру (ст. 105 КК України).

Якщо ж суд застосовує примусовий захід медичного характеру до неосудного (ч. 2 ст. 19 КК України) чи примусовий захід виховного характеру до особи, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 2 ст. 97 КК України), ці заходи не є кримінальною відповідальністю. Вони

не пов'язані із вчиненням злочину чи кримінального проступку. Це – реакція на суспільно небезпечну поведінку осіб, що вчинили інші кримінальні правопорушення.

У теорії кримінального права щодо розуміння змісту кримінальної відповідальності переважають *інші* погляди. Так, більшість фахівців вважає, що до змісту кримінальної відповідальності судимість не включається, оскільки вона є наслідком такої відповідальності, а не її ознакою. Такий висновок ґрунтується на чинному законі. Але чи досконалим у цій частині є закон? Положення ч. 3 ст. 88 КК України, згідно з яким «особи, засуджені за вироком суду..., визнаються такими, що не мають судимості», виглядає алогічним. Насправді засуджена особа автоматично, тобто за будь-яких обставин, стає судимою, чого не «вловив» законодавець, відображаючи явище судимості в КК України.

Отже, судимість слід визнати обов'язковою ознакою засудження, а не призначення покарання, як це робиться сьогодні. Цю просту істину починають усвідомлювати автори проекту нового КК України. Якщо в ранніх версіях проекту кримінальна відповідальність визначалась, як засоби, застосовані обвинувальним вироком суду щодо особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, то у більш пізніх його версіях йдеться не лише про засудження, як елемент змісту кримінальної відповідальності, але й про судимість.

Таким чином, є підстави вважати, що насправді *судимість*, будучи наслідком не всієї кримінальної відповідальності, а лише її основної і обов'язкової складової – засудження, є *обов'язковою ознакою змісту* кримінальної відповідальності. Проте кримінальної відповідальності без судимості не існує, що слід збагнути законодавцю та відобразити це в КК України. Сприйняття вказаної тези сприяло б удосконаленню розуміння сутності та змісту кримінальної відповідальності.

На жаль, автори проекту нового КК України не поділяють такого розуміння судимості. На їх думку, відображену в тексті проекту, судимість є одним із кримінально-правових засобів впливу на суб'єктів кримінальних правопорушень поряд з покаранням, реституцією, конфіскацією тощо. Навряд чи можливо погодитись з таким розумінням кримінально-правової природи судимості.

Робоча група з підготовки проєкту нового КК України демонструє певну непослідовність, уявляючи судимість одним з кримінально-правових засобів, визначаючи її як правовий стан, в якому перебуває особа, засуджена за вчинення злочину (ст. 3.9.1. Проєкту) і при цьому визнаючи її елементом змісту самої кримінальної відповідальності. Навряд чи певний стан суб'єкта може виконувати роль засобу кримінально-правового впливу на нього. Він (стан) очевидно є результатом засудження, а не його засобом.

Отже, *зміст* кримінальної відповідальності у власному її сенсі складають, по-перше, *обов'язкові* її ознаки: а) засудження факту вчинення кримінального правопорушення та його суб'єкта; б) судимість, зумовлена таким засудженням; в) обмеження або позбавлення прав і свобод засудженого, зумовлене його судимістю; по-друге, *факультативні* її ознаки: а) покарання чи його альтернативи у виді примусових засобів медичного або виховного характеру тощо; б) додаткові обмеження статусу засудженого, зумовлені покаранням чи його альтернативами.

До змісту кримінальної відповідальності інколи включається так звана позитивна відповідальність. Критикуючи таку позицію, слід зазначити, що правомірна поведінка особи, в тому числі й дотримання кримінально-правових заборон, реалізується поза межами кримінальної відповідальності. Вчення про позитивну кримінальну відповідальність як результат механічного перенесення до сфери кримінального права філософської концепції позитивної соціальної відповідальності, тобто відповідального ставлення людини до своєї соціально значущої поведінки, ґрунтується на невинуватій підміні понять: відповідальністю названо те, що фактично є належною, узгодженою з вимогами права й моралі поведінкою індивіда.

Наслідком правомірної поведінки має бути заохочення, а не відповідальність, застосування якої соціумом оцінюється негативно. Атрибутивною ознакою кримінальної відповідальності є засудження, не притаманне так званій позитивній відповідальності. Дотримуватись кримінально-правових приписів зобов'язані всі, а відповідати – лише винні в їх порушенні. До того ж, юридична відповідальність, у тому числі кримінальна,

регулюється правовими нормами, а так звана позитивна відповідальність – нормами моралі.

Теорія позитивної кримінальної відповідальності пов'язана з перебільшенням ролі примусу в регулюванні відносин у суспільстві. Насправді більшість людей не вчиняють кримінальних правопорушень не через загрозу відповідальності. Законслухняна поведінка є нормальною, природною поведінкою людини в суспільстві, переважно зумовленою «внутрішнім світом» особистості, її переконаннями та емоційним станом. До того ж, правовий обов'язок не вчиняти кримінальних правопорушень має своїм першоджерелом не КК України, а Конституцію України, відповідно до ст. 68 якої кожен зобов'язаний неухильно додержуватись законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Не витримує критики й існуюча в теорії позиція, що поняттям кримінальної відповідальності охоплюються всі засоби кримінально-правового реагування на вчинення кримінального правопорушення. Національне кримінальне законодавство демонструє протилежну тенденцію. Так, Загальна частина КК України містить розділ XIV з промовистою назвою «Інші заходи кримінально-правового характеру». Постає запитання: «інші» стосовно чого? Зрозуміло, що до кримінальної відповідальності, тобто такі, які не охоплюються її змістом. Крім того, запроваджуються все нові й нові засоби такого реагування, не пов'язані із засудженням особи за вчинення кримінального правопорушення, тобто такі, що не містять ознак кримінальної відповідальності, наприклад, обмежувальні заходи щодо осіб, які вдаються до домашнього насильства (розділ XIII-І Загальної частини), заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV-І Загальної частини) тощо.

З'ясування змісту кримінальної відповідальності надає можливість визначення її форм, а також співвідношення між нею та іншими засобами кримінально-правового реагування на вчинення кримінального правопорушення, такими як «звільнення» від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного або виховного характеру поза межами такої відповідальності тощо.

Щодо *форм* кримінальної відповідальності небезпідставною є заснована на чинному законодавстві гіпотеза про існування *двох* їх: 1) засудження без призначення покарання, тобто без додаткових обмежень статусу засудженої особи; 2) засудження з призначенням покарання, тобто з додатковими обмеженнями її статусу. У свою чергу, кожна із зазначених форм поділяється на низку видів та різновидів, передбачених розділами XI та XII Загальної частини КК України. На відміну від традиційного підходу, за якого в тексті КК України, а, відповідно, і в науково-навчальних виданнях перше місце відведено більш жорсткій формі кримінальної відповідальності (засудження з призначенням покарання), в новому Кодексі доцільно спочатку визначити менш жорстку її форму – засудження без призначення покарання. Вказаний підхід відобразить реалізацію принципу гуманізації кримінально-правового реагування на вчинення кримінальних правопорушень не лише на словах, але й на ділі. Акцент на більш м'якій формі кримінальної відповідальності є своєрідним закликком звертатись у першу чергу саме до такої форми реагування на вчинене кримінальне правопорушення і лише за неможливості її застосування вдаватись до другої форми кримінальної відповідальності, що зводиться до покарання.

Не існує підстав визнавати формою кримінальної відповідальності так зване звільнення від неї, а насправді – відмову від застосування кримінальної відповідальності, регламентоване Розділом IX Загальної частини КК України і низкою статей Особливої його частини. У разі так званого звільнення від кримінальної відповідальності держава з різних міркувань відмовляється від свого права піддати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, осуду і тим більше примусу, передбачених кримінальним законом. Це дає підстави стверджувати, що «звільнення» від кримінальної відповідальності є різновидом *інших засобів* кримінально-правового реагування, а не виявом відповідальності [7, с. 269].

Щодо *співвідношення* між кримінальною відповідальністю та іншими засобами реагування на вчинення кримінального правопорушення слід зазначити, що вони, по-перше, є видами певного роду, частинами цілого, а саме, державно-правового

реагування на вчинення кримінально протиправного діяння; по-друге, вони співвідносяться як суміжні, а не тотожні явища.

Висновки. Визначення змісту і форм кримінальної відповідальності має засновуватись на офіційному її розумінні, відображеному в рішенні КСУ про депутатську недоторканність. При цьому судимість слід визнавати обов'язковою ознакою змісту кримінальної відповідальності, а не правовим наслідком останньої.

Подальші наукові розвідки за означеною темою в умовах активної діяльності з розробки проекту нового КК України мають спрямовуватись на пошук оптимальних засобів юридичної техніки законодавчого закріплення поняття та змісту кримінальної відповідальності, її форм та видів, а також підстав та умов настання.

Список використаних джерел

1. Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. 2-ге вид., переробл. і доповн. Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права, 2013. 768 с.

2. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культурно-антропологічний вимір: монографія. Миколаїв: Іліон, 2011. 504 с.

3. Красницький І. В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз: монографія. Львів: ЛДУВС, 2008. 232 с.

4. Меркулова В. О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти: монографія. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. 225 с.

5. Митрофанов І. І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності: монографія. Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2010. 520 с.

6. Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: монографія. Харків: Ніка Нова, 2014. 388 с.

7. Куц В. М. Звільнення від кримінальної відповідальності та перспективи його законодавчого врегулювання. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 267–270.

Kuts V.

CONTENT AND FORMS OF CRIMINAL LIABILITY

The article argues the content of criminal liability is formed by its mandatory and optional features. The obligatory features are: a) conviction of the subject of the criminal offense; b) a criminal record for such a conviction; c) restriction or deprivation of the rights and freedoms of the convict due to his criminal record. The

optional features are: a) punishment or its alternatives; b) additional restrictions on the status of the convict due to punishment or its alternatives.

The content of criminal liability determined its forms. The article distinguishes two of the forms: 1) conviction without sentencing; 2) conviction with sentencing. Each of them is divided into a number of species and varieties. In contrast to the traditional approach, in theory and practice, priority is given to less severe forms of criminal liability (convictions without sentencing). This will testify to the implementation of the humanism principle of criminal liability not only literally but also in deeds.

There is no reason to recognize the so-called release from it as a form of criminal liability. On its application, the court waives its right to convict a person, and so without conviction criminal liability is impossible. Thus, exemption from criminal liability is a form of other means of criminal legal regulation, and not a manifestation of liability.

The definition of the content and forms of criminal liability should be based on its official understanding, reflected in the decision of the Constitutional Court of Ukraine on parliamentary immunity. In this case, a criminal record should be recognized as a mandatory feature of the content of criminal liability, and not a legal consequence of the latter.

Key words: criminal liability, content of criminal liability, mandatory features, optional features, forms of criminal liability.

References

1. Hryshchuk, V. K. (2013), *Philosophical and legal understanding of human responsibility*: a monograph. 2nd ed., Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi.
2. Kozachenko, O. V. (2011), *Criminal legal measures: cultural and anthropological dimension*: monograph, Ilion, Mykolaiv.
3. Krasnytskyi, I. V. (2008), *Criminal liability as an institute of criminal law of France and Ukraine: a comparative analysis*: monograph, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv.
4. Merkulova, V. O. (2007), *Criminal liability: some theoretical and socio-legal aspects*: monograph, Odessa Law Institute of Kharkiv National University of Internal Affairs, Odessa.
5. Mitrofanov, I. I. (2010), *Theoretical problems of the mechanism of realization of criminal liability*: monograph, Private Enterprise Shcherbatykh O.V., Kremenchuk.
6. Iashchenko, A. M. (2014), *Application of measures of criminal legal nature*: monograph, Nika Nova, Kharkiv.
7. Kuts, V. M. (2021), “Releasing from criminal liability and prospects for its legislative regulation”, *Journal of Kyiv University of Law*, № 2, pp. 267–270.

УДК 343.851

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03.125

Максименко М. І.,

начальник Чернігівського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-6442-7316

ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ЕКСПЕРТА В БОРОТЬБІ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

У статті вказано на необхідність покращення стану використання спеціальних знань при боротьбі зі злочинністю. Проведено аналіз історичного аспекту використання спеціальних знань у діяльності з боротьби зі злочинністю та виділено такі етапи розвитку цієї діяльності: зародження криміналістичних знань у Стародавньому світі; розвиток експертно-криміналістичних знань за доби Середньовіччя та раннього Нового часу; становлення експертної криміналістики як наукової дисципліни у Новий час.

Ключові слова: спеціальні знання, злочин, дактилоскопія, фотографування, судова експертиза, боротьба зі злочинністю.

Постановка проблеми. Негативні зміни в якісних та кількісних показниках злочинності, особливо стосовно тяжких та особливо тяжких злочинів, створюють передумови для збільшення кількості осіб, які повинні утримуватись в установах виконання покарань. Проте на теперішній час кількість установ виконання покарань зменшується у зв'язку зі зменшенням кількості осіб, засуджених до покарань, пов'язаних з позбавленням волі. А це може означати тільки одне – якість розслідування кримінальних правопорушень погіршується, кількість та якість кримінальних проваджень, які доходять до суду зменшується. Не останню роль у цій негативній тенденції відіграє і стан застосування спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних проваджень. Покращення стану справ у цій сфері позитивно вплине на загальний стан боротьби зі злочинністю, а розробка нових методик використання спеціальних знань повинна будуватись на історичних базисах їх застосувань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема наукової розробки використання спеціальних знань у процесі боротьби зі злочинністю була предметом дослідження таких вітчизняних учених, як Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, М. І. Бажанов,

І. О. Бандурка, О. М. Бандурка, І. В. Боднар, А. А. Вознюк, В. О. Глушков, О. М. Гумін, С. М. Гусаров, Л. М. Давиденко, Ю. Б. Данильченко, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, І. М. Копотун, О. М. Литвинов, Г. А. Матусовський, В. В. Лунєєв, А. А. Му́зика, В. І. Павликівський, М. І. Панов, М. С. Пузирьов, О. П. Снігерьов, В. В. Сокурєнко, Г. О. Спідина, О. О. Степанченко, Є. Л. Стрельцов, С. Р. Тагієв, І. Я. Фрідман, П. Л. Фріс, В. В. Шаблістий, М. Г. Щербаковський, В. Ю. Шепітько, О. О. Юхно, І. С. Яковець, Н. М. Ярмиш, А. М. Ященко та ін. Однак більшість науковців розробляли один або декілька фрагментів порушеної проблематики, не вирішуючи проблему в комплексному, інтегрованому вигляді.

Метою статті є розробка класифікаційних історичних періодів використання спеціальних знань під час здійснення діяльності, пов'язаної з боротьбою зі злочинністю.

Виклад основного матеріалу. Криміналістичні та кримінологічні знання формувалися в межах процесу (процедури), який був притаманний суспільству в певний період його розвитку. Безумовно, поява кримінологічних та криміналістичних засобів, прийомів і методів була пов'язана з виникненням та подальшою еволюцією форм правосуддя, розшукової та експертної практики.

Історію експертно-криміналістичної думки у світі можна умовно розподілити на такі етапи.

Перший етап – зародження криміналістичних та кримінологічних знань у Стародавньому світі.

Виникнення кримінологічних та криміналістичних знань, а разом з тим і прообразу експертної служби, було зумовлене появою найдавніших держав Стародавнього світу та необхідністю кодифікації права. Фіксація перших злочинів, а разом з тим і відповідальності за їх скоєння, зумовила запровадження у практику спеціальних правил і методів щодо розслідування та розкриття злочинів, встановлення злочинців, протидії їх злочинним виявам.

Отже, вже за доби Стародавнього світу виникли спеціальні органи, покликані розслідувати злочини. Суб'єктами розслідування кримінальних справ були певні чиновники, які під час слідства повинні були розкривати окремі види злочинів, встановлювати істину, виявляти причини та умови їх вчинення. Зо-

крема, у стародавньому Єгипті розслідуванням кримінальних справ займалися чиновники, писці та судді.

У своїй діяльності ці чиновники керувалися переважно життєвим досвідом і здоровим глуздом. Проте вже у Стародавньому світі виникли прообрази криміналістичних методів слідства, які відображали стан розвитку тодішньої науки. У стародавньому Китаї, наприклад, застосовували методи, які спиралися на знання про фізіологічний стан людини. Зокрема, підозрюваному у вчиненні злочину на кінчик язика клали жменьку рису. Людину визнавали злочинцем, якщо рис залишався сухим. Підставою для таких висновків слугувало припущення, що у винної особи від хвилювання не виділяється слина.

Аналізуючи подібного роду практики, сучасний криміналіст О. Я. Баєв висловив думку, що, попри певну примітивність цього методу, він містив зародки наукового знання. Він вказав на те, що подібні практики можна вважати прообразом встановлення істини на підставі психофізіологічних реакцій людини, що знайшло своє застосування, наприклад, у сучасних поліграфіях [1, с. 18].

У найдавніших збірках законів Стародавнього світу – законах вавилонського царя Хаммурапі (близько 1792–1750 рр. до н. е.) та Законах XII Таблиць стародавнього Риму (близько 451–450 рр. до н. е.) і містилися певні рекомендації щодо процесу кримінального провадження, які стосувалися збирання, аналізу та оцінки доказів судом. Проте всі вони мали окремий, розрізнений характер, а як методи розслідування широкого застосування набули певні присяги, отримали поширення випробування вогнем, водою, завдання тілесних ушкоджень, клеймування, як метод запобігання подальшим злочинам.

Початковою формою застосування криміналістичних знань була діяльність спеціальних професійних об'єднань людей, які займалися розшуком злочинців та розслідуванням злочинів. Так, у стародавній Індії розшуком злочинців займалася особлива каста слідопитів, які отримали назву «Кхої». У кодексі законів стародавньої Індії – так званих «законах Ману» розслідування злочинів часто порівнювалося із діями мисливця, який знаходить здобич за слідами крові. Відображенням цього став той факт, що

в подальшому в Австралії слідопити-«трекери» розшукували викрадених домашніх тварин і злочинців за слідами.

Уже в державах Стародавнього світу під час розслідування злочинів та здійснення правосуддя застосовували спеціальні знання в галузі медицини. Давньогрецький лікар Гіппократ (460–370 рр. до н. е.) у своїх працях вперше порушив питання, які в подальшому набули застосування і в сучасній експертній практиці: аборт, строки зачаття, життєздатність недоношених немовлят, оцінка тілесних ушкоджень тощо. На підставі норм «Законів XII Таблиць (стародавній Рим) вимагалася присутність лікаря під час розгляду справ про померлих насильницькою смертю, визначення «законності» пологів, встановлення опікунства над божевільними. У кодексі візантійського імператора Юстиніана (VI ст.), що діяв на території Візантійської імперії, були порушені питання про отруєння, визначення віку, строки вагітності тощо.

Другий етап – розвиток експертно-криміналістичних знань за доби Середньовіччя та раннього Нового часу.

Подальший розвиток експертно-криміналістичної справи набув подальшого розвитку у зв'язку з розповсюдженням теорії та практики інквізиції. Особливого поширення методи дізнання та розслідування набули з огляду на поширення справ про чаклунство, зв'язки з потойбічними силами тощо. Інквізитори як метод викриття злочинців широко застосовували випробування водою. Наприклад, жінкам, яких запідозрювали у зв'язках з нечистою силою, зв'язували руки і кидали у воду. Якщо жінка випливала, то це означало, що вона відьма і тому підлягала страті на вогнищі.

Проте в діяльності алхіміків, лікарів та фармацевтів доби Середньовіччя простежуються і певні раціональні знання. Вони навчилися виявляти сліди деяких отруйних речовин у харчах, напоях та в організмі людини, що, таким чином, поклало початок зародженню теорії й практики токсикологічної експертизи.

Залучення професійних лікарів як експертів, покликаних вирішувати питання, пов'язані з проведенням слідчих дій, бере свій початок від Lex Carolina – Кримінального кодексу імператора Священної Римської імперії Карла V 1532 р. Згідно з цим Кодексом, судді мали право залучати лікарів до досліджень мертвих тіл у випадку вбивств, дітовбивств, підозри на отруєння, у

разі заподіяння тілесних ушкоджень та застосування тортур до поранених і хворих [2].

У другій половині XVI ст. відомий французький хірург Амбруаз Паре опублікував трактат, в якому були проаналізовані різноманітні питання судово-медичної експертизи (дослідження ушкоджень), приведена їх судово-медична кваліфікація (повішення, удавлення зашморгом, утоплення, отруєння «чадним газом», ураження атмосферною блискавкою, визначення строків вагітності, бальзамування трупів тощо), наведені як приклади зразки судово-медичних актів. У 1690 р. у дослідженні німецького професора з Лейпцига Йоганна Бона «Основи судової медицини» було вперше запроваджено до наукового обігу термін «судова медицина» [3, с. 12].

До речі, слід зазначити, що багато сучасних наукових знань про вплив отрут на організм людини базується на даних, отриманих у цей період розвитку людства.

У XVI–XVII ст. виникає і набуває розвитку почеркознавча експертиза. У 1570 р. у Парижі була заснована Корпорація майстрів-почеркознавців, які спеціалізувалися на вивченні та ідентифікації підписів. У 1595 р. вони отримали від короля Генріха IV патент на право провадження почеркознавчих експертиз. У 1604 році у Франції була опублікована праця Р. Денеля «Поради із розслідування підроблених рукописів і порівняння почерків для того, щоб вміти бачити і виявляти всілякі підробки...» [4, с. 225].

У 1665 р. у Парижі побачило світ дослідження Ж. Равено «Трактат про дослідження письма». Але вже у 1670 р. на підставі ухвали суду ця праця була знищена, оскільки злочинці потенційно могли використати наведені дані для підробки документів. Однак уже через три роки книга вийшла другим виданням [5].

Третій етап – становлення експертної криміналістики як наукової дисципліни у Новий час, використання спеціальних знань експертів не тільки для розслідування злочинів, а і в діяльності, пов'язаній з їх запобіганням. Цей етап характеризується початком систематизації наукових, спеціальних знань експерта в цих сферах діяльності.

Так, наприкінці XVII – на початку XIX ст. були опубліковані перші наукові праці Мальпігія (1687 р.), Б. З. Альбінуса (1764 р.),

Пуркінє (1823 р.), які були присвячені вивченню пальцевих візерунків руки людини. У 1775–1778 рр. німецький вчений І. К. Лафатер видав дослідження «Фізіогномічні фрагменти», в якому намагався зіставити мову, ходу і почерк людини. У XVII ст. побачили світ перші наукові хімічні дослідження, за допомогою яких відбувалося встановлення різних видів отрут. Одночасно відбувалося проведення хімічних експертиз, за допомогою яких усілякі знахарі та чаклуни вивчали властивості різних трав і рослин. До цього часу належать і першопочатки психіатричних експертиз, які проводили переважно ченці [6, с. 191].

На початку XIX ст. відбулося нагромадження значного обсягу знань із судової медицини. У 1819 р. у Німеччині був надрукований бібліографічний збірник, що містив назви 2980 робіт у галузі судової медицини, опублікованих у XVI–XVIII ст., у тому числі і низка керівництв. Досягнення судової медицини позитивно вплинули на розвиток інших напрямів судової експертизи, сприяли формуванню системи криміналістичних знань.

У середині – наприкінці XIX ст. відбувався бурхливий розвиток криміналістичних знань. У цей час активно розвиваються наукові дослідження засобів боротьби зі злочинністю, зароджується криміналістика, набуває подальшого розвитку судова експертиза.

Передумовою для виокремлення й подальшої еволюції криміналістичної науки стала поява в XIX ст. у Німеччині, Франції, Англії, США та інших країнах нового на той час феномена – професійної й організованої злочинності. Причинами її появи стало стрімке зростання промислового виробництва на основі досягнень науки і техніки, лібералізація суспільного життя, урбанізація та такі фактори, як послаблення патріархальних устоїв; люмпенізація і збагачення громадян; концентрація капіталу; постійний ризик як норма підприємницької діяльності, нездатність каральних органів протистояти озброєній новітніми засобами зв'язку, транспорту та іншої техніки злочинності, яка застосовувала також наукоємні методи вчинення і приховування злочинів. Усі зазначені фактори вимагали об'єднання зусиль правоохоронців і науковців та створення нової галузі знань – криміналістики, використання її спеціальних знань для розслідування злочинів та їх запобігання.

Як самостійна наука криміналістика зародилася наприкінці XIX ст. Її засновниками вважаються французький учений Альфонс Бертільйон (1853–1914) та австрійський професор Ганс Гросс (1847–1915). На підставі їх праць та внаслідок діяльності низки поліцейських та судових чиновників і вчених наприкінці XIX – на початку XX ст. відбулося остаточне оформлення підвалин нової науки. До її основних завдань належали: розроблення і вдосконалення засобів кримінальної (криміналістичної) реєстрації та розшуку злочинців; розробка наукових методів дослідження речових доказів; розробка і систематизація прийомів і методів організації й планування розслідування злочинів, прийомів і методів виявлення, фіксації й використання доказів [7, с. 212–219].

У 1910-х роках XX ст. в Європі, США, країнах Центральної і Південної Америки (Бразилія, Чилі, Болівія, Аргентина, Перу, Парагвай, Уругвай та інші) дактилоскопічні дослідження набули більшого поширення в порівнянні з антропометричними. Проте нові методи не одразу здобули визнання, оскільки відбитки пальців не відразу почали визнавати доказом у суді. Ставлення до нового методу ідентифікації особи змінилося після достатньо резонансного прецеденту, коли у США у 1906 р. завдяки відбиткам пальців вдалося встановити особу відомого злодія Джеймса Джонса (відомого також як Даніель Нолан та Генрі Джонсон), який мав більше десяти судимостей за крадіжки в готелях Великої Британії. Після цього безперечного успіху криміналістів ідентифікація за відбитками пальців швидко набула визнання і популярності, але лише через п'ять років відбитки пальців у США почали визнавати в суді як докази.

Значного розповсюдження в сучасній криміналістиці набула також ідентифікація особи за допомогою фотознімків. Фотографування було винайдене в першій половині XIX ст., його винахідниками вважаються Жозеф Нісфоро Ньепс, Луї Жак Дагер і Фокс Талбот. У січні 1839 р. на засіданні Паризької академії наук виступив Домінік Ф. Араго з доповіддю, в якій розкривалася сутність винаходу Дагера (закріплення зображення, отриманого на срібній пластинці за допомогою парів йоду). Ця подія стала початком відліку історії фотографії та її широкого засто-

сування у всіх сферах життя. Подальшим кроком в еволюції фотографії став описаний Талботом спосіб закріплення зображення за допомогою хлористого срібла.

Впровадження у криміналістичну науку методів дослідження речових доказів відбулося завдяки науковим розробкам Є. Ф. Буринського (Російська імперія), Рудольфа Рейсса (Швейцарія), Едмонда Покара (Франція), Ван Леддена Гульзебоша (Голландія), Роберта Гейндля (Німеччина) та інших. Наприклад, Є. Ф. Буринський винайшов і застосував на практиці метод підсилення контрастів і виділення кольору, що спричинило подальше вдосконалення у справі дослідження документів.

У 1910 р. Едмонд Локар заснував поліцейську лабораторію в Ліоні. Таким чином, уперше в одній установі відбулося об'єднання криміналістичних і наукових методів дослідження. Локар Е. розпочав свої наукові студії з хімічних досліджень слідів пилу, поступово розширюючи діапазон досліджень і науковий інструментарій. Вагоме місце у його дослідах посідало вивчення чорнила і паперу, що знайшло застосування під час вивчення та ідентифікації документів. У лабораторії Е. Локара відбувалася також співпраця хіміків і фахівців з клінічних патологій [8].

У подальшому розвиток криміналістики як науки набуває більш системний характер, створюються криміналістичні школи, які розробляють певні методики використання спеціальних знань, їх узагальнюють та впроваджують у практичну діяльність правоохоронних органів.

Висновки. Як висновок слід вказати, що умовно розвиток криміналістики як науки тісно пов'язаний з розвитком використання спеціальних знань у процесі розслідування злочинних діянь та їх запобігання. Цей процес можна поділити умовно на такі етапи: зародження криміналістичних знань у Стародавньому світі; розвиток експертно-криміналістичних знань за доби Середньовіччя та раннього Нового часу; становлення експертної криміналістики як наукової дисципліни у Новий час. Враховуючи це, слід вказати, що криміналістика як наука сформувалась у зв'язку з прагненням людини залучити спеціальні знання до процесу доказування злочинного діяння, запобігання вчи-

нення їх у подальшому, компіляції та апробації спеціальних знань, які використовувались у боротьбі зі злочинністю.

Список використаних джерел

1. Баев О. Я. Основы криминалистики: курс лекций. Москва: Экзамен, 2009. 320 с.

2. Каролина: Уголовно-судебное уложение Карла V. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XVI/1520-1540/Karolina/pred2.phtml?id=12391> (дата звернення: 17.10.2021).

3. Основы судовой медицины: навчально-методичний посібник / Л. Л. Голубович та ін. Харків: ФОП Бровін О.В., 2021. 535 с.

4. Будзієвський М. Ю. Історичний аналіз виникнення криміналістичного документознавства. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 224–230. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2037/1/%d0%91%d1%83%d0%b4%d0%b7%d1%96%d1%94%d0%b2%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9%20%d0%9c.%20%d0%ae.pdf> (дата звернення: 17.10.2021).

5. Почеркознавча експертиза – один із найскладніших та цікавих видів експертного дослідження / Черкаський НДЕКЦ МВС. URL: <https://ndekc.ck.ua/novini/112-pocherkoznavcha-ekspertiza-odin-z-nayskladnshih-ta-ckavih-vidv-ekspertnogo-dosldzhennya.html> (дата звернення: 17.10.2021).

6. Юсупов В. В. Сліди пальців рук: історія виявлення, фіксації, дослідження. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 190–201. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1911/1/%d0%ae%d1%81%d1%83%d0%bf%d0%be%d0%b2%20%d0%92.%d0%92..pdf> (дата звернення: 17.10.2021).

7. Чисніков В. М. Альфонс Бертільйон – основоположник «наукової поліції» (до 160-річчя з дня народження). *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 212–219. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2035/1/%d0%a7%d0%b8%d1%81%d0%bd%d1%96%d0%ba%d0%be%d0%b2%20%d0%92.%20%d0%9c..pdf> (дата звернення: 17.10.2021).

8. Локар Эдмонд (Edmond Locard). Конгресс криминалистов. URL: <https://crimcongress.com/portretnaya/lokar-edmon/> (дата звернення: 17.10.2021).

Maksymenko M.

ORIGINS OF ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE USE OF SPECIAL EXPERT KNOWLEDGE WHILE FIGHTING AGAINST CRIME

The author of the article points out that the quality of the investigation of criminal offenses is deteriorating, the number and quality of criminal proceedings reaching the court is declining. Not the least role in this negative trend is the state of special knowledge applying. That is why it is necessary to improve this activity direction.

In the article the author analyzes the historical aspect of special knowledge using while fighting against crime and identifies the following stages of development of such activities: the emergence of forensic knowledge in the ancient world; development of forensic knowledge during the Middle Ages and early modern times; formation of expert criminology as a scientific discipline in modern times.

The first stage is characterized by inconsistency in applying special knowledge while fighting against crime, an attempt to develop certain methods of crimes detecting. Often, these techniques were based on person's psychophysiological reactions, using the knowledge of a person obtained through the usual activities not related to the investigation and crime prevention.

The second stage is characterized by the emergence of forensic knowledge, the creation of areas of forensic research, especially in the medical field and in the field of document research, as at that time was widespread concealment of murders using toxic substances and counterfeiting banknotes, bills, wills, etc.

The third stage is characterized by the formation of forensic science as a scientific discipline, the use of special expert knowledge not only in order to investigate crimes, but also while carrying out activities related to their prevention. This stage is characterized by the start of systematization of expert's scientific, special knowledge in these areas, the transition from church to social paradigm of crime, outlining the requirements for legislation as acts that protect the population, not its ruling elite.

In future, the development of criminology as a science becomes more systematic, forensic schools are created, that develop certain methods of using special knowledge, generalize them and implement them in the practice of law enforcement agencies.

Key words: *special knowledge, crime, dactyloscopy, photography, forensic examination, fighting against crime.*

References

1. Bayev, O. Ya. (2009), *Fundamentals of Criminology: a course of lectures*, Ekzamen, Moscow.
2. *Karolina: Criminal law of Charles V*, available at: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XVI/1520-1540/Karolina/pred2.phtml?id=12391> (accessed 17 October 2021).
3. Holubovych, L. L. (2021), *Fundamentals of forensic medicine: a textbook*, Private Entrepreneur Brovin O.V., Kharkiv.
4. Budziievskiy M. Yu. (2013), "Historical analysis of the emergence of forensic document science", *Forensic Bulletin*, No. 1 (19), pp. 224–230, available at: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2037/1/%d0%91>

[%d1%83%d0%b4%d0%b7%d1%96%d1%94%d0%b2%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9%20%d0%9c.%20%d0%ae.pdf](#) (accessed 17 October 2021).

5. Handwriting examination is one of the most complex and interesting types of expert research: Cherkasy SRECC MIA, available at: <https://ndekc.ck.ua/novini/112-pocherkoznavcha-ekspertiza-odin-z-nayskladnshih-ta-ekavih-vidv-ekspertnogo-doslzhennya.html> (accessed 17 October 2021).

6. Yusupov, V. V. (2015), “Fingerprints: history of detection, fixation, research”, *Forensic Bulletin*, No. 2 (24), pp. 190–201, available at: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1911/1/%d0%ae%d1%81%d1%83%d0%bf%d0%be%d0%b2%20%d0%92.%d0%92..pdf> (accessed 17 October 2021).

7. Chysnikov V. M. (2013), “Alphonse Bertillon is the founder of the “scientific police” (to the 160th anniversary of his birth)”, *Forensic Bulletin*, No. 1 (19), pp. 212–219, available at: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2035/1/%d0%a7%d0%b8%d1%81%d0%bd%d1%96%d0%ba%d0%be%d0%b2%20%d0%92.%20%d0%9c.pdf> (accessed 17 October 2021).

8. *Edmond Locard, Congress of Criminologists*, available at: <https://crimcongress.com/portretnaya/lokar-edmon> (accessed 17 October 2021).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 3 (14)**

Відповідальний за випуск

Денисенко К. В.

Редактор літературний

Сила Л. М.

Комп'ютерна верстка і макетування

Олефіренко В. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 21.12.2021 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 7,91.
Тираж 100 пр. Зам. № 83/21.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.